

1 Ба
478944 К

К. МАРКС і Ф. ЭНГЭЛС

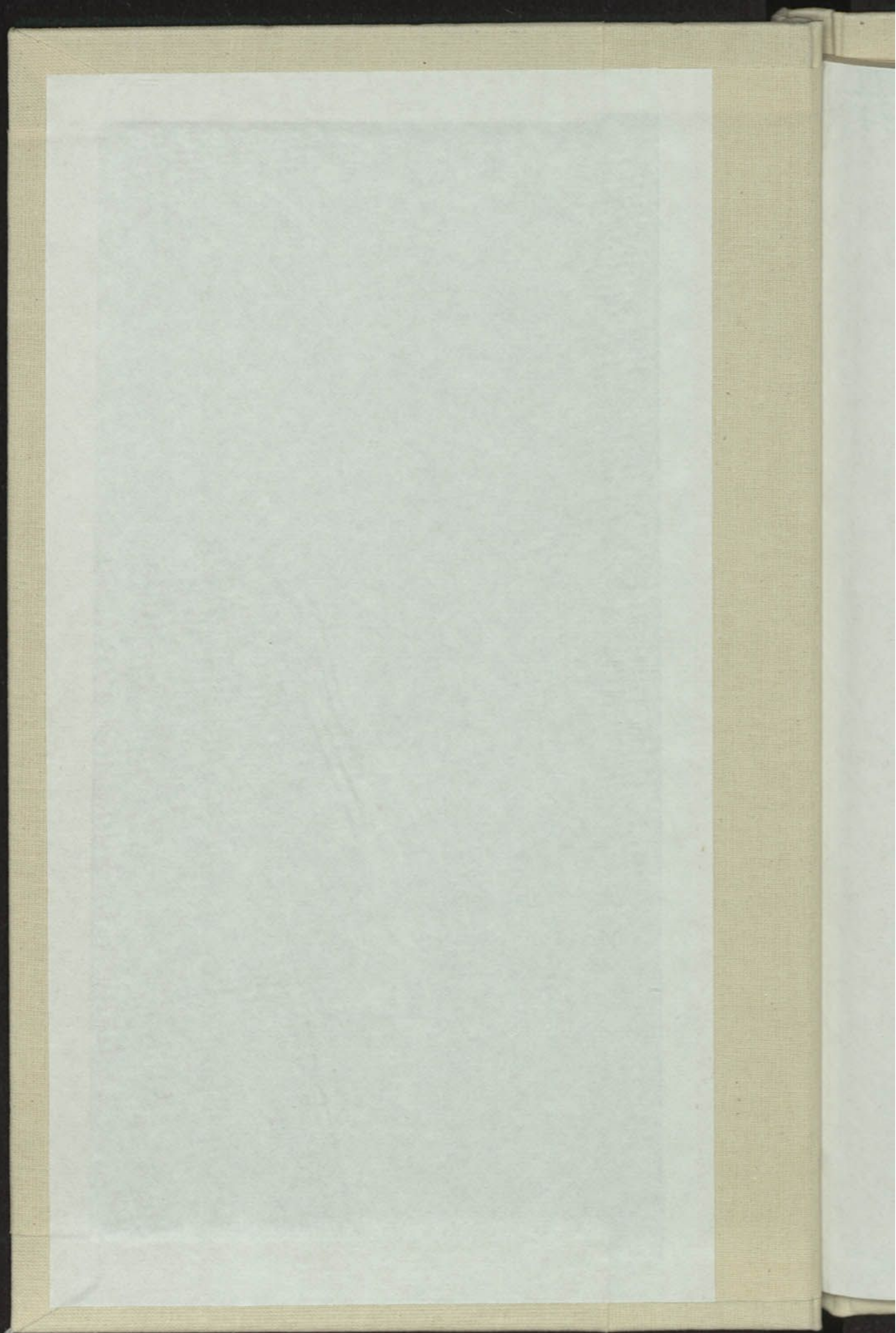
КОМУНІСТЫЧНЫ МАНІФЭСТ

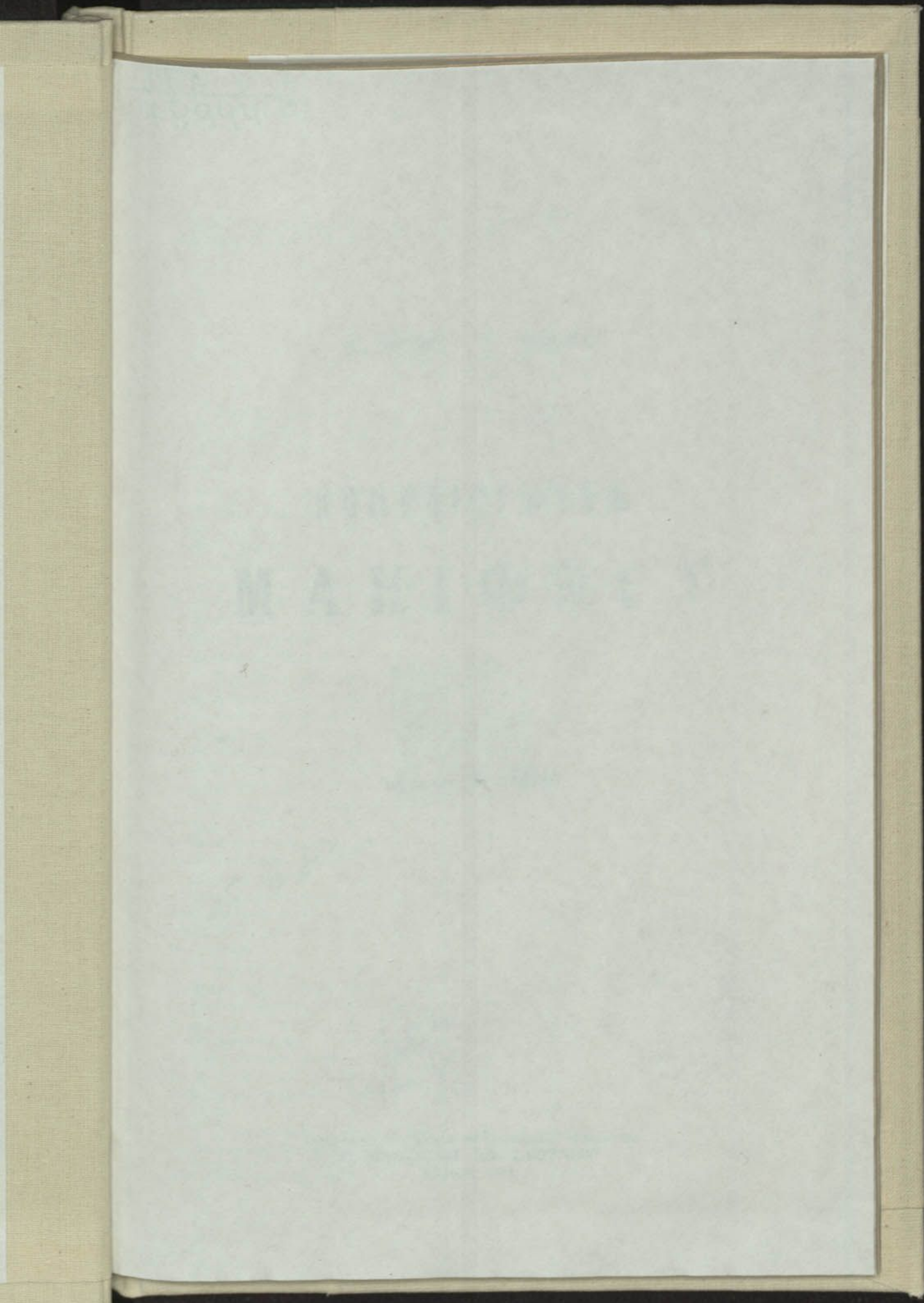
Пераклад Я. Лёсіка

Фонд
М

Беларускае Коопэрацыйна-Выдавецкае Т-ва
"Савецкая Беларусь" Мінск 1994

15
478

15a

1 БА V
478944 K

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

К. МАРКС і Ф. ЭНГЭЛЬС

Дублетны Фонд
Удзя: 1 (дублет)
№ 21733

КОМУНІСТЫЧНЫ
МАНІФЭСТ

Пераклад Я. ЛЁСІКА

1 БА V

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ИСТОРИИ ПАРТИИ
при ЦК КПС
ИНВ. № 0-671
Г. МИНСК

Беларускае Коопэрацыйна-Выдавецкае Таварыства
САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ

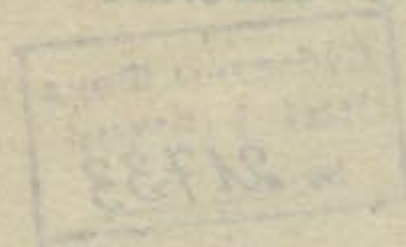
Менск, 1924.

1 ба

78844 K
AD

~~Handwritten scribbles~~

К. МАРК I Ф. ЗНАКЪРС

КОМАНІСТЫНЫ

ТАЭФІНАМ

Глаўліт № 1286. 1 дзярж. друк. Зак. № 1298. Друк. у ліку 2000 экз.

16A
478944 K

Ад перакладчыка.

Сёлета прамянае роўна 75 год з таго часу, як быў напісаны Комуністычны Маніфэст. Прайшло семдзсят пяць год, покі гэты вялікі твор, палажыўшы пачатак навуковаму соцыялізму, зьявіўся ў сьвет у беларускай мове.

Семдзсят пяць год назад Эўропа стаяла напярэдадні апошняй буржуазнай рэвалюцыі, скончанай разгромам пролетарскага руху ў 1848—49 гадох, а цяпер— у Расіі ўстаноўлена дыктатура пролетарыяту, а Заходняя Эўропа стала на парозе агульнай пролетарскай рэвалюцыі, якая ўжо павінна расчыніць дзьверы беспасрэдна ў царства соцыялізму.

Семдзсят пяць год назад, нават, такім правідцам, якімі былі аўтары Комуністычнага Маніфэсту, камунізм уяўляўся яшчэ толькі ў постаці імглістай здані. „Здань ходзіць па Эўропе,“ чытаем мы ў Маніфэсьце: „здань камунізму. Дзеля сьвятога цікаваньня гэтае здані злучыліся ўсе сілы старое Эўропы“.

Так было семдзсят пяць год назад, у 1847 годзе. Ня тое цяпер. Цяпер камунізм стаў жывою рэчаіснасьцю, штадзённай працай нашага пакаленьня. Ён устаў перад намі, як жывы вобраз гістарычнай канечнасьці,—сьветлы й радасны, як маладое жыцьцё, для адных, і страшны, як сама сьмерць, для другіх. Цяпер камунізм стаіць перад Эўропай ня ў постаці здані, а ў вобразе магутнага ўладара, як гістарычная няўхільнасьць, якое не абмінеш.

І цяпер, як семдзсят пяць год назад, усе сілы старое Эўропы мы бачым злучанымі, але тады злучэньне гэтае было выклікана толькі пахлаўным вызіраньнем страшнае здані камунізму ў туманнай будучыне, а цяпер стары сьвет злучан перадсьмертнай еднасьцю дзеля апошняга бою з рабочай клясай, якая ператварыла здань у жывую сапраўднасьць, у навучную рэальнасьць. На чым баку будзе перамога, чым скончыцца гэты апошні клясавы бой— „рэвалюцыйнай перабудовай усяго грамадзянскага ладу або супольнай гібельлю ваюючых кляс,“—мы гэта ведаем, мы бачым.

Мы гэта ведаем, бо ў нас расчынены вочы, і мы сьмела глядзім у будучыну, не баючыся ні заблудзіць, ні згінуць, бо маем у руках такі надзейны кампас, як Комуністычны Маніфэст, і такіх пэўных кіраўнічых, як Маркс і Энгэльс. Мы гэта бачым—пяцёхлетняе існаваньне пролетарскай дыктатуры ў Расіі служыць жывым сьведкам таго, што рэвалюцыйная перабудова грамадзянскага ладу на прынцыпах камунізму і панаваньне пролетарскае клясы ў будучыне забясьпечаны, як і было навукова даведзена тварцамі Комуністычнага Маніфэсту, К. Марксам і Ф. Энгэльсам.

Выпускаючы ў сьвет у такі рашучы й адказны мамэнт гісторыі Эўропы першы беларусінскі пераклад Маніфэсту, хочацца выказаць тут адно

Хруст А. А. 1987

асабістае, чыста беларусінскае пажаданьне. Хочацца пажадаць, каб Комуністычны Маніфэст у беларусінскай мове быў для беларусінскае рабочае клясы ня толькі тым сьвятлом, тэю ліхтарняй у руках работніка па дарозе „з царства прымусу ў панства свабоды,“ чым ён служыў рабочай клясе іншых народаў, а каб ён паслужыў яшчэ нам цьвёрдай, непарушнай падставай для разьвіцьця навуковай і іншай беларусінскай літаратуры, пісанай у сьвятле дыалектычна-матар’ялістычнага, або комуністычнага сьветаразуменьня. Няхай паслужыць Комуністычны Маніфэст верным настаўнікам, навуковым павадыром для работніка Беларусі пры азнаямленьні яго з сусьветнай літаратурай, якая ў пераважнай большасьці сваёй наскрозь пранята туманным буржуазным сьветаразуменьнем і ахінена варажым для рабочага стану ідэалістычным сьветаглядам.

Кніг напісана вельмі многа. Ёх трудна пералічыць. З адных назоваў эўропэйскай літаратуры можна злажыць цэлую бібліятэку. Але калі спытацца, што патрэбна і што непатрэбна з усёй гэтай бабілёнскай вежы, то ледзьве налічыш сто-дваста іменьняў. Біблія, напрыклад, або эвангэлле, чуць ня ўчора, здаецца, лічыліся найпатрэбнейшымі, сьвятымі кнігамі, а ўжо сёньня яны нікому непатрэбны, нікому няцікавы, апрача гісторыка, як збор баек людзей, стаяўшых на первястковай ступені культурнага разьвіцьця. І гэта можна сказаць аб агромністай большасьці кніг эўропэйскай літаратуры. Значыць, нашая літаратура можа сьмела йсьці сваім шляхам, кіруючыся, як у сваёй уласнай творчасці, так і ў справе перакладаў і запазычань, тымі навукова-пролетарскімі прынцыпамі, што вылажаны ў Комуністычным Маніфэсьце і разьвіты ў марксізьме. Яна бяз жалю можа прайсьці міма таго мора пісаніны, якім збагацілі сябе народы, ня ведаўшыя нацыянальнага прыгнячэньня. „Довлеет днєві злоба его“...

Пры перакладзе Комуністычнага Маніфэсту я карыстаўся тэкстамі расійскімі, польскімі і ўкраінскімі. З расійскіх перакладаў у мяне былі: 1) пераклад П. Арлоўскага з прадмовамі аўтараў Маніфэсту і К. Кауцкага; Масква, 1918 г.; 2) пераклад пад рэдакцыяй і з увагамі Д. Разанова; Масква, 1922 г.; 3) пераклад В. А. Поссе, другое выданьне, 1919 г.; 4) Комуністычны Маніфэст (капіталізм і камунізм) у выданьні „Друг“; Масква, 1917 г., бяз імя перакладчыка; 5) Маніфэст Комуністычнай Партыі, выданьне бібліятэкі „Свабода,“ 1917 г., таксама бяз імя перакладчыка.

З перакладаў польскіх і ўкраінскіх я меў па адным тэксьце кожнага: польскі тэкст у выданьні Рабочага Клубу „Ргоміён,“ бяз прозьвішча перакладчыка; Петраград, 1917 г. Украінскі тэкст у перакладзе В. Петрыка, выданьне Украінск. Дзярж. Выдавецтва; Кіеў, 1921 г. Нямецкага тэксту, на вялікі жаль, дастаць у Менску я ня мог.

Але ніводзін з пералічаных перакладаў ня служыў узорам. Усе яны ў роўнай меры дапамагалі мне ў рабоце. Пры перакладзе кожнага абзаца я ўважліва пераглядаў усе пералічаныя тэксты, каб больш правільна й сьцісьлей перадаць зьмест пабеларусінску. Гэта пазваляе мне думаць, што пераклад, агульна кажучы, зроблен добра. Аднак, зусім зразумелая рэч, што гэты першы пераклад пабеларусінску не пазбаўлен тых ці іншых пахібак і некаторых недакладнасьцяў, асабліва—збоку мовы ў стасунку да політычна-эканамічнай і філэзофскай тэрмінолёгіі. Але ўжо тое, што гэта наш першы пераклад, няхай паслужыць яму прабачэньнем...

Беларускі літэратурны музэй
Менск

Што да „Уваг да некаторых месц тэксту,“ то яны запазычаны ў скарочаным відзе з розных расійскіх кніг, азначаных у сваім месцы, най- больш з кнігі С. Вольфсона „Диалектический материализм,“ Менск, 1922 г., а стацыя „Марксiзм і Дарвінізм“ з некаторымі дадаткамі зьмешчана ў вольным перакладзе з ласкавае згоды яе аўтара Валабрынскага А. Нарыс гэты друкаваўся ў менскім расійскім журнале „Вперед“ за 1923 г., № 1 (5).

Комуністычны Маніфэст (самы тэкст яго, без прадмоў і інш.) першы раз друкаваўся ў газэце „Савецкая Беларусь“ за 1923 год у нумароў 49—54.

Я. Л.

24-III-1923 г.

Кароль Маркс

(Кароль Маркс)

Кароль Маркс нарадзіўся ў Трыєры 5-га мая 1818 году. Ягоны бацька быў зямельным владальнікам і адвакатам. Кароль Маркс у 1841 годзе скончыў у 1843 годзе праведзены на студэнта 6-га года ў Берліне і 10 лістапада 1843 году прызначаны да кафедры права ў Берлінскім універсітэце.

У 1841 г. вытрымаўшы дэмаграфічны экзамен, Маркс даўшы адвакатскае каталогу прызначаны ў Берлінскім універсітэце, але натурна адвакатска-нага берліна перавызначыла яму зрабіць гэтым часам і адвакатска-прафэсара ўмяняючы на менш выдатнаму, але адвакатска-наму яго даўшы натурна працу журналістага.

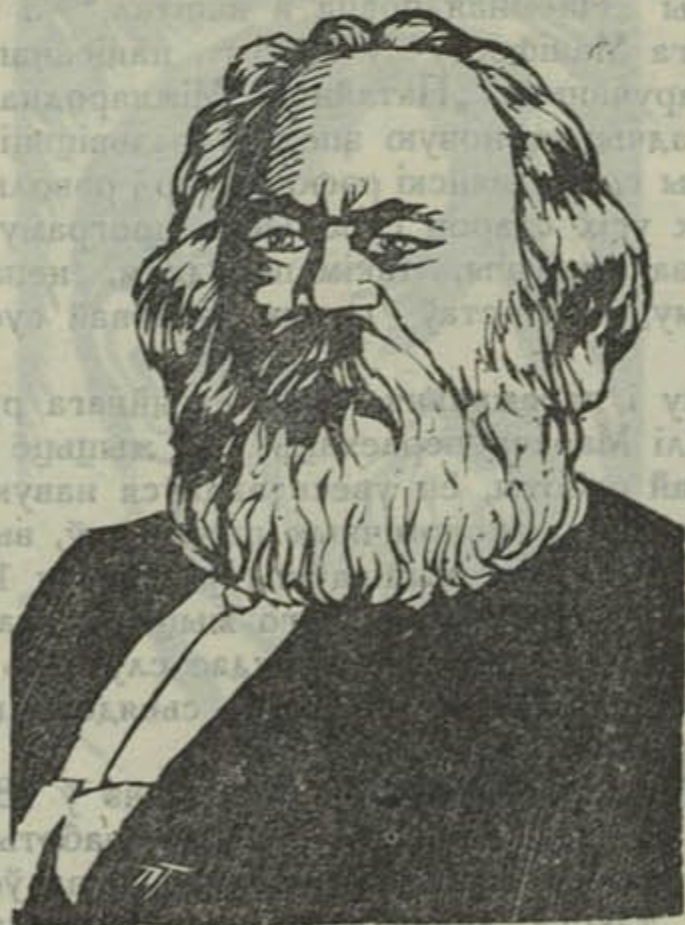
У 1843 г. Маркс перабраўся на жыхарства ў Парыж, але тамнаўся з выдатнайшымі наладжанымі французскага сацыялізму, з Прудына і Ганым, а таксама з ангельскімі пажылымі, французскімі талка ў Парыжам, Ганым і Гайла, і з будучым талка таварыства і супрацоўнікам ангельскім Фрэдрыкам Энгельсам, каторы адвакацтва на яго велікі ўламу.

Да Маркса скарэктаваўся ідэя, як утварыць, марксы ідэя, а работны рух быў рэвалюцыйна, арганізаваны і дэла таго — зь дэмаграфічна сьвет марксы.

Маркс з'явився в історію в 1848 році з своєю книгою "Маніфест Комуністичної партії".

Він був одним з засновників соціалізму та одним з керівників руху за соціалізм. Він був одним з засновників руху за соціалізм.

Він був одним з засновників соціалізму та одним з керівників руху за соціалізм. Він був одним з засновників руху за соціалізм.

Він був одним з засновників соціалізму та одним з керівників руху за соціалізм. Він був одним з засновників руху за соціалізм.

Кароль Маркс.

(Короткі жыццѣтс).

Вялікі аснвальнік навуковага соцыялізму К. Маркс радзіўся ў Нямеччыне ў г. Трыры 4-га мая 1818 году. Родам ён быў з анямечанай жыдоўскай сям'і, сын адваката. Памёр Маркс у Лёндане 14-га сакавіка 1883 году, пражыўшы на сьвеце 64 гады, 8 месяцаў і 10 дзён.

У 1841 г., вытрымаўшы доктарскі экзамен, Маркс прабуе заняць катэдру прыват-доцэнта ў Бонскім унівэрсытэце, але натура рэвалюцыйнага барца перашкодзіла яму зрабіць гэты крок, і кар'ера профэсара змяняецца на менш выдатную, але аджываючую яго дзейнай натурой, працу журналістага.

У 1843 г. Маркс перабраўся на жыццё ў Парыж, дзе пазнаёміўся з выдатнейшымі павадырамі французскага соцыялізму, з Прудонам і іншымі, а таксама з выдатнымі немцамі, жыўшымі тады ў Парыжы, Гэнрыхам Гэйне, і з будучым сваім таварышам і супрацоўнікам ангельцам Фрыдрыхам Энгэльсам, каторы зрабіў на яго вялікі ўплыў.

Да Маркса соцыялізм існаваў, як утопічная, марная ідэя, а рабочы рух быў раскіданы, неарганізаваны і дзеля таго—не дасягаючы свае мэты.

Маркс зв'язав рабочы рух з соцыялізмам і тым палажыў пачатак сусветнай злучнасці працоўных мас у барацьбе з прыгнятальнікам-капіталам.

Выкладам свае навукі перад Брусэльскім „Рабочым Саюзам“ у 1841 г., развітай у яго творы „Наёмная праца й капітал“, а потым выпускам у сьвет „Комуністычнага Маніфэсту“ ў 1848 г., напісанага ў супрацоўніцтве з Ф. Энгэльсам з даручэння „Патайнага Міжнароднага Комуністычнага Саюзу“,—К. Маркс адчыняе новую эпоху ў развіцці міжнароднага соцыялізму. Найвялікшы грамадзянскі рэфарматар і рэволюцыянэр, К. Маркс даў міліёнам рабочых усіх старон супольную програму для іх рэволюцыйнай чыннасці, залажыўшы, такім парадкам, непарушны фундамент навуковага соцыялізму, які стаў потым асновай сусветнага рабочага руху.

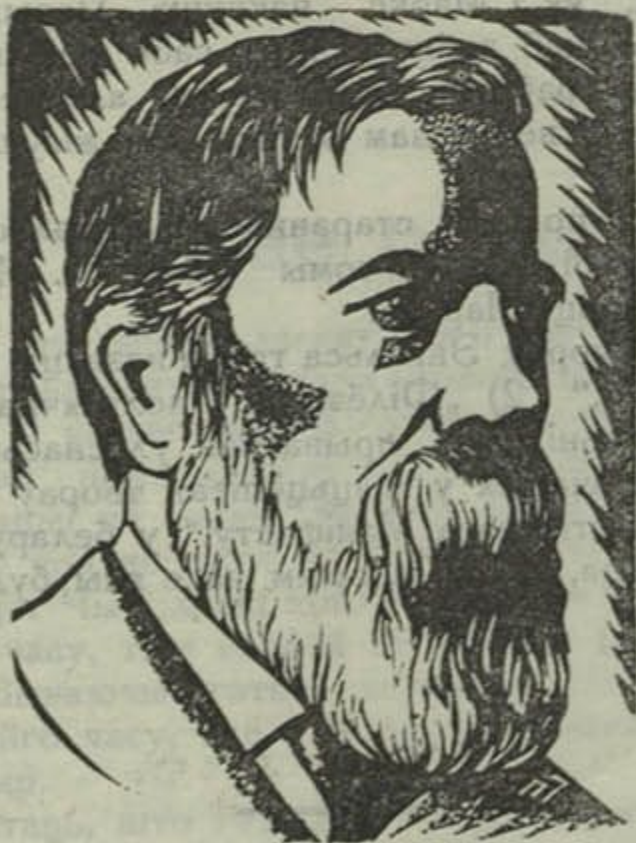
Пасьля разгрому і паражэння рэволюцыйнага руху 1848—49 г.г., акалічнасці прымусілі Маркса пераехаць на жыццё ў Англію, дзе, не пакідаючы журнальнай работы, ён увесь аддаўся навуковай працы ў справе даследавання політыка-эканамічных пытанняў, вынікам якой зьявіўся вядомы ўсім яго „Капітал“, выйшаўшы ў сьвет у 1867 годзе.

Гэтая кніга ёсць вялікая праца яго жыцця, якая давяршыла створаную ім навуку. „Капітал“ служыць і будзе служыць працаўніком усяго сьвету тэй крыніцай, адкуль яны чэрпаюць сьведомасць і навуковае разуменьне свайго жыцця.

Адзін знаёмы Маркса, немец М. Гэс, яшчэ ў 1841 г., за некалькі год наўперад таго, як былі напісаны першыя работы Маркса, угадаў у ім чалавека, каторы зробіць вялікую рэволюцыю ва ўсёй гістарычна-грамадзянскай навуцы такога значэння, якое мела навука Ч. Дарвіна ў прыродазнаўстве. У лісьце да свайго знаёмага М. Гэс так пісаў пра 24-х летняга Маркса: „Ты можаш прыгатавацца да таго, каб пазнаёміцца з найвялікшым, можа адзіным з паміж жывучых цяпер сапраўдных філэзофаў. Ён перавышае ня толькі Штрауса, але й Фэербаха, а гэта апошняе нечага варта! Ён злучае ў сабе з найвялікшай філэзофскай сталасцю самае вострае навуковае разважаньне. Уяві сабе Русо, Вольтэра, Гольбаха, Лесінга, Гэйне і Гэгэля злучанымі ў адной асобе!.. У будучыне ён разаб'е сярэдня-вяковую рэлігію і політыку“...

Гэс не памыліўся. Маркс разбіў ня толькі сярэдня-вяковую рэлігію і ўсякую рэлігію наагул, але зрабіў далёка больш за гэта. Яго гэніяльны розум выкаваў тую магутную навуковую зброю, вядомую, як **навуковы соцыялізм**, якою пролетарыят перабудуе на новы лад увесь сьвет.

Менск. 28-I-23 г.

Фрыдрых Энгэльс.

(Кароткі жыццёпіс).

Вучоны эканомісты Ф. Энгэльс радзіўся ў Англіі ў 1820 г.; памёр у 1895 г.

Ён быў сын бармэнскага фабрыканта. У моладасьці Энгэльс дастаў дасканалую асьвету, а потым дапаўняў сваю веду сам, зацікаўлены філёзофскімі навукамі. Па натуре ён быў чалавек ціхі, спакойны, незайдросны; ён ніколі не высуваўся наперад, заўсёды трымаўся збоку, што не перашкаджала яму, аднак, рабіць глыбокі ўплыў на акаляючых людзей, нават на такія натуры, як К. Маркс.

На фабрыцы свайго айца, у ангельскім Манчэстэры, Энгэльс у рачавістасьці пазнаёміўся з клясавымі супярэчнасьцямі паміж рабочымі і капіталістамі; там-жа пазнаёміўся ён з першай формай вялікага руху рабочых, з т. зв. „чартыцкім рухам“, які ў 40-х гадох прошлага сталяцця набраў быў асаблівай сілы і значэньня. Як шчыры і глыбока пераконаны чалавек, ён аддае ўсе свае сілы й веду справе вызваленьня рабочых. Усё жыццё сваё Энгэльс пасьвяціў дзейнай прапагандзе соцыялізму.

У 1843 г. ў Парыжы Энгэльс пазнаёміўся і здружыўся з К. Марксам, і з таго часу яны сталі працаваць разам у вадным нязьменным кірунку—абуджэньне рабочых мас да сьвядомага жыцця, кіруючы іх на шлях клясавай барацьбы за сваё вызваленьне.

У 1847 г. Энгельс запісаўся ў „Патайны Міжнародны Комуністычны Саюз,“ з даручэння якога разам з Марксам укладаў „Комуністычны Маніфэст,“ апублікаваны ў 1848-м годзе.

Пасля разгрому рэвалюцыйнага руху 1848—49 г.г., Энгельс прымушан быў, таксама, як і Маркс, пакінуць Парыж ды пераехаць на жыццё ў Англію. Там, каб забяспечыць сабе кошты для жыцця, паступіў ён на службу на фабрыку свайго айца, але не пакінуў політычнае і навуковае працы, якую вёў разам з Марксам, жыўшым тады таксама ў Англіі.

Дзякуючы пільнай працы і стараннасці Энгельса, мы маем выданыя пад яго рэдакцыяй II і III-і томы твору К. Маркса „Капітал,“ не апублікаваныя пры жыцці Маркса.

З выдатнейшых твораў Энгельса трэба назваць наступныя: 1) „Стан рабочае клясы ў Англіі,“ 2) „Філёзофія, політычная эканомія і соцыялізм“ і 3) „А пахаджэнні сям’і, прыватнай уласнасці і дзяржавы.“

Ніводнага з пералічаных у жыццёпісах твораў К. Маркса і Ф. Энгельса, апрача „Комуністычнага Маніфэсту,“ у беларускай мове покі што няма. Трэба спадзявацца, што ў скорым часе яны будуць перакладзены і выдрукаваны.

Менск. 29-III-23 г.

Ф. Энгельс

Н. Науцкі.

Уводнае слова.

Прайшло блізка што шэсьцьдзсят год з часу выдання Комуністычнага Маніфэсту—шэсьцьдзсят год таго спосабу прадукцыі, які, як ніводзін з папярэдніх, палягае ў уставічным разбурэньні старога і ў бязупыннай пагоні за вечна новым; шэсьцьдзсят год паўнейшае політычнае і соцыяльнае рэвалюцыянізацыі ня толькі Эўропы, але й усяе зямное галы. Гэтыя шэсьць дзсяткаў год не маглі не пакінуць свайго сьледу і на Комуністычным Маніфэсьце. Чым лепш прадстаўляю ён свой час і чым больш адпавядаю ён гэтаму часу, тым скараэй ён павінен быў у некаторых пунктах перастарэць, набываючы гэтым характар гістарычнага дакумэнту, паказальнага для свайго часу, але ўжо перастаўшага мець кіруючае значэньне для сучаснасьці.

Але трэба памятаць, што гэта датыкаецца некаторых толькі пунктаў, а ўласна тых, дзе практычны політык зварачаецца да сучаснікаў. Нішто ня можа быць больш памылковым, як налажыць на ўвесь Комуністычны Маніфэст штэмпэль гістарычнага дакумэнту. Наадварот. Аснаўныя паліжэньні, якія ён разьвівае, тыя *методы*, да якіх ён нас вядзе, *характарыстыка імперыяліяна спосабу прадукцыі*, якую ён дае ў кароткіх рысах,—усё гэта цяпер мае большае значэньне, як калі-небудзь раней. Усё фактычнае разьвіцьцё, таксама, як і тэарэтычныя дасьледзіны таго часу, што прайшоў пасля выдання Маніфэсту, ёсьць нішто іншае, як адзін суцэльны ланцуг пацьвярджэньняў яго аснаўных думак. Больш, як калі, вызнаецца цяпер усімі, што *історыя кожнага існаваўшага дзяўтуль (цывілізаванага) ірамадзянства ёсьць історыя клясавай барацьбы*, і ніколі ня было ясьней, як цяпер, што вялікаю парушальнаю сілай нашага часу зьяўляецца клясавая барацьба паміж буржуазіяй і пролетарыятам.

Але, як пролетары, так і буржуі, цяпер ужо не саўсім тыя самыя, якімі яны былі шэсьць дзсяткаў год назад. Хоць дакладна й выразна характарызуе іх Маніфэст, і хоць справядліва тое, што нарысаваны Маніфэстам вобраз як найлепей выяўляе рысы абедзьвюх кляс у самай сьціслай форме, аднак гэты вобраз з некаторых бакоў ужо не адпавядае рэчаіснасьці.

У часе выдання Комуністычнага Маніфэсту найбольш характэрнымі рысамі для пролетара зьяўлялася яго дэградацыя, паніжэньне яго зароботнай платы, павялічэньне яго рабочага часу, яго фізычны, а часта, нават, моральны і інтэлектуальны заняпад,—коратка кажучы, яго ўбогасьць. З трох большых кляс, складаўшых народную масу—сялян, дробнай буржуазіі і наёмных рабочых—апошнія ва ўсіх адносінах стаялі на самай нізкай ступені. Убогія, заштурханая, беспарадная, стаяўшая (апрача Англіі) пазаду абедзьвюх другіх кляс як па лічэбнасьці, так і па свайму

экономічнаму значэнню,—яны служылі для большасці бесстаронных, незацікаўленых даследчыкаў толькі прадметам жаласлівасці. І патрэбна была ўся сума гістарычнай і экономічнай веды і ўся сіла мыслення такіх людзей, як Маркс і Энгэльс, каб выкрыць у клясавай барацьбе пролетарыяту тую найбольшую сілу, ад якой залежыць рух соцыяльнага развіцця наступных дзесяткаў год, якраз тады, калі паслядоўнікі вялікіх утопістых яшчэ глядзелі на пролетарыят, як на беспарадную масу, памагчы каторай маглі хіба вышэйшыя клясы, а рэвалюцыянэры спадзяваліся ўсяго ад „народу“, г. зн., у істоце ад дробнай буржуазіі і сялянства, простым дадаткам каторых прадстаўляўся наёмныя рабочыя, залежышы ад іх духоўна, соцыяльна, а часта нават і экономічна.

Зусім іншае палажэнне займае пролетарыят цяпер. Праўда, і цяпер яшчэ ён падлягае таму самаму прыгнятаючаму дзеянню капіталу, як і шэсьцьдзесят год назад; і цяпер капітал таксама ймкнецца панізіць заробную плату, павялічыць рабочы дзень, выціснуць работніка машынай, а рабочага падмяніць жанчынай і дзіцём і прыгнятаць такім спосабам пролетарыят, але што раз больш мацнее і „абурэнне ўставічна, бязупынна растуе рабочае клясы, якая навучаецца злучацца й арганізавацца самым механізмам капіталістычнага спосабу прадукцыі“ („Капітал“ Маркса). Усё больш расце сіла адпору пролетарыяту, і адна яго частка за другою навучаецца перамагаць прыніжаючае дзеянне капіталу.

Зусім інакш стаіць справа з дробнай буржуазіяй і дробным сялянствам. У той час, як ужо на працязе дзесяткаў год усё растуць масы пролетарыяту паступова дабіваюцца ўсё большага скарачэння рабочага дня і павялічэння заробнай платы,—у гэты час рабочы дзень рамеснікаў і сялян застаецца, як і раней, даўгі, расцягнуты да граніц фізічнай працаздольнасці чалавека. Напружнасць працы рамесніка й селяніна павялічаецца, а іх жыццёвы дабрабыт горшае і падыходзіць да меж біолёгічнага пражытачнага мінімуму (экзистэнц-мінімуму). З другога боку, тымчасам, калі рабочая кляса ў вялікай прамысловасці дабіваецца з кожным разам большай аховы жаночай і дзіцячай працы, рамеснікі і сяляне прымушаны яшчэ горш эксплёатаваць, як сваіх уласных, так і чужых, жанок і дзяцей.

Гэтаму экономічнаму перавароту таварышуе інтэлектуальная і палітычная змена. Сто год назад дробная буржуазія стаяла шмат вышэй за іншыя клясы свайго народу па сваёй інтэлігентнасці, гонару і адвазе. Цяпер яна стала ўвасабленнем абмяжованасці, уляганьня і баязлівасці, тады як пролетарыят разгарнуў усе дадатныя бакі свае натурны да поўнага іх росквіту. Сто, нават, яшчэ пяцьдзесят год назад дробная буржуазія складала ядро дэмакратычнай опозыцыі, буржуазнага радыкалізму, які абвяшчаў вайну замкам, тронам і аўтаром, а супакой хатам. Цяпер дробная буржуазія стала адборным войскам рэакцыі; яна стала вартаўніком тых самых замкаў, тронаў і аўтароў і ад іх чакае свайго збавення ад тае ўбогасці й нуды, у якую яе ўкінула экономічнае развіццё.

Нешта падобнае сталася і з сялянствам.

У народнай масе развітых капіталістычных старон (гэта не датычыць Расіі) засталася толькі адна кляса, якая бязупынна імкнецца да соцыяльнага прогрэсу,—гэта пролетарыят.

Але, на шчасце для грамадзянскага развіцця, усім гэтым зменам таварышуе такжа перамяшчэнне соцыяльных сіл. У той час, калі быў выдан Комуністычны Маніфэст, вясковае насяленне складала вялі-

зорную большасць народу (ува Францыі і ў Нямеччыне—ад 70 да 80 проц.), а ў гарадох пераважаў элемент дробнай буржуазіі. Цяпер-жа ва ўсіх развітых прамысловых краях Эўропы большасць складае гарадзкое насяленьне, а ў гарадох пераважаючым элементам зьяўляецца пролетарыят. Але эканомічнае значэнне пролетарыяту вырасла яшчэ больш, чымсі яго параўнальная лічэбнасць. Сто год назад капіталістычная індустрыя служыла яшчэ пераважна патрэбам раскошы, асабліва на матэрыку Эўропы, а ўласна, прадукцыі шоўку, дываноў, фарфору, паперы і г. д. Яшчэ шэсьцьдзсят год назад эканомічнае жыццё трымалася пераважна на рамесніцтве і сельскай гаспадарцы. Цяпер эканомічнае значэнне й багацьце краю залежыць перш за ўсё ад капіталістычнай вялікай прамысловасці, якая служыць ужо не раскошы, а масавай прадукцыі прадметаў першай патрэбы. Цяперашняя дзяржава, як паказала Англія, можа абайсьціся без сялян і без рамеснікаў, але яна ня можа жыць без вялікай прамысловасці і без аднаведных сродкаў камунікацыі. Разам з вялікай прамысловасцю і сродкамі масавага транспарту расце й пролетарыят. Ужо па сваёй лічэбнасці ён становіцца дужэйшай клясай насяленьня. У нямецкай прамысловасці наёмныя рабочыя ўжо ў 1895 г. складалі тры чвэрці—75 проц. прамысловага насяленьня, а ў 1882 г. яны складалі ўсяго толькі 66 проц.—дзве трэці.

Ад іх цяпер залежыць усё эканомічнае жыццё краю, а ў іхніх радох расце, як мы бачылі, лік тых, умовы жыцця й працы каторых стаць вышэй за ўмовы дробных рамеснікаў, крамароў і сялян.

Многалічныя часці ня маючых уласнасці рабочых знаходзяцца цяпер у лепшым стане, чымсі тыя шырокія кругі рабочых, што маюць сваю ўласнасць, г. значыць, тых рабочых, што падлягаюць уладзе сваіх уласных сродкаў прадукцыі. І цяпер ужо нельга гаварыць так, як казаў Комуністычны Маніфэст, што „рабочы становіцца ўбогім, ён занепадае ўсё горш і ніжэй у параўнанні з значэннем свае ўласнае клясы.“

Такім парадкам, пролетарыят цяпер займае зусім іншае палажэнне, як 60 год назад. Але думаць, што такая змена ў палажэнні рабочых змякчае супярэчнасці паміж працай і капіталам, гэта значыла-б разумець рэчы зусім недакладна. Наадварот. Праўда, з аднаго боку пролетарыят мае цяпер шмат больш добра, чымсі ў прошлыя стагоддзі і нават дзесяцілецці. Надзвычайны рост прадукцыйных сіл апрастаных капіталізмам, не прайшоў для яго дарма. З другога боку, можна заўважыць палепшаньне ў стане шмат якіх часцін пролетарыяту, калі параўнаць іх жыццё з жыццём дробнай буржуазіі і сялянства, але становішча пролетарыяту нязьменна й борзда горшае, калі параўнаць яго з палажэннем яго эксплэататараў,—клясы капіталістых. Прадукцыйнасць працы пры панаванні капіталу вырасла надзвычайна, грамадзянскае багацьце таксама надзвычайна павялічылася, але тая частка гэтага добра, што прыпадае на долю пролетарыяту, зусім мізэрная ў параўнанні з тым тлустым кавалкам, што прыўлашчае сабе кляса капіталістых. У параўнанні з дастачамі ў жыцці капіталістычнае клясы і нарастаньнем капіталу, стан пролетарыяту горшае; яго частка ў прадукце ўласнай працы змяншаецца, а яго вызыск павялічаецца. І кожны посьпех, дасягнуты ім наперакор усяму гэтаму, ён мог заваяваць толькі ў барацьбе з капіталам, і толькі бязупынной барацьбою ён можа яго замацаваць. Такім парадкам, ня толькі яго дэградацыя, але таксама й яго паднясеньне над ёю, ня толькі яго паражэнне, але й перамога становяцца прычынай уставічнага

і ўсё большага абурэння яго супраць варожае клясы. Формы барацьбы змяняюцца і набываюць больш ідэявага характару, разрозненыя выбухі дзікай роспачы становяцца разьмяркованымі выступленьнямі вялікіх арганізацый, але супярэчнасьці застаюцца і робяцца вастрыейшымі.

Падобна да таго, як змяніўся пролетарыят, змянілася за апошнія шэсьцьдзесят год і прамысловая буржуазія. Калі зьявіўся Комуністычны Маніфэст, то буржуазія толькі што разбурала апошнія перашкоды па дарозе да свайго панаваньня—у Англіі мыта на збожжа, а на матэрыку Эўропы яна стаяла яшчэ перад канечнай патрэбай рэволюцыі, каб прымуціць політычную ўладу служыць сваім заданьням.

Буржуазія была варожа накіравана супроць тых сіл, якія наводна для ўсіх зьяўляліся прыгняценьнем народнае масы,—супроць духавенства, шляхецтва, монархіі, фінансавай арысткратыі; яна яшчэ ставіла сабе высокія заданьні, сьветлыя ідэалы, што абкружала яе сьвятлом некаторага ідэалізму. Яна яшчэ верыла, што ўсеагульнаму дабрабыту перашкаджаюць толькі фэўдальныя перажыткі, па зьнішчэньні якіх наступіць эра ўсеагульнага шчасьця.

Потым рэволюцыя 48-га году прынесла разачараваньне і выявіла сучасныя клясавыя супярэчнасьці. Эканамічнае разьвіцьцё, як мы бачылі, што далей, то больш паглыбляла гэтыя супярэчнасьці і тым самым усё больш выпіхала буржуазію і яе прыхільнікаў з рады дэмократыі ў рады рэакцыі. Нідзе ў Эўропе буржуазія не магла дасягнуць непадзельнага панаваньня. Спачатку яна старалася заваяваць сабе ўладу пры дапамозе дробнай буржуазіі і пролетарыяту, а цяпер яна хоча замацаваць, падперці гэтую ўладу пры дапамозе тых самых сіл, супроць каторых намаўляла раней дэмократыю. Да гэтага трэба дадаць, што акцыянэрны характар прамысловасьці з кожным разам усё больш падбівае буржуазію пад уладу фінансавай арысткратыі, каторая з даўных часоў была антыдэмократычнай і падтрымлівала абсалютную дзяржаўную ўладу.

Комуністычны Маніфэст мог яшчэ казаць: „У Нямецчыне комуністычная партыя вядзе барацьбу сумесна з буржуазіяй, памяркоўна з тым, калі буржуазія выступае рэволюцыйна,—супраць абсалютнай монархіі, фэўдальнага землеўладаньня і дробнага мяшчанства.“

Цяпер ужо нідзе ня можа быць гутаркі пра рэволюцыйную буржуазію.

Ня толькі буржуазія і пролетарыят сталі ў некаторых адносінах інакшымі, чымсі ў часе Комуністычнага Маніфэсту, але й эканамічнае разьвіцьцё адбывалася ня зусім так, як таго чакаў Маніфэст. Праўда, у аснове сваёй эканамічнае разьвіцьцё залежыць суцэльна ад тых самых прычын, якія былі так выразна паказаны ў Маніфэсьце; тое, што Маніфэст аб гэтым кажа, і цяпер яшчэ зьяўляецца ўзорным, але політычнае разьвіцьцё адбывалася інакш, як можна было тады перадбачыць.

Маркс і Энгэльс добра разумелі, што рабочая кляса пры тагачасным сваім стане, асабліва ў Нямецчыне, яшчэ няздольна была заваяваць і ўтрымаць у сваіх руках політычную ўладу. Але яны спадзяваліся, што наступная буржуазная рэволюцыя, якую яны прарочылі перш за ўсё для Нямецчыны, пойдзе тым-жа шляхам, як і рэволюцыя ангельская XVII-га веку і француская—XVIII-га. На пачатку яна будзе паўстаньнем рэволюцыйнай буржуазіі проці абсалютызму і фэўдалізму, але ў далейшым яе поступе пролетарскія элемэнты пачнуць усё больш пазнаваць і разьвіваць свой антагонізм да буржуазіі, рэволюцыя стане ўсё больш пашыраць уп-

лыў пролетарыяту, а сам пролетарыят стане з надзвычайнай шпаркасьцю дужэць і дасьпяваць. Бо ў часе рэволюцыі кожнае грамадзянскае разьвіцьцё адбываецца асабліва шпаркім тэпам; некаторыя клясы могуць тады лёгка дасягнуць за пяць год таго, на што пры іншых акалічнасьцях пайшло-б цэлае стагодзьдзе. Такім парадкам, беспасрэдна за буржуазнай рэволюцыяй можа наступіць рэволюцыя пролетарская і захват політычнай улады пролетарыятам, прычым гэты захват адбудзецца не раптам, не адным замахам рукі, але будзе вынікам доўгай, на цэлыя годы, а можа й дзесяцілецьці расьцягнутаў рэволюцыйнай барацьбы.

Комуністычны Маніфэст гаворыць аб гэтым так: „Асаблівую ўвагу комуністыя зварачаюць на Нямецчыну, бо Нямецчына стаіць на прэдадні буржуазнай рэволюцыі. У Нямецчыне рэволюцыя гэта адбудзецца пры больш высокай ступені Эўропэйскай цывілізацыі наагул і пры больш разьвіненым пролетарыяце, чым гэта было ў Англіі XVII-га і Францыі XVIII-га веку. Дзеля гэтага, нямецкая буржуазная рэволюцыя й можа паслужыць толькі бурай, напераджаючай пролетарскую рэволюцыю“.

Гэтая спадзяванка, як нам ведама цяпер, ня спраўдзілася і якраз з тае прычыны, што рэволюцыя 1848 г. адбылася „пры больш высокай ступені эўропэйскай цывілізацыі“, чым рэволюцыя 1640 і 1789 г.г.

Тэю прычынай, што ў часе ангельскай і французскай рэволюцыі выводзіла на прэдні пляц пролетарскія і напоў-пролетарскія дробна-буржуазныя элемэнты ды часова аддавала ў іх рукі політычную ўладу, была вайна,—вайна на жыцьцё або на сьмерць, якую павінна была вясці рэволюцыя. У гэтай вайне рэволюцыя магла захаваць і замацаваць сябе толькі дзякуючы тэй беззашчаднасьці да ўласнага жыцьця і пабытку заможных кляс, якая характэрна для пролетарыяту. Для Англіі гэта была вайна парлямэнту з шляхецкім войскам Кароля I-га, а для Францыі таксама шматгадовая вайна з монархічнай Эўропэйскай коаліцыяй.

Рэволюцыя 1848 г. ня выклікала ніякай вайны. Урады пападалі ня ў доўгай грамадзянскай вайне,—даволі было аднае барыкаднай барацьбы на працязе аднаго дня, каб разьбіць іх у Парыжы, Вене і Бэрліне. Рэволюцыя ня сустрэла чужаземнай знадворнай сілы, якая-б абвесьціла ёй вайну. Царская Расія трымалася ціха, бо пачувала сябе, як мыш пад мятлою.

Але калі фэўдальна-самадзяржаўныя ворагі рэволюцыі 1848 г. былі шмат слабейшыя, чымсі ў XVII і XVIII стагодзьдзях, то пролетарыят быў далёка дужэйшы. За лютаўскія дні ў Парыжы ён адразу заняў кіруючае палажэньне. Замест заўзятай барацьбы супроць монархіі і шляхецтва, пры якой паняволі прышлося-б клікаць на барацьбу пролетарыят, узброіць яго ды канец канцом паддацца пад яго кіраўніцтва, у буржуазіі адразу прачнуўся страх перад пролетарыятам і жаданьне распачаць барацьбу з самым пролетарыятам, дзеля чаго яна зьвярнулася за дапамогай да толькі што скінутаў дзяржаўнай улады з яе войскам, каб самой зноў паддацца пад старое ярмо.

Іюньская бойня была катастрофай для рэволюцыі 1848 г. Ад гэтага часу пачалася новая гістарычная эпоха. З гэтага часу буржуазія зусім перастала быць політычна-рэволюцыйнай клясай. Тут скончылася эра буржуазных рэволюцый, прынамсі для Заходняй Эўропы. У якой меры адносіцца гэта да Расіі, дзе сялянства і інтэлігэнцыя граюць зусім іншую ролю, чым у цяперашняй З. Эўропе,—я тут разглядаць ня буду. Ад чэрвеня 1848 г. ў Заходняй Эўропе немагчыма больш буржуазная рэволю-

БИБЛИОТЕКА
ИНОСТРУТА
ИСТОРИИ ПАРТИИ
при ЦК КПС
кн. №
Г. Минск

цыя, якая магла-б стаць пролёгам пролетарскай рэвалюцыі. Наступная рэвалюцыя ў Заходняй Эўропе можа быць *толькі пролетарскай*.

І нават у Расіі ініцыятыва рэвалюцыі можа выходзіць толькі ад прамысловага пролетарыяту, хоць яна яшчэ не вядзе да яго панаваньня.

Але разам з тым, і роля рабочага руху стала цяпер зусім іншай, чым якой яна была пры выданьні Комуністычнага Маніфэсту.

Умацаваньне рабочае клясы і паднясеньне яе на такую вышыню, якая робіць здольным яго заваяваць і замацаваць за сабою політычную ўладу,—гэтага нельга ўжо чакаць ад буржуазнай рэвалюцыі, якая перарасла-б сама сябе ды развінулася ў пролетарскую. Гэтая дасьпеласьць і сіла пролетарскае клясы павінна набывацца па-за рэвалюцыяй і перад рэвалюцыяй; пролетарыят павінен вырасьці да пэўнай вышыні раней, чым рэвалюцыя наагул зробіцца магчымай. Гэта павінна набывацца ня спосабамі вайны, а спосабамі міру,—калі толькі можна дапусьціць такі парадоксальны выраз,—разрозьніваючы ваенныя і мірныя спосабы клясавай барацьбы. Заканадаўчая абарона працы, профэсійныя і нават коопэрацыйныя арганізацыі, усеагульнае выбарнае права паступова набылі ад 50-х гадоў зусім іншага значэньня, якое мелі яны да чэрвеня 1848 г.

Цяпер ужо ясна стала тое, што было схована ў туманнай глыбокай імгле шэсьцьдзесят год назад. Дзякуючы гэтаму, іншыя блізарукія краты, што старанна поркаюцца ў зямлі, шукаючы дажджовых чарвей, пачуваюць сваю перавагу над аўтарамі Комуністычнага Маніфэсту ды пачынаюць думаць, што яны выперадзілі іх шырынёю свайго пагляду і вастратою свайго зроку ды нават зьверху ўніз, з жаласьлівасьцю, пазіраюць на іх „інтэлектуальныя грахі“. Тымчасам, у сапраўднасьці ніхто з паміж соцыялістых і рэвалюцыянэраў не зразумеў раней за Маркса і Энгэльса навейшай сытуацыі і яе насьледкаў.

Яны першыя пазналі, што эра рэвалюцыі, прынамсі ў той час, была скончана. Потым залажыўся „Інтэрнацыяналь“, каторы пастанавіў першым сваім заданьнем сыстэматычна падтрымліваць і разьвіваць профэсійныя арганізацыі на матэрыку Эўропы. „Капітал“ Маркса даў першую тэорыю заканадаўчай аховы, або апекі над працай, а „Інтэрнацыяналь“ адыграў выдатную ролю ў пролетарскім руху 60-х гадоў на карысьць усеагульнага выбарнага права ў Англіі.

Але зьмяніліся ня толькі *мэтоды*, з дапамогаю якіх рабочая кляса зможа набыць дасьпеласьць,—павінен быў зьмяніцца й *тэма* разьвіцьця, дзякуючы новай сытуацыі. Месца шалёна-раптоўнага выбуху заступіла мірная заканамерная эволюцыя з яе нуднаю, павольнаю для ўтрапёных гадоў чарапашаю ступою.

Такім парадкам, шмат што сталася ня так, як таго спадзяваліся аўтары Комуністычнага Маніфэсту ў часе яго выданьня. Але яны першыя зразумелі новую сытуацыю і якраз дзякуючы тым прынцыпам і мэтодам, якія былі вылажаны імі ў Маніфэсьце. І сама гэтая новая сытуацыя падцьвердзіла тыя прынцыпы, хоць і ў іншай форме, як яны думалі. Калі заканадаўчая апека над працай і профэсійныя арганізацыі здабылі за апошнія дзесяцілецьці такога значэньня, якога нельга было перадбачыць у 1847 г., то прычына гэтага ляжала ў тым, што клясавая варожасьць паміж буржуазіяй і пролетарыятам так няпрязна адбілася на буржуазіі ўжо праз некалькі месяцаў пасля выданьня Маніфэсту, што аб гэтым трудна было дагадацца да лютага 1848 г. Значыць, прычына была ў тым,

што вобраз клясавай варожасці, нарысаваны ў Комуністычным Маніфэсце, ужо і ў той час далёка ў большай меры адпавядаў сапраўднасці, чымсі думалі самі аўтары Маніфэсту.

Але гэтую сувязь слаба разумеюць тыя, хто бярэцца „крытыкаваць“ Маніфэст. З таго факту, што, замест шпаркага, бурлівага развіцця, настала спакойна-паступовае, замест рэвалюцыйных—легальных спосабы клясавага змаганьня, яны робяць вывад, што клясавага антагонізму паміж буржуазіяй і пролетарыятам або зусім няма, або гэтая клясавая супярэчнасць паступова сыціраецца. Дзеля гэтага, яны прапагандуюць супрацоўніцтва лібэральнай буржуазіі з пролетарыятам, а калі датаго яны яшчэ й соцыялістыя, то пасылаюцца ў такіх выпадках на тое месца ў Комуністычным Маніфэсце, якое кажа:

„У Нямецчыне комуністычная партыя вядзе барацьбу сумесна з буржуазіяй, паколькі тая выступае рэвалюцыйна,—проці абсалютнай монархіі, фэўдальнага землеўладання і дробнага мяшчанства“.

Але мы ўжо бачылі, што калі й можна гаварыць пра „памылкі“ Комуністычнага Маніфэсту і калі патрэбна яго крытыка, то якраз яна патрэбна проці гэтае „догмы“ пра політычную рэвалюцыйнасць буржуазіі. Замена рэвалюцыі эвалюцыяй у Заходняй Эўропе на працязе апошняга паўсталецця зьяўляецца якраз наслідкам таго, што тут няма больш рэвалюцыйнай буржуазіі. Апрача таго, пад сумеснай барацьбой з рэвалюцыйнай буржуазіяй Маркс і Энгэльс разумелі нешта зусім іншае, чымсі цяперашнія настаўнікі соцыялістычнага міністэрыялізму. У вадозьве цэнтральнага камітэту да Саюзу Комуністых, выданай у сакавіку 1850 г., разважаліся стасункі комуністых да буржуазнай дэмократыі, пра якую тады яшчэ думалі, што яна пры новым рэвалюцыйным выбуху перш за ўсё забярэ ў свае рукі ўладу. Там гаворыцца:

„У сучасны мамэнт, калі дэмократычная дробная буржуазія ўсюды прыгнечана, яна навучае пролетарыят трымацца агульнай еднасці і згоды; яна падае яму руку і хоча стварыць адну вялікую опозыцыйную партыю, каторая абнімала-б усе адметнасці ў дэмократычнай партыі; іначай кажучы, яна хоча завабіць рабочага ў такую партыйную арганізацыю, дзе пераважаюць агульныя соцыяль-дэмократычныя фразы *), за якімі хаваюцца яе (дэмократычнай буржуазіі) асаблівыя інтарэсы і дзе выразна выказаныя патрэбы рабочых ня могуць быць пастаўлены на відавоку, каб не адкінуць прыхільнікаў з дабрачыннага грамадзянства. Такое злучэнне было-б толькі на карысць ёй і шкодліва для пролетарыяту. Пролетарыят страціў-бы сваю самадзейнасць, набытую цяжкай працай, ды зноў-бы стаў прыдаткам да офіцыяльнай буржуазнай дэмократыі. Значыць, такое злучэнне трэба адкінуць самым рашучым спосабам. На выпадак барацьбы з агульным ворагам не патрэбна асобнае злучэнне. Як толькі паўстане адкрытая беспасрэдная барацьба з такім ворагам, то інтарэсы абедзвюх партый на той мамэнт сойдуцца і, як тады, так і ў будучыне, будзе сама сабою вынікаць патрэбная згода, разьлічаная толькі на кароткі час. Зразумела, што ў наступных крывавакх канфліктах, як гэта было заўша й раней, перамога будзе дасягацца галоўным чынам сіламі рабочых, дзяку-

*) Тады соцыяль-дэмократыяй называлася ня клясава-пролетарская партыя, а дробна-буржуазна-пролетарская арганізацыя без выяўленьня клясавага характару і пераважна з дробна-буржуазнымі імкненнямі.

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ИСТОРИИ ПАРТИИ
при ЦК КПБ
инв. №
г. Минск

ючы іх мужнасці, адвазе і самаахвярнасці... У часе барацьбы і пасля яе рабочыя павінны, незалежна ад вымаганьняў буржуазных дэмократаў, выстаўляць пры кожным здарэнні і свае ўласныя вымаганьні. Яны павінны вымагаць забеспячэння для рабочых (гарантый), як толькі дэмакратычная буржуазія памкнецца захапіць політычную ўладу. Яны павінны, на выпадак патрэбы, вымагаць такіх забеспячэнняў сілаю і асабліва старацца аб тым, каб новыя ўладары звязалі сябе ўсялякімі абяцанкамі і ўступкамі. Гэта—найлепшы спосаб іх скомпрометаваць. Наагул, рабочыя павінны ўсімі спосабамі стрымліваць шум перамогі і радасці з прычыны новага ўраду, а спакойна і разважна выяўляць сапраўдны стан рэчы, адкрыта выражаючы недавер'е да новага ўраду... Словам, з першага ж момэнту пабеды недавер'е павінна зварачацца ўжо ня проці пераможанай рэакцыйнай партыі, а проці сваіх ранейшых саюзнікаў,—супроць тае партыі, якая адна хоча скарыстаць супольную перамогу."

Дык вот якава, значыць, тая форма сумеснай барацьбы буржуазіі і пролетарыяту супроць абсалютызму і фэўдалізму, якую Маркс і Энгэльс мелі на ўвазе пры ўкладанні Комуністычнага Маніфэсту.

Можна, разумеюцца, заспрэчыць, што справа йшла тады пра рэвалюцыйную барацьбу. Але-ж супольная рэвалюцыйная барацьба зьяўляецца найбольш спрыяючым момэнтам для супрацоўніцтва буржуазіі з пролетарыятам. Небясьпека таго, што буржуазія выкарыстае політычную сілу пролетарыяту, што пролетарыят страціць тую політычную сілу, якая ўласціва яго політычнай самадзейнасці і незалежнасці і абавязковасць недавер'я да буржуазна-дэмакратычнага ўраду,—усё гэта, відавочна, шмат мацней там, дзе буржуазія можа быць толькі консэрватыўнай, чымсі там, дзе справа йдзе пра рэвалюцыйнае заваяванне новых пазыцый.

Калі цяпер дзе-небудзь патрэбна супрацоўніцтва пролетарыяту з буржуазіяй, то не для рэвалюцыйных, а для консэрватыўных зэт,—дзеля аховы і забеспячэння невялікіх і слабых заходаў дэмакратыі супраць націску рэакцыі. І ў гэтай барацьбе з рэакцыяй пролетарыят павінен выстаўляць асобна свае сілы, і тут на яго долю выпадае самая цяжкая работа. Тут ён часам прымушан ісьці разам з лібэральнай буржуазіяй, але ў гэтым выпадку яшчэ горш, як у рэвалюцыйнай барацьбе, пролетарыяту пагражае небясьпека зрады з боку сваіх саюзнікаў; тут яму трэба яшчэ больш адносіцца да іх з адкрытым недавер'ем, а перш за ўсё пролетарыяту канечна патрэбна поўная самадзейнасць і незалежнасць. Пролетарыят, з натуры свайго клясавага палажэння, зьяўляецца наскрозь рэвалюцыйнай клясай; у нашыя часы—гэта адзіная рэвалюцыйная кляса. Часам акалічнасці могуць прымусіць яго выступаць консэрватыўна (бяручы гэтае слова ў вышэй зазначаным сэнсе, як абарону ад рэакцыі), але растаць у консэрватыўным выступленьні ён ніколі ня можа.

Пролетарыят павінен заўсёды выяўляць свой рэвалюцыйны характар; яго рэвалюцыйнасць павінна выяўляцца і там, дзе ён часова выступае консэрватыўна. Пролетарыят можа разьвіваць і памнажаць свае сілы толькі рэвалюцыйнымі выступленьнямі і рэвалюцыйнай прапагандай, але ён падсякае карэньне свае сілы, калі агранічае сваю дзейнасць тым, што становіцца консэрватыўным абаронцам пануючай лібэральнай буржуазіі супраць націску папоўства, юнкераў і салдатчыны.

Пэўне-ж, нельга паказаць раз назаўсёды вызначаных форм, якія можа прыняць клясавая барацьба пролетарыяту ў кожнай асобнай старане. Таксама і Комуністычны Маніфэст ня можна разглядаць, як такі бляер

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
НАУК УКРАЇНИ
КИЇВ

(шаблён). Тыя ўмовы, пры каторых пролетарыяту прыходзіцца цяпер ваявацца політычную і эканамічную барацьбу, надзвычайна складаныя, заблутаныя і разнастайныя. У кожным краю тыя ці іншыя ўмовы гэтай барацьбы маюць зусім асобны характар, і нідзе яны не адпавядаюць ужо ў поўнай меры тым акалічнасьцям, пад уплывам каторых быў напісан Комуністычны Маніфэст.

Але, не зважаючы на гэта, *Комуністычны Маніфэст* і цяпер яшчэ служыць найлепшым і надзейнейшым кіраўнічым для пролетарыяту на яго шляху да вызваленьня свае клясы, а разам з тым і ўсяго чалавецтва. Ён служыць найлепшым кіраўнічым не як біблія ці эвангэлье (як яго называюць), словы каторых сьвятыя, але як гістарычны дакумэнт, патрабуючы крытыкі, але не такой крытыкі, што агранічаецца тым, каб паказаць на тыя ці іншыя выразы або думкі, не адпавядаючыя ўжо рэчаіснасьці,—а такой, якая стараецца яго зразумець, а таксама стараецца зразумець і тыя выразы й думкі, што цяпер ужо перастарэлі, і каторая такім спосабам чэрпае адгэтуль новую веду. Хто студ'юе Комуністычны Маніфэст такім спосабам, таму ён служыць надзейнейшым, верыгоднейшым кампасам у бурлівым моры пролетарскай клясавай барацьбы,—тым кампасам, якому соцыялістычныя партыі ўсіх краёў абавязаны тым, што, не зважаючы на ўсе супраціўна-варожыя плыні, не зважаючы на туман і падводнае каменне, яны заўсёды вядуць віціну пролетарскага вызваленьня ў правільным кірунку. Комуністычны Маніфэст—гэта кампас, які ўжо на працязе шасьці дзесяткаў год паказвае кірунак эканамічнага разьвіцьця, правільнасьць якога пацьвярджаецца ўсё новымі і новымі фактамі. Няма ніводнага гістарычнага дакумэнта, які-б быў-бы больш грунтоўна сьцьверджан цэлымі дзесяткамі год, прайшоўшымі пасля яго выданьня, чымсі Комуністычны Маніфэст.

Бэрлін,
чэрвень 1906 г.

Прадмовы аўтараў.

I.

Прадмова да нямецкага выданьня 1872 г.

„Саюз комуністых“—міжнародная рабочая арганізацыя, якая пры ўмовах таго часу магла быць, разумеюцца, толькі патайнай, даручыла на Лёнданскім конгрэсе ў лістападзе 1847 г. ніжэй падпісаным аўтарам напісаць для агалашэньня дакладную тэорэтычную і практычную праграму партыі. Такім парадкам зьявіўся ніжэй паданы Маніфэст, рукапіс каторага за некалькі дзён да лютаўскае рэволюцыі быў перасланы ў Лёндан для друкаваньня. Выданы спачатку панямецку, ён вытрымаў у гэтай мове прынамсі дванаццаць розных выданьняў у Нямецчыне, Англіі і Амэрыцы. Паангельску ён спачатку надрукован быў у Лёнданскім журнале „Чырвоны Рэспубліканец“ за 1850 г. у перакладзе міс Галены Макфэрлен, а ў 1871 г. ў Амэрыцы прынамсі ў трох розных перакладах. Пафранцуску ён першы раз выйшаў у Парыжы ў хуткім часе перад іюньскім паўстаньнем 1848 г., а потым у Нью-Йорскім выданьні „Соцыялісты.“ Цяпер гатуецца да друку новы пераклад. У польскай мове Маніфэст выйшаў у Лёндане неўзабаве пасля першага нямецкага выданьня; парасійску—ў 60-х гадох у Жэневе. Дацкі пераклад выйшаў у сьвет таксама скоро пасля зьяўленьня Маніфэсту.

Хоць і вельмі зьмяніліся абставіны ў часе апошніх дваццаціх пяці год, але разьвітыя ў гэтым Маніфэсьце агульныя асновы засталіся ў агульным і цэлым зусім правільнымі й цяпер. Некаторыя-ж драбніцы можна было-б і выправіць.

Практычнае дапасаваньне гэтых агульных прынцыпаў, як гэта значаецца і ў самым Маніфэсьце, будзе залежыць заўсёды і ўсюды ад гістарычна-зложаных акалічнасьцяў. Дзеля гэтага, ня трэба надаваць істотна-важнага значэньня тым рэволюцыйным мерам, што запрапанованы ў канцы II-га разьдзелу. Гэтую часціну цяпер прышлося-б значна зьмяніць і напісаць іначай. З прычыны шпаркага разьвіцьця вялікай прамысловасьці за апошнія дваццаць пяць год і зьвязанай з гэтым разьвіцьцём усё растучай партыйнай арганізацыяй рабочае клясы, а таксама з прычыны практычнага досьледу спачатку лютаўскай рэволюцыі, а потым яшчэ ў большай меры Парыскай Комуны, калі пролетарыят першы раз праз два месяцы трымаў у сваіх руках політычную ўладу,—праграма гэтая ў некаторых пунктах перастарэла. Якраз Парыская Комуна паказала, што „рабочая кляса ня можа проста заўладаць гатоваю дзяржаўнаю машынай ды пусьціць яе ў рух дзеля ўласных мэт.“ (Бач.: „Грамадзянская вайна ў Францыі. Справаздача Гэнэральнае Рады Міжнароднага Таварыства Рабочых;“ нямецкае выданьне стр. 19-я, дзе гэтая думка разьвіваецца дакладней). Далей, само сабою разумеюцца, што крытыка соцыялістыч-

най літаратуры для нашага часу ня пэўная, бо яна даведзена толькі да 1848 г. Так сама і тыя ўвагі ў IV-м разьдзеле пра адносіны куніістых да розных опозыцыйных партый, хоць і цяпер яшчэ правільныя ў аснаўных рысах, аднак у драбніцах перастарэлі ўжо дзеля таго, што політычныя стасункі зусім зьмяніліся, і большая частка пералічаных там партый самым ходам гістарычнага разьвіцьця параскідалася і сьцёрлася з твару зямлі.

Тымчасам, Маніфэст зьяўляецца цяпер гістарычным дакумэнтам, і рабіць зьмены ў ім мы ня лічым сябе ў праве. Магчыма, што наступнае выданьне яго выйдзе з дадаткам уводзін, якія абхопяць час з 1847 г. да нашых дзён, але гэтае выданьне, што ляжыць перад намі, выходзіць так неспадзявана для нас, што мы ня маем часу напісаць гэтыя ўводзіны.

Кароль Маркс і Фрыдрых Энгэльс.

Лёндан,
24-га чэрвеня 1872 г.

II.

Прадмова да нямецкага выданьня 1883 г.

Прадмову да гэтага выданьня мне прыходзіцца, нажаль, падпісаць аднаму. Маркс—чалавек, катораму рабочая кляса Эўропы й Амэрыкі больш абавязана, як каму-небудзь іншаму—сапачывае цяпер на Хайгэцкіх могілках, і на магіле яго пачынае расьці ўжо першая травіца. Па сьмерці яго ня можа быць ужо й гутаркі пра пераробку ці дапаўненьне Маніфэсту. Але тым больш я лічу асабліва патрэбным яшчэ раз станоўча пацьвердзіць тут наступнае:

Аснаўная думка Маніфэсту, што эаанамічная вытворчасць і грамадзянская пабудова, або грамадзянскае пачленаваньне кожнай гістарычнай эпохі, з канечнасьцю выцякаючае з гэтай эаанамічнай вытворчасці, складае аснову політычнай і інтэлектуальнай гісторыі гэтай эпохі; што, адпаведна гэтаму, уся гісторыя, з часу распаду первястковай формы супольнага, грамадзянскага ўладаньня зямлёю, была й ёсьць гісторыяй клясавай барацьбы,—барацьбы паміж эксплёататарамі і эксплёатаванымі, паміж падданымі і пануючымі на розных ступенях грамадзянскага разьвіцьця; што гэтая барацьба дайшла цяпер да тае ступені, калі эксплёатаваная і прыгнечаная кляса (пролетарыят) ня можа вызваліць сябе з-пад панаваньня клясы эксплёататараў і прыгнятальнікаў (буржуазіі) інакш, як вызваліўшы разам з тым і ўсё грамадзянства з-пад вызыску, прыгняценьня і клясавай барацьбы,—гэтая аснаўная думка належыць выключна аднаму толькі Марксу. *)

Я ўжо ня раз гэта адзначаў, але цяпер якраз трэба паставіць гэтае пацьвярджэньне таксама ў прадмове да самога Маніфэсту.

Ф. Энгэльс.

Лёндан,
28-га чэрвеня 1883 г.

*) „Да гэтай думкі“, кажу я ў прадмове да ангельскага перакладу, „якая, на мой погляд, павінна палажыць аснову такому самому прогрэсу ў гістарычнай навуцы, які зрабіла ў прыродазнаўстве тэорыя Дарвіна,—да гэтае мысьлі мы абодва паступова пады-

III.

Прадмова да нямецкага выдання 1890 г.

З таго часу, як была напісана папярэдняя прадмова, з'явілася патрэба ў новым нямецкім выданні Маніфэсту. І ў гісторыі Маніфэсту адбыліся за гэты час некаторыя факты, пра якія трэба тут успомніць.

У 1882 годзе ў Жэневе выйшаў другі расійскі пераклад Маніфэсту, зроблены Вераю Засуліч *); прадмова да яго была напісана Марксам і мною. Нажаль, рукапіс,—аўтэнтык, напісаны ў нямецкай мове,—недзе закінуўся, і мне прыходзіцца перакладаць назад з расійскай мовы, што, разумеюцца, мала спрыяе выразнасці ў рабоце. Вот тая прадмова:

„Першае расійскае выданне Маніфэсту Комуністычнае Партыі ў перакладзе Бакуніна было выдрукавана ў пачатку 60-х гадоў у друкарні „Колокола“. Тады расійскае выданне гэтага твору мела для Заходняй Эўропы ў лепшым выпадку значэнне літаратурнага кур'ёзу. Цяпер такога погляду ўжо ня можа быць. Наколькі вузкія былі граніцы тэрыторыяльнага пашырэння пролетарскага руху падчас першага выдання Маніфэсту (студзень 1848 г.), аб гэтым найлепей сьведчыць яго апошні раздзел „Адносіны комуністых да розных опозыцыйных партый“.

„Тут няма ні Расіі, ні Злучаных Штатаў. Гэта быў час, калі Расія з'яўлялася апошнім вялікім запасам эўропэйскай рэакцыі і калі перасяленне ў Злучаныя Штаты забірала лішкі сіл эўропэйскага пролетарыату. Абодва гэтыя краі дастаўлялі Эўропе сырэц і адначасна служылі рынкам для збыту вырабаў эўропэйскай прамысловасці. Значыць, і Расія і Злучаныя Штаты станавілі сабою тым і другім спосабам падпору для эўропэйскага грамадзянскага ладу.

„Як змянілася ўсё гэта цяпер! Якраз перасяленне з Эўропы ў Амэрыку дапамагло шырока развінуцца паўночна-амэрыканскаму земляробству, якое сваёю конкурэнцыяй пахіснула вялікае і дробнае земляробства ў Эўропе ў самых яго асновах. Перасяленне, апрача таго, дало магчымасць Злучаным Штатам прыступіць да эксплёатацыі іх багатых дапаможных крыніц прамысловасці і, прытым, з такою сілаю і ў такой велічыні, што гэтая акалічнасць у кароткі час павінна палажыць канец прамысловай монопаліі Заходняе Эўропы. А датаго, абедзве гэтыя акалічнасці дзейнічаюць і на Амэрыку ў рэвалюцыйным кірунку. Дробная і сярэдняя зямельная ўласнасць самадзельна працуючых незалежных фэрмараў—гэтая аснова ўсяго політычнага ладу ў Амэрыцы—перамагаецца паволі конкурэнцыяй вялізарных фэрм, а, разам з тым, у прамысловых акругах пачынае развівацца многалічны пролетарыят разам з баечнай канцэнтрацыяй капіталу.

Пярэйдзем цяпер да Расіі. У часе рэвалюцыі 1848—49 г. г. ня толькі эўропэйскія монархіі, але й эўропэйская буржуазія бачыла ў ра-

ходзілі яшчэ за многа год да 1845 г. Наколькі я незалежна пасунуўся наперад у гэтым кірунку, аб гэтым сьведчыць мая праца „Стан рабочае клясы ў Англіі“. Але, калі ўвесну 1845 г. я зноў сустрэўся з Марксам у Бруселі, то ён ужо поўнасьцю распрацаваў гэтую думку і вылажыў яе мне бадай што ў такіх самых ясных словах, у якіх перадаў яе вышэй я“.

*) „Гэта памылка ці недагляд“, кажа асновазакладчык расійскага марксізму Плеханаў: „бо Энгэльс ведаў, што пераклад зроблен мною“. Першы расійскі пераклад зрабіў М. Бакунін.

сійскай дапамозе адзіны паратунак ад пролетарыяту, пачаўшага якраз тады пазнаваць сваю сілу. Яны абвесьцілі цара галавою эўропэйскай рэакцыі. Цяпер цар сядзіць у Гатчыне, як ваеннапалонны рэвалюцыі, а Расія вытварае авангард рэвалюцыйнага руху ў Эўропе.

Заданьне Комуністычнага Маніфэсту было такое, каб абвесьціць канечную няўхільнасьць наступаючага развалу сучаснай буржуазнай уласнасьці. Але ў Расіі, попеч з шпаркім разьвіцьцём капіталістычнага ладу і з нядаўна пачаўшым яшчэ складацца буржуазным спосабам земляробства, мы сустрачаем больш за палавіну зямлі ў супольным (обшчынным) уладаньні сялян.

Цяпер паўстае пытаньне: ці можа расійская сялянская суполка (грамада, абшчына), гэтая, у кожным выпадку, ужо вельмі раскіданая форма первястковай супольнай уласнасьці на зямлю,—ці можа яна беспасрэдна перайсьці ў вышэйшую, комуністычную форму земляробства? Ці, наадварот, і яна павінна прайсьці спачатку той-жа самы процэс распаду, які мы бачым у гістарычным разьвіцьці Заходняе Эўропы?

Адзіна магчымы цяпер адказ на гэтае пытаньне будзе такі. Калі расійская рэвалюцыя паслужыць сыгналам да пролетарскай рэвалюцыі на Захадзе, прычым, у такой сувязі, што адна дапоўніць другую, то цяперашняе расійскае супольнае, грамадзкае землеўладаньне можа паслужыць пачатковым пунктам комуністычнага разьвіцьця“.

Лёндан,
21-га студня 1882 г.

Каля гэтага часу выйшаў у Жэневе новы польскі пераклад Комуністычнага Маніфэсту.

Далей, выйшаў новы дацкі пераклад у „Соцыяль-дэмакратычнай бібліятэцы. Копенгаген, 1885 г.“. Нажаль, ён ня зусім поўны. Некаторыя важныя месцы, з якімі перакладчык, мусіць, ня мог справіцца, выпушчаны, а ў іншых мясцох можна заўважыць сьляды недакладнасьці, і гэта кідаецца ў вочы з тым большай няпрыемнасьцю, што па рабоце відаць,—аднясіся перакладчык з большай стараннасьцю да работы, то пераклад выйшаў-бы як найлепшы.

У 1886 г. выйшаў новы францускі пераклад у парыскай газэце „Соцыялісты“. Гэта лепшы пераклад з усіх папярэдніх перакладаў.

Пасьля гэтага перакладу, надрукован быў спачатку ў мадрыдзкай газэце „Соцыялісты“, а потым асобным выданьнем гішпанскі пераклад Комуністычнага Маніфэсту.

Дзеля цікавасьці ўспомню яшчэ, што 1887 г. аднаму Канстантынопальскаму выдаўцу запрапанаван быў для выданьня армянскі пераклад Комуністычнага Маніфэсту, але гэты добры чалавек ня меў грамадзянскай адвагі надрукаваць рэч, на каторай стаяла ймя Маркса, і параіў перакладчыку назваць лепш аўтарам самога сябе, на што той, аднак, не згадзіўся.

Пасьля таго, як у Англіі шмат разоў рабіліся перадрукі ня зусім дакладных амэрыканскіх перакладаў, выйшаў, нарэсьце, у 1888 г. правэраны пераклад. Гэты пераклад зроблен маім прыяцелем Самуэлем Мурам, і перад друкам мы яшчэ раз перагледзілі яго абодва разам. Некаторыя ўвагі з гэтага выданьня я перанёс сюды.

Маніфэст меў сваю ўласную гісторыю. У момэнт свайго зьяўленьня ён быў з захапленьнем сустрэчан невялікім яшчэ тады авангардам навуковага соцыялізму (аб чым сьведчаць пералічаныя ў першай прадмове пераклады), але ў скорым часе адціснула яго на задні плян рэакцыя, што пачалася пасля паражэньня парыскіх рабочых у чэрвені 1848 г. і нарэсьце, пасля таго, як былі асуджаны кельнскія камуністы ў 1852 г., ён быў „законным спосабам“ абвешчан без абароны закону. Разам з тым, як зышоў з грамадзянскага пляцу рабочы рух, што пачаўся ў лютаўскую рэвалюцыю, адышоў на задні плян і Камуністычны Маніфэст.

Калі эўропэйская рабочая кляса даволі ўздужала зноў для новага націску проці ўлады пануючых кляс, тады заклалася „Міжнароднае Таварыства Рабочых“. Яго заданьнем было злучыць у вадну вялікую армію ўсе баёвыя сілы рабочых Эўропы і Амэрыкі. З гэтай прычыны яно не магло кіравацца прынцыпамі, вылажанымі ў Маніфэсьце. Яно павінна было мець такую праграму, якая-б не зачыняла дзьвярэй ангельскімі трэд-юніонамі, францускімі, бэльгійскімі, італійскімі і гішпанскімі прудоністамі, а нямецкімі ласаліянцамі *).

Такая праграма—прынцыповыя ўвагі да ўставы Інтэрнацыяналю—была напісана Марксам з такім мастацтвам і розумам, што слушнасьць яе мусілі прызнаць нават Бакунін і анархісты.

Усю надзею на аканчальную перамогу для тых прынцыпаў, што былі выстаўлены ў Маніфэсьце, Маркс пакладаў выключна на інтэлектуальнае разьвіцьцё рабочае клясы, якое нямінуча мусіць зьявіцца, як вынік сумеснай дзеяльнасьці і сумеснага разважаньня.

Здарэньні, выпадкі—удачы й няўдачы ў барацьбе з капіталам,—прычым, няўдачы яшчэ больш, як удачы, нямінуча павінны выясьніць змагальнікам усю невыстарчальнасьць тых унівэрсальных лекаў, якіх яны трымаліся раней, і зрабіць іх галовы больш чулымі, падгатаўляючы іх для сталага разуменьня сапраўдных умоў вызваленьня рабочых. І Маркс меў рацыю. Рабочая кляса ў 1874 годзе ў часе распаду Інтэрнацыяналю была зусім іншаю, чымсі яна была ў 1864 г. пры залажэньні гэтага Таварыства. Прудонізм у романскіх краях, як і спэцыфічнае ласальянства ў Нямецчыне, ужо дажывалі свой век, і нават упартыя ў консэрватызьме ангельскія трэд-юніоны таго часу паступова падыйшлі да таго, што ў 1887 годзе старшыня іх конгрэсу ў Суонсі мог сказаць ад іх імя: „Контынэнтальны соцыялізм перастаў быць страшным для нас“. А „контынэнтальны соцыялізм“ у 1887 г. быў ужо бліска што поўнасьцю гэтай тэорыяй, што вылажана ў Маніфэсьце. Такім парадкам, на гісторыі Маніфэсту да пэўнай меры адбіваецца гісторыя рабочага руху ад 1848 году. Цяпер ён, бяспрэчна, зьяўляецца найбольш распаўсюджаным і самым міжнародным творам з усёй соцыялістычнай літаратуры і становіць супольную праграму для шмат міліёнаў рабочых усіх краёў ад Сібіры да Каліфорніі.

І ўсё такі ў момэнт яго зьяўленьня мы не маглi назваць яго *соцыялістычным маніфэстам*.

*) Асабіста перад намі Ласаль заўсёды называў сябе „вучнем Маркса“ і, як такі стаяў, разумеюцца, на грунце Маніфэсту. Інакш было з тымі яго прыхільнікамі, што ня йшлі далей яго вымаганьня прадукцыйных таварыстваў з дзяржаўным коштам і каторыя ўсю рабочую клясу дзялілі на прыхільнікаў дапамогі ад дзяржавы і на прыхільнікаў узаемнай дапамогі.

У 1848 годзе соцыялістымі называліся дваякага роду людзі. З аднаго боку, так называліся тады прыхільнікі розных утопічных сыстэм і, асабліва, овэністыя ў Англіі і фур'ерыстыя ў Францыі,—прычым, абодва гэтыя кірункі ўжо вырадзіліся тады ў звычайныя, паволі адміраючыя сэкты. З другога боку, да соцыялістых належылі яшчэ розныя соцыялістычныя знахары, каторыя ўсялякімі ўнівэрсальнымі лекамі і рознымі латамі хацелі збавіць людзей ад грамадзянскага ліха, не зрабіўшы ніякай шкоды ні капіталу ні прыбытку. У абодвух выпадках гэта былі людзі, стаяўшыя па-за рабочым, каторыя шукалі сабе падтрыманьня хутчэй у клясе „асьвечаных“, як у самых рабочих. І, наадварот, тая часьць рабочих, якая, праканаўшыся ў невыстарчальнасьці чыста політычных пераваротаў, вымагала карэннай перабудовы грамадзянскага ладу, называлася тады *кмуністычнай*. Гэта быў мала апрацаваны яшчэ, толькі інстынктовы, часам крыху грубаваты кмунізм, але ён быў ужо даволі дужы для таго, каб парадзіць дзьве сыстэмы ўтопічнага кмунізму: „ікарыіскі“ кмунізм у Францыі Кабэ і кмунізм Вэйтлінга ў Нямецчыне. Соцыялізм у 1847 г. азначаў буржуазны рух, а кмунізм—рух рабочы. Для соцыялізму, прынамсі ў Эўропе, былі адчынены дзьверы ў панскія пакоі, а для кмунізму гэтыя дзьверы былі моцна зачынены. А дзеля таго, што мы тады ўжо цьвёрда трымаліся таго пераконаньня, што „вызваленьне рабочих павінна быць справай самых рабочих“, то ў нас ані на момант ня было ваганьня, якую з двух назоваў выбраць. І потым мы ніколі ня думалі адмаўляцца ад яго.

„Пролетарыі ўсіх краёў, злучайцеся!“ Ня шмат галасоў адгукнулася нам, калі мы 42 гады назад, на прэдадні першай парыскай рэвалюцыі, у якой пролетарыят выступаў з уласнымі вымаганьнямі, кінулі ў сьвет гэты покліч. А ўжо 28-га верасьня 1864 году пролетарыят большасьці заходня-эўропэйскіх старонак злучыўся ў слаўнай памяці Міжнароднае Таварыства Рабочых. Праўда, само гэтае Таварыства (інтэрнацыяналь) пражыло толькі 9 год, але заложаны ім вечны саюз рабочих усіх краёў жыве дагэтуль, і цяпер ён яшчэ дужэйшы, як калі-нібудзь раней. Лепшым довадам гэтага служыць якраз сёнешні дзень, бо сёньня, калі я пішу гэтыя радкі, эўропэйскі і амэрыканскі пролетарыят робіць аглядзіны сваіх баёвых сіл, першы раз змобілізаваных у адзінае войска пад адзіным сьцягам і дзеля адзінай бліжэйшай мэты: дзеля заканадаўчага ўстанаўленьня васьмігадзіннага нормальнага рабочага дню, абвешчанага яшчэ на Жэнеўскім зьездзе Міжнароднага Таварыства Рабочых у 1866 годзе, а потым паўторанага Міжнародным Рабочым Конгрэсам у 1889 г. ў Парыжы. І відоўня сёнешняга дню адкрые вочы капіталістым і паном-земляўласьнікам усіх краёў на тое, што пролетары ўсіх краёў сапраўды злучыліся.

О, каб гэта Маркс стаяў яшчэ поруч са мною, каб бачыць гэта на ўласныя вочы!...

Фр. Энгэльс.

Лёндан,
1-га мая 1890 г.

К. Маркс і Ф. Энгэльская.

Маніфэст Комуністычнай партыі.

Здань ходзіць па Эўропе—здань комунізму. Дзеля сьвятога цкаваньня гэтае здані злучыліся ўсе сілы старое Эўропы—папа й цар, Мэ-тэрніх і Гізо, французскія радыкалы і нямецкія паліцмэны.

Хіба ёсьць цяпер такая опозыцыйная партыя, якую не аславілі-б комуністычнаю яе супраціўнікі, што стаяць каля ўлады? І хіба ёсьць дзе такая опозыцыйная партыя, якая-б, у сваю чаргу, не адкідала назад гэтага ганебнага, на яе думку, дакору ў комунізьме, як больш перадавым прадстаўніком опозыцыі, так і больш рэакцыйным сваім супраціўнікам?

З гэтага факту вынікаюць два вывады.

Комунізм вызнаецца ўжо за сілу ўсімі эўропэйскімі сіламі.

Час ужо комуністым адкрыта вылажыць перад усім сьветам свой спосаб мысьленьня, свае мэты, свае дамаганьні ды працівапаставіць байцы пра здань комунізму Маніфэст самое Комуністычнае партыі.

З такою мэтай сабраліся комуністыя розных нацыянальнасьцяў у Лёндан ды напісалі наступны Маніфэст, каб агаласіць яго ў мове ангельскай, французскай, нямецкай, італьянскай, флямандзкай і дацкай.

I.

БУРЖУА і ПРОЛЕТАРЫ.

Уся гісторыя папярэдняга грамадзянства была гісторыяй барацьбы кляс. *)

Вольны й нявольнік, патрыцы й плебэй, пан і прыгонны, цэхавы майстар і чалядзінец (падручнік), карацей—прыгнятальнікі і прыгнечаныя былі ў стане пастаяннай варажнечы паміж сабою, тачылі бязупынную, то

*) Тут трэба разумець тую гісторыю, пра якую захаваліся пісанья ведамасьці. У 1848 г. первястковая гісторыя грамадзянства, грамадзянская організацыя, што папярэджала кожную пісаную гісторыю, была бадай што саўсім невядома. З таго часу Гакстгаўзен вынайшоў грамадзянскую, супольную ўласнасьць на землю ў Расіі, а Маўрар давёў, што яна была грамадзянскаю асновай, з якой гістарычна выходзілі ўсе нямецкія пляменьні, і паволі знойдзена было, што сялянскія грамады з супольнай ўласнасьцяй на землю былі первястковаю формай грамадзянства скрозь ад Інды да Ірлянды. Нарэсьце, нутраная гісторыя гэтага первястковага комуністычнага грамадзянства ў яго тыповых формах была выясьнена Морганам, каторы адкрыў сапраўднае значэньне роду і яго стану сярод пляменьня. З часу распаду гэтых первястковых грамад пачынаецца падзел грамадзянства на асобныя, а з часам і варожыя клясы. (Увага Энгэльса).

патайную, то адкрытую барацьбу, якая кожны раз канчалася рэволюцыйнай перабудовай усяго грамадзянскага ладу, або супольнай гібельлю ваюючых кляс.

У папярэднія эпохі гісторыі мы знаходзім бадай што ўсюды поўны падзел грамадзянства на розныя станы, на многавобразныя ступені рознага грамадзянскага палажэння. У старавечным Рыме мы сустрачаем патрыцыяў і рыцараў (коннікаў), плебэяў і нявольнікаў; у сярэднія вякі — фэўдальных паноў, васалаў, цэхавых майстраў, чалядзінцаў і прыгонных, а ў кожнай з гэтых кляс былі яшчэ асобныя драбнейшыя пачленваньні.

Сучаснае буржуазнае грамадзянства, якое вырасла на руінах фэўдалізму, ня знішчыла падзелу на клясы. Яно паставіла толькі на месца старых новых клясы, новыя спосабы прыгняценьня і новыя формы барацьбы.

Нашая эпоха — эпоха буржуазіі — адрозьніваецца, аднак, тым, што яна апросьціла клясавыя супярэчнасьці. Усё грамадзянства што-раз выразней і выразней распадаецца на два вялікія варожыя станы, на дзьве вялікія, заўсёды спрэчныя паміж сабою клясы: *буржуазію і пролетарыят*.

З сярэднявечных прыгонных, або падданных выйшлі мяшчане першых гарадоў, а з гэтага гарадскога мяшчанства разьвіліся потым першыя элемэнты буржуазіі.

Адкрыцьце Амэрыкі і морскай дарогі навокала Афрыкі стварыла новае поле чыннасьці для вырастаючай буржуазіі. Усходня-індыскі і кітайскі рынкі, колёнізацыя Амэрыкі, таргоўля з колёніямі, павялічэньне сродкаў тарговага памену і тавараў наогул надалі нячуванага раней руху ў таргоўлі, мараплаваньні, прамысловасьці і тым значна прыскорылі разьвіцьцё рэволюцыйнага элемэнту ў фэўдальным грамадзянстве, якое пачало ўжо раскідацца.

Стары фэўдальны, або цэхавы спосаб прамысловай прадукцыі не здавальняў ужо таго попыту на тавары, які шырока разросься разам з адкрыцьцем новых рынкаў. Цэхавая прадукцыя, зьвязаная фэўдальнымі прывілеямі, уступіла месца мануфактуры. Сярэдні прамысловы стан выціснуў цэхавых майстраў. Падзел працы паміж рознымі сьброўствамі зьнік перад падзелам працы ў кожнай асобнай майстэрні.

Але рынкі бязупынна павялічаліся і бязупынна рос попыт на тавары. Хатні, або мануфактурны спосаб прамысловасьці, у сваю чаргу, перастаў здавальняць патрэбы рынку. Тады пара й машына зрабілі рэволюцыю ў прамысловасьці. Месца мануфактуры заступіла цяперашняя вялікая прамысловасьць, месца сярэдняга прамысловага стану заступілі прамысловыя міліянэры, шэфы цэлых прамысловых армій, цяперашняя буржуазія.

Вялікая прамысловасьць утварыла сусьветны рынак, падгатаваны адкрыцьцем Амэрыкі. Сусьветны рынак выклікаў вялізарнае разьвіцьцё

таргоўлі, мараплаваньня і сухадарожных зносін. Гэта ў сваю чаргу парушыла разьвіцьцё прамысловасьці, і ў меру таго, як расьлі прамысловасьць, таргоўля, плаваньне па моры, залезныя дарогі,—разьвівалася й буржуазія, павялічаліся яе капіталы, і яна адсоўвала на задні плян усе клясы, што перайшлі да яе ў спадчыну ад сярэднявечавага грамадзянства.

Такім парадкам, мы бачым, што сучасная буржуазія зьяўляецца прадуктам доўгага разьвіцьця, прадуктам цэлага раду пераваротаў у спосабах прадукцыі і памену.

Кожнай новай ступені, пройдзенай буржуазіяй у яе разьвіцьці, адпавядала пэўнае ступеняваньне ў політычных зьменах. Буржуазія была то станам, прыгнечаным уладай фэўдальнага пана, то ўзброеным сяброўствам—комунаю *) з самасправаваньнем: тут яна складае незалежную гарадзкую рэспубліку, там становіць падатковы трэці стан у монархічнай дзяржаве; потым, у часе мануфактурнага промыслу, становіла працівагу шляхецтву ў абсолютнай або абмяжованай станамі монархіі і была галоўнай падвалінай для вялікіх монархіяў наогул; з утварэньнем жа вялікага промыслу і сусьветнага рынку гэтая буржуазія заваявала сабе, нарэсьце, поўнае політычнае панаваньне ў сучаснай констытуцыйнай дзяржаве. Сучасная дзяржаўная ўлада ёсьць нішто іншае, як комітэт па супольных справах усяе клясы буржуазіі.

Буржуазія грала ў гісторыі надзвычайна рэвалюцыйную ролю.

Усюды, дзе толькі пачыналася яе панаваньне, яна разбурала фэўдальныя патрыярхальныя, ідылічныя адносіны. Бяз жалю парвала яна тэя стракатыя фэўдальныя сувязі, што злучалі чалавека ніжэйшага стану з яго прыродным панам, і не пакінула паміж людзьмі іншае сувязі, апрача голага інтарэсу, халоднай рахубы, апрача нячулай чорствай „выплаты гатоўкай“. У ледзяной вадзе эгоістычнага падрахунку ўтапіла яна сьвятое трымаценьне пабожнага лютуценьня, рыцарскага запалу і мяшчанскай чульлівасьці. Годнасьць і павагу чалавечай асобы яна абярнула ў паменную вартасьць, а на месца безьлічы дорага набытых і забясьпечаных прывілеяў вольнасьцяў, паставіла адну няведаючую сумленьня вольнасьць—вольнасьць гандлю. Словам, на месца апавітага рэлігійнымі і політычнымі прыкрасамі вызыску, яна паставіла вызыск голы, просты, бясорамны і жорсткі.

Буржуазія садрала шаты сьвятасьці з усіх тых людзкіх чыннасьцяў (профэсій), на якія глядзелі дагэтуль з глыбокай пашанай і з набожным страхам дзіваваньня. Доктара й праўніка, сьвяшчэньніка й поэту, чалавека навукі яна абярнула за плату ў сваіх наймітаў.

*) Так называлася ў італійскіх і французскіх гарадох меская грамада пасля таго, як мяшчане выкупілі або адваявалі ў сваіх фэўдальных паноў першае права на самаправаваньне.

Буржуазія садрала з сям'і яе чульліва-пяшчотную заслону ды зрабіла з сямейных адносін чыста-грашовы інтарэс.

Буржуазія давяла, што выяўленьне грубай сілы ў сярэднія вякі, якое так чаруе прыхільнікаў старасьветчыны (рэакцыянераў), знаходзіла сабе адпаведнае дапаўненьне ў гультайстве і мядзьвежай нярухлівасьці. І толькі буржуазія паказала, чаго можа дасягнуць людзкая дзеяльнасьць. Замест эгіпецкіх пірамід, рымскіх вадацягнікаў або готыцкіх касьцёлаў, яна стварыла іншыя цуды; яна выканалася зусім іншыя паходы, як стара-вечнае перасяленьне народаў або крыжацкія паходы.

Буржуазія ня можа існаваць, не выклікаючы бязупыннай зьмены ў прыладах вытворчасці (прадукцыі), а, значыць, і зьмены ў прадукцыйных адносінах ва ўсіх наогул грамадзянскіх адносінах. І наадварот, нязьменнае захаваньне старога спосабу прадукцыі было першай умовай існаваньня ўсіх папярэдніх прамысловых кляс. Гэтыя бязупынныя перавароты ў прадукцыі, бесьперастанная трасяніна ва ўсіх грамадзянскіх адносінах, гэтая заўсёдная няпэўнасьць, вечны рух і вечнае ваганьне адрозьніваюць буржуазную эпоху ад усіх папярэдніх эпох. Усе звыклыя (традыцыйныя) грамадзянскія адносіны з адпаведнымі ім паглядамі і паняцьцямі, што спрадвеку шанаваліся, — руйнуюцца, а ўсё новае старэе й гіне раней, чымсі пасьпее замацавацца, ды стаць трывалым і прызвычаеным. Усё станавае (прызвычаенае) і нярухлівае разбураецца і зьнікае, усё сьвятое апаганьваецца, і людзі прымушаюцца канец канцом глянуць цывілізацыяй вачыма на свой жыцьцёвы стан і на свае ўзаемныя адносіны.

Патрэба мець усё новыя рынкі для збыту сваіх тавараў прымушае буржуазію абягаць усю зямную галу. Ёй трэба ўсюды ўкараніцца, яна ўсюды стараецца прашыцца й асесьці, раскінуць сваю сетку ды завязаць зносіны.

Буржуазія сваім вызыскам сусьветнага рынку надала прадукцыі і спажывеньню ва ўсіх краях **космополітычны** характар. На вялікі жаль для рэакцыянераў, яна пазбавіла прамысловасьць яе нацыянальнага гунту. Даўнейшыя, нацыянальныя галіны прамысловасьці зьнішчаны і зьнішчаюцца што-дня. Яны выціскаюцца новымі галінамі прамысловасьці, завесьці якія становіцца справай жыцьця для ўсіх цывілізованных народаў, — тымі галінамі прамысловасьці, што абрабляюць ужо ня толькі мясцовыя сырыя продукты, але й тыя, што прывозяцца з самых адлеглых краёў і фабрыкаты якіх спажываюцца ня толькі ў сваім краю, але вывозяцца і ва ўсе часьці сьвету. На месцы даўнейшых патрэб, што здавальняліся краёвымі вырабамі, паўсталі новыя патрэбы, для здавальненьня якіх патрэбны вырабы самых адлеглых краёў і самых рознастайных кліматаў. Даўнейшая нацыянальная замкнёнасьць, калі кожная краіна самаздавальняла ўсе свае патрэбы, уступае месца сусьветнай таргоўлі і ўзаемнай усябочнай залежнасьці ўсіх народаў. І гэтак, як у матар'яльнай прадукцыі, так

і ў духоўнай, бо з творчасцю чалавечага розуму адбываецца тое самае, што й з прадуктамі матар'яльнай працы. Творы чалавечага розуму пасобных народаў становяцца супольным дабром усяго сьвету. Нацыянальная аднабокасьць і абмяжованасьць становяцца ўсё больш і больш немажлівымі, а чысьленныя нацыянальныя і мясцовыя літаратуры зьліваюцца ў адну агульную сусьветную літаратуру.

Дзякуючы шпаркаму палепшаньню прылад прадукцыі і надзвычайна палепшаным дарогам для зносін, буржуазія выводзіць на шлях цывілізацыі ўсе, нават самыя барбарскія народы. Таньня цэны на тавары зьяўляюцца ў руках буржуазіі тэю цяжкай гарматай, пры дапамозе якой яна прабівае самыя кітайскія муры і прымушае здавацца самую ўпартую ненавісьць барбараў да чужынцаў. Яна прымушае ўсе народы, калі яны ня хочуць згінуць, прымаць буржуазны спосаб прадукцыі; яна прымушае іх заводзіць у сябе так званую цывілізацыю, г. зн., зрабіцца буржуа. Словам, яна творыць новы сьвет на свой вобраз і падабенства.

Буржуазія аддала вёску пад уладу гораду. Яна ўтварыла вялізарныя гарады і надзвычайна павялічыла гарадзкое насяленьне ў параўнаньні з вясковым і, такім парадкам, вызваліла значную часць насяленьня з-пад дурману (ідэатызму) вясковага жыцьця. Падобна да таго, як яна паставіла сяло ў залежнасьць ад гораду, яна падпарадкавала дзікія і нападзікія краі цывілізаваным, земляробскія народы—прамысловым, Усход—Захаду.

Буржуазія што далей, то больш зьнішчае расьцярушанасьць сродкаў прадукцыі, маемасьці і насяленьня. Яна згушчае насяленьне, цэнтралізуе сродкі прадукцыі і зьбірае ўласнасьць у рукі нялічных асоб. Канечным вынікам гэтага была політычная цэнтралізацыя. Незалежныя, ледзьве зьвязаныя паміж сабою саюзнымі ўмовамі правінцыі з рознымі інтарэсамі, з асобнымі законамі, урадамі і мытам, зьліваюцца ў адзін народ, з адным урадам, з адным заканадаўствам, з адным мытам, з адзіным нацыянальным клясавым інтарэсам.

За нейкія сто год свайго клясавага панаваньня буржуазія стварыла далёка большыя і магутнейшыя вытворчыя сілы, як усе папярэднія пакаленьні, разам узятая. Яна апанавала сіламі прыроды, завяла машынны спосаб прадукцыі, дапасавала хэмію для патрэб прамысловасьці і земляробства, пабудавала параходы, чыгункі, электрычныя тэлеграфы, абярнула ў ворнае поле цэлыя часьціны сьвету, як з-пад зямлі выклікала цэлыя народы... Ці-ж мог хто ў папярэднія вякі хоць падумаць аб тым, якія вытворчыя сілы драмалі ў нетрах грамадзянскай працы?!

Гэтак мы бачым, што сродкі прадукцыі і памену, на глебе якіх вырасла буржуазія, былі створаны яшчэ пры фэўдальным грамадзянстве. Але, на пэўнай ступені разьвіцьця гэтых сродкаў прадукцыі і памену, тыя абставіны, пры якіх адбываліся прадукцыя і памен у фэўдальным грамадзянстве, фэўдальны спосаб земляробства і мануфакту-

ры, словам,—фэўдальныя маемныя адносіны перастаюць адпавядаць новым, больш развітым сілам прадукцыі. Яны пачынаюць замінаць прадукцыі, замест таго, каб дапамагаць яе развіццю, ды становяцца яе путамі. Гэтыя путы конча трэ́ было парваць, і яны былі парваны.

Іх месца заступіла вольная конкурэнцыя з адпаведным ёй грамадзянскім і політычным ладам, з эканоміч. і політыч. панаваньнем буржуазіі.

На нашых вачох адбываецца падобны рух. Буржуазныя ўмовы прадукцыі і намену, буржуазныя формы маемных адносін, сучаснае буржуазнае грамадзянства, што нібы чарадзеяствам стварыла такія магутныя сродкі прадукцыі і намену, падобна цяпер да таго чарнакніжніка, каторы ня можа больш справіцца з тымі падземнымі сіламі, якія ён выклікаў сваімі чарамі. Ужо некалькі дзесяткаў год гісторыя прамысловасці і гандлю прадстаўляе сабою нішто іншае, як гісторыю паўстаньня сучасных прадукцыйных сіл проці сучаснай арганізацыі прадукцыі, проці форм уладаньня маемасцяй,—прці гэтых жыццёвых абставін, што становяць умовы для існаваньня буржуазіі і яе панаваньня. Даволі паказаць на тыя гандлёвыя крызісы, што пэрыодычна паўтараюцца і сваім паваротам што-раз больш пагражаюць існаваньню ўсяго буржуазнага грамадзянства. У часе тарговых крызісаў рэгулярна знішчаецца значная часць ня толькі вырабленых прадуктаў, але й вытвораных ужо прадукцыйных сіл. У часе гэтых крызісаў выбухае грамадзянская пошасць, якая ў папярэднія эпохі здавалася б нейкай недарэчнасцяй: гэта пошасць перавытворчасці. Грамадзянства раптам адкідаецца на нейкі час у стан дзікасці барбарызму; здаецца, што голад ці страшная вайна знішчылі ў яго ўсё патрэбнае для жыцця. Прамысловасць і таргоўля нібы знішчаюцца,—чаму? Бо грамадзянства мае занадта добра, патрэбнага для жыцця, занадта мае прамысловасці, занадта многа таргоўлі, бо яна занадта цывілізавана! Тыя прадукцыйныя сілы, якімі ўладае грамадзянства, перастаюць ужо дапамагаць развіццю буржуазнай цывілізацыі, ня спрыяюць буржуазным формам уладаньня маемасцяй. Наадварот, яны сталі занадта вялікія для гэтых форм і валтузяцца імі, а калі прадукцыйныя сілы перамагаюць гэтыя формы маемных адносін, то прыводзяць у бязладдзе ўсё буржуазнае грамадзянства і пагражаюць існаваньню буржуазнай уласнасці. Буржуазныя адносіны становяцца занадта вузкімі, каб зьмесьціць створанае імі багацце.

Як перамагае буржуазія крызіс? Чым бароніцца яна ад яго? З аднаго боку, яна наўмысьля знішчае цэлыя масы прадукцыйных сіл, а з другога боку, здабывае новыя рынкі і сыцісьлей вызыскуе старыя. Дык, чым-жа? Тым, што падгатаўляе шырэйшыя і больш сільныя крызісы і змяняе магчымасці для іх ухіленьня.

Зброя, якою буржуазія разбурыла фэўдалізм, павярнулася цяпер проці самой буржуазіі.

Але буржуазія выкавала ня толькі тую зброю, якая прынясе ёй сьмерць; яна парадзіла таксама і тых людзей, каторыя возьмуць гэтую зброю ў свае рукі—сучасных рабочых, *пролетарыят*.

У меру таго, як разьвіваецца буржуазія, або капітал, разьвіваецца такжа і пролетарыят, кляса сучасных рабочых, каторыя могуць жыць толькі датуль, покі маюць работу, а работу маюць датуль, покі праца іх павялічае капітал. Гэтыя рабочыя, прымушаныя прадаваць сябе кожны ў асобку, становяць сабою тавар, як і кожны іншы прадмет гандлю, а з гэтай прычыны яны падлягаюць таксама ўсім прыгодам конкурэнцыі, усім хістаньням рынку.

Праца пролетараў, дзякуючы пашырэнню машын і падзелу працы, зусім страціла характар самадзейнасьці, а разам з тым, усякую павабнасьць для рабочага. Рабочы становіцца простым дадаткам да машыны, ад каторага вымагаюцца толькі самыя простыя, самыя аднастайныя лёгкія для навучаньня рухі рук. З гэтай прычыны, выдаткі прадпрыемцы на работніка звычайна агранічаюцца тым, што патрэбна рабочаму для яго пражывеньня і прадаўжэньня свайго роду. Але цана тавару, а значыць, і працы, роўна выдаткам на яго прадукцыю, або выраб. Дзеля гэтага, у тэй меры, як павялічаецца няпрыемнасьць працы, зьмяншаецца зароботная плата. Нават больш таго, у меру таго, як разьвіваецца машыныны спосаб прадукцыі і падзел працы, павялічаецца і маса працы. Гэта дасягаецца або праз павялічэньне ліку рабочых гадзін, або праз павышэньне напружанасьці працы рабочага на працязе пэўнага часу ці пры дапамозе шпарчэйшага руху машын і г. д.

Сучасная прамысловасьць абярнула маленькую майстэрню даўнейшага патрыярхальнага рамесьніка ў вялікую фабрыку прамысловага капіталістага. Скупчаныя на фабрыцы масы рабочых арганізуюцца на вайсковы лад. Як салдаты прамысловай арміі, яны аддаюцца пад догляд цэлай іерархіі фабрычных соцкіх і дзесяцкіх. Яны становяцца нявольнікамі ня толькі буржуазнае клясы, буржуазнай дзяржавы, але што-дня прыневальняюцца яшчэ машынай, даглядчыкамі і, перад усім, разумеецца, самым фабрыкантам-капіталістым. І чым відавочней выстаўляе гэты дэспотызм пажыву, як першую сваю мэту, тым больш робіцца ён прагавітым, ненавісным і прыкрым, і тым больш выклікае ён абурэньне.

Чым менш здольнасьці, спрыту й сілы патрабуе ручная праца, г. зн.,—чым больш разьвіваецца сучасная прамысловасьць, тым больш праца мужчын падмяняецца працаю жанчын і дзяцей. Розьніца полу й веку ў адносінах да рабочае клясы ня мае ўжо ніякага грамадзянскага значэньня. Прадпрыемец разглядае работніка, як звычайнае рабочае начынне, патрабуючае пэўных выдаткаў у залежнасьці ад полу й веку.

Як толькі вызыск рабочага на фабрыцы канчаецца настолькі, што

рабочы дастане сваю зароботную плату грашыма, то яго абсядаюць іншыя часьці буржуазіі: дамаўласьнікі, крамары, квотнікі і г. д.

Папярэднія ніжэйшыя часьці сярэдняга стану—дробныя прамыслоўцы, гандляры і рант'е, рамесьнікі і сяляне,—усе гэтыя часьці дробнай буржуазіі занепадаюць і сьпіхаюцца ў рады пролетарыяту, часткаю дзеля таго, што іх невялікага капіталу не выстарчае для вялікага промыслу і яны ня могуць вытрымаць конкурэнцыі з вялікім капіталам, а часткаю дзеля таго, што іх здольнасьць і спрыт трацяць сваё значэньне пры новых спосабах продукцыі. Такім парадкам, пролетарыят набіраецца з усіх кляс насяленьня.

Пролетарыят праходзіць розныя ступені разьвіцьця. Яго барацьба проціў буржуазіі пачынаецца з моманту яго нараджэньня.

Спачатку барацьба вядзецца кожным рабочым асобна, потым барацьбу вядуць рабочыя аднае фабрыкі, далей—рабочыя аднае галіны прамысловасьці пэўнай мясцовасьці проціў асобнага буржуа, каторы іх беспасрэдна вызыскуе. Яны паўстаюць спачатку ня толькі проціў буржуазных адносін продукцыі, але нападаюць і на самыя прылады продукцыі; яны ломяць машыны, нішчаць чужыя тавары, з якімі прыходзіцца конкураваць; яны хочуць вярнуцца ў стан сярэднявядковага работніка.

На гэтай ступені разьвіцьця рабочыя становяць сабою раскіданую па ўсім краі і разлучаную конкурэнцыяй масу. Калі масы рабочых трымаюцца супольна, то гэта не зьяўляецца яшчэ вынікам іх сьвядомага аб'яднаньня, а выклікаецца аб'яднаньнем самой буржуазіі, якая дзеля дапяцьця сваіх політычных мэт прымушана і покі што можа прыводзіць у рух увесь пролетарыят. На гэтай ступені пролетарыят вядзе барацьбу, такім парадкам, не з сваімі ворагамі, а з ворагамі сваіх ворагаў—з рэшткамі абсалютнай монархіі, з панамі-земляўласьнікамі, з непрамысловай буржуазіяй, дробнай буржуазіяй. Увесь гістарычны рух скупчаецца, такім парадкам, у руках буржуазіі; кожная перамога, дасягнутая такім спосабам, зьяўляецца перамогай буржуазіі.

Але з разьвіцьцём прамысловасьці павялічаецца ня толькі лічэбны склад пролетарыяту; разам з гэтым ён скупчаецца ў вялікія масы, расьце яго сіла, і гэты рост свае сілы ён пачынае адчуваць з сьвядомасьцяй. Інтэрэсы, умовы жыцьця рабочых усё больш выроўніваюцца, у той час, як машыны што раз больш і больш сьціраюць розьніцу паміж усімі галінамі працы і бадай што скрозь заводзяць аднакую нізкую рабочую плату. Рост конкурэнцыі паміж прадпрыемствамі і выплываючыя адгэтуль крызісы ў таргоўлі выклікаюць пастаяннае ваганьне ў зароботнай плаце; бесьперастаннае разьвіцьцё дасканаласьці ў машынах робіць жыцьцёвае палажэньне работніка шторааз больш няпэўным, сутычкі паміж паасобнымі рабочымі з паасобнымі прадпрыемствамі шторааз больш набіраюць характару сутычак паміж дзьвюма клясамі грамадзянства. Дзеля супольнай

барацьбы з прадпрыемцамі рабочыя пачынаюць злучацца ў саюзы; злучанымі сіламі абараняюць яны сваю зароботную плату. Яны закладаюць нават сталыя, бльш моцныя арганізацыі, каб забясьпечыць сябе сіламі на выпадак дзейнай барацьбы ў будучыне. Часамі барацьба гэта пераходзіць у паўстаньне.

Бывае, што рабочыя перамагаюць, але не надоўга. Істотным вынікам іх барацьбы бывае не беспасрэдная карысьць перамогі, але шторааз большае пашырэнне аб'яднаньня рабочых. Гэтаму аб'яднаньню дапамагаюць шторааз лепшыя дарожныя зносіны, якія вытварае разьвіцьцё вялікай прамысловасьці, устанаўляючы сувязь паміж рабочымі розных мясцовасьцяў. І даволі гэтай простаю сувязі, каб чысьленыя і скрозь аднакія выяўленьні гэтай барацьбы ў розных мясцовасьцях цэнтралізаваць у вадну нацыянальную, клясавую барацьбу. Але кожная клясавая барацьба ёсьць барацьба політычная. І тое аб'яднаньне, для якога сярэднявяковым людзям з іх вясковымі сьцежкамі патрэбны былі сталецьці, дасягаецца сучаснымі рабочымі пры існаваньні залезных дарог упрадоўж некалькіх год.

Гэтая арганізацыя рабочых у васобную клясу, а разам з тым і ў політычную партыю, штомінутна разьбіваецца конкурэнцыяй паміж самымі рабочымі, але яна аднаўляецца зноў і кожны раз мацнейшаю, больш дужэйшаю і магутнай. Карыстаючы ўзаемнымі нязгодамі паміж розных груп буржуазіі, яна прымушае прызнаць у законадаўчай форме некаторыя паасобныя інтарэсы рабочых. Так, напрыклад, было з дзесяцёхгадзінным білем (законам) у Англіі, агранічаўшым працу дзесяцьма гадзінамі.

Нязгоды сярод старога грамадзянства заўсёды тым ці іншым спосабам дапамагаюць разьвіцьцю пролетарыяту. Буржуазія бывае ў стане бязупыннай барацьбы спачатку проціў арыстократыі, потым—супраць тых груп свае клясы, інтарэсы якіх супярэчаць разьвіцьцю вялікай прамысловасьці, і заўсёды—проціў буржуазіі чужаземных краёў. У кожным выпадку такой барацьбы буржуазія прымушана зварачацца да пролетарыяту, заклікаць яго на помач і, такім спосабам, прыцягаць яго да політычнага руху. Значыць, буржуазія сама перадае пролетарыяту элемэнт свае ўласнае політычнае асьветы, або, іначай кажучы, яна дае ў рукі пролетарыяту зброю проціў сябе самой.

Апроч таго, як было вышэй зазначана, дзякуючы разьвіцьцю прамысловасьці, цэлыя часьці пануючае клясы занепадаюць ды сьпіхаюцца ў рады пролетарыяту, або, у лепшым выпадку, жывуць пад пастаяннай пагрозай страціць свае звыклыя ўмове жыцьця. І яны таксама даюць пролетарыяту шмат асьветных элемэнтаў, якія дапамагаюць політычнаму выхаваньню рабочых.

Нарэсьце, і тады, калі клясавая барацьба падыходзіць да свайго вырашэньня, процэс распаданьня сярод усяго старога грамадзянства набі-

рае такога гвалтоўнага, вострага й выразнага характару, што некаторыя элемэнты пануючае клясы выракаюцца свае клясы ды прылучаюцца да рэволюцыйнае клясы, — да тае клясы, якая трымае будучыну ў сваіх руках. І як колісь часьць шляхецтва пераходзіла на бок мяшчанства, буржуазіі, так і цяпер часьць буржуазіі пераходзіць на бок пролетарыяту, асабліва ідэява настроенай буржуазнай інтэлігэнцыі, каторая здолела тэорэтычна зразумець поступ усяго гістарычнага руху.

З паміж усіх сучасных клясавых ворагаў буржуазіі толькі пролетарыят зьяўляецца сапраўды рэволюцыйнай клясай. Усе іншыя клясы за-непадаюць і гінуць пад уплывам вялікай прамысловасьці, а пролетарыят якраз наадварот — ён расьце і дужэе з разьвіцьцём прамысловасьці.

Сярэднія станы — дробны прамысловец, дробны крамнік, рамесьнік, селянін — усе яны вядуць барацьбу з буржуазіяй, каб абараніць сваё існаваньне, як сярэдняга стану, ад заняпаду. Значыць, яны не рэволюцыйны, а консэрватыўны. Нават больш — яны рэакцыйны, бо дамагаюцца павярнуць назад кола гісторыі. Калі яны бываюць рэволюцыйны, то толькі ў тым выпадку, калі канечны пераход іх у стан пролетарыяту робіцца нямінучым; тады бароняць яны ня сучасныя, а будучыя свае інтарэсы; тады яны пакідаюць свой уласны погляд на рэчы, каб стаць на той пункт погляду, на якім стаіць пролетарыят.

Жабрачы, або непрацоўны пролетарыят (*lumpen-proletariat*), гэты пасыўны асадак гніеньня старога грамадзянства, месцам захопліваецца рухам пролетарскай рэволюцыі, але, з прычыны сваіх жыцьцёвых умоў, ён больш выяўляе ахвоты прадавацца на службу рэакцыі.

Умовы жыцьця старога грамадзянства ўжо зьнішчаны ў жыцьцёвых умовах пролетарыяту. Пролетарыят ня мае ўласнасьці; яго адносіны да жонкі й дзяцей ня маюць нічога супольнага з буржуазнымі сямейнымі адносінамі; сучасная прамысловая праца, сучаснае ярмо капіталу, — аднакае, як у Англіі, так і ў Францыі, як у Амэрыцы, так і ў Нямеччыне, — сьцера з яго ўсякія нацыянальныя рысы. Права, мораль, рэлігія сталі для яго толькі чысьленымі буржуазнымі забабонамі, за якімі хаваюцца тыя ці іншыя буржуазныя інтарэсы.

Усе папярэднія клясы, якія здабывалі сабе панаваньне, стараліся забясьпечыць сваё здабытае ўжо жыцьцёвае палажэньне тым, што падбівалі ўсё грамадзянства пад умовы свайго ўласнага нажываньня. Пролетарыят-жа тады толькі заўладае грамадзянскімі прадукцыйнымі сіламі, калі зьнішчыць свой уласны папярэдні, а разам з тым і ўсе сучасныя спосабы прыўлашчэньня. Пролетары ня маюць нічога свайго для забесьпячэньня, яны ня маюць свае ўласнасьці; наадварот, яны павінны зьнішчыць усе замацованыя спосабы прыватнага прыўлашчэньня і ўсе ранейшыя спосабы прыватнага забесьпячэньня.

Усе папярэднія рухі былі рухамі меншасьці, або ў інтарэсах меншасьці. Пролетарскі рух ёсьць незалежны рух найвялікшай большасьці ў інтарэсах найвялікшай большасьці. Пролетарыят—найніжэйшы пласт сучаснага грамадзянства—ня можа ўстаць, ня можа выпрастацца, не ўзарваўшы ў паветра ўсю пабудову вышэйшых пластоў, што складаюць сабой офіцыяльнае грамадзянства.

Калі ня зьместам, то формаю, барацьба пролетарыяту проціў буржуазіі зьяўляецца перш за ўсё барацьбою нацыянальнай. Пролетарыят кожнай краіны павінен, з прыроды рэчы, перш за ўсё спачатку скончыць з сваёю ўласнай буржуазіяй.

Такім парадкам, рысуючы самыя агульныя фазы пролетарскага разьвіцьця, мы прасачылі больш-менш прытоеную грамадзянскую вайну ў нетрах сучаснага грамадзянства аж да таго моманту, калі гэтая вайна выбухае ў адкрытую рэвалюцыю, і пролетарыят, гвалтам зьвергнуўшы буржуазію, закладае аснову для свайго панаваньня.

Усе папярэднія формы грамадзянскага ладу пабудованы былі, як мы бачылі, на супярэчнасьці пануючых і прыгнечаных кляс. Але каб панаваць над якой-небудзь клясай, то трэба забяспечыць ёй тыя ўмовы, у якіх яна магла-б, прынамсі, цягнуць сваё нявольніцкае існаваньне. Пры паншчыне прыгонны здабыў сабе, аднак, палажэньне члена комуны, таксама, як дробны мешчанін пад ярмом фэўдальнага абсалютызму вырабіўся на палажэньне буржуа. А сучасныя рабочыя, наадварот, замест таго, каб падвышацца разам з поступам прамысловасьці, спускаецца штораз ніжэй умоў існаваньня свае ўласнае клясы. Рабочы становіцца ўбогім, а ўбогасьць разьвіваецца яшчэ скарэй, чымсі насяленьне і багацьце. Адгэтуль відаць, што буржуазія няздольна ўжо заставацца далей пануючай клясай і накідаць жыцьцёвыя ўмовы свае клясы ўсяму грамадзянству, як кіруючы закон. Буржуазія ня можа панаваць, бо яна няздольна забяспечыць свайму нявольніку пражыцьця, нават, у межах яго нявольніцтва, бо яна прымушана дапусьціць заняпад яго да таго палажэньня, у якім яна павінна карміць яго, замест таго, каб ён карміў яе. Грамадзянства ня можа далей жыць пад яе панаваньнем, іначай кажучы,—жыцьцё буржуазіі ня можа быць пагоджана з жыцьцём грамадзянства.

Асноўнай умовай існаваньня й панаваньня клясы буржуазіі зьяўляецца скупчэньне добра ў руках прыватных асоб, вытварэньне й павялічэньне капіталу. Умовай існаваньня капіталу зьяўляецца наёмная праца. Наёмная праца грунтуецца выключна на конкурэнцыі рабочых паміж сабою. Поступ прамысловасьці, бязвольным і няздольным да адпору дзейнікам якога зьяўляецца буржуазія, ставіць на месца разлучэньня рабочых конкурэнцыяй рэвалюцыйную злучнасьць іх пры дапамозе саюзаў. Такім парадкам, разьвіцьцё вялікай прамысловасьці выбівае з-пад ног

буржуазіі тую аснову, на якой яна вытварае і прыўлашчае (прысвойвае) сабе продукты. Яна вытварае перш за ўсё свайго ўласнага далакопа. Пагібель буржуазіі і перамога пролетарыяту аднолькава нямінучы.

II.

ПРОЛЕТАРЫ І КОМУНІСТЫЯ.

У якіх адносінах стаяць комуністыя да пролетараў наогул?

Комуністыя не складаюць асобнай партыі, супярэчнай іншым рабочым партыям. У іх няма ніякіх асобных інтарэсаў, якія не супадалі-б з інтарэсамі ўсяго пролетарыяту. Яны не выстаўляюць ніякіх асобных прынцыпаў, на аснове якіх хацелі-б фармаваць рабочы рух.

Комуністыя розняцца ад іншых пролетарскіх партый толькі тым, што яны, з аднаго боку, у барацьбе рабочых розных нацый і выстаўляюць і бароняць супольныя, незалежныя ад нацыянальнасці, інтарэсы ўсяго пролетарыяту; з другога боку—тым, што на розных ступенях развіцця барацьбы пролетарыяту з буржуазіяй, яны заўсёды маюць на ўвазе інтарэсы рабочага руху ў яго цэласці.

Такім парадкам, комуністыя зьяўляюцца на практыцы самай станоўчай, заўсёды выступаючай наперад часткай рабочых партый усіх краёў, а тэорэтычна яны маюць тую перавагу над рэштай пролетарскай масы, што разумеюць умовы, ход і агульныя вынікі пролетарскага руху. Найбліжэйшая мэта комуністых тая самая, што й у другіх рабочых партый: організацыя пролетарскае масы ў клясу, зьвяржэньне панства буржуазіі, заяваньне пролетарыятам політычнай улады.

Тэорэтычныя асновы комуністых зусім не апіраюцца на ідэі і прынцыпы, выдуманыя або вынайдзеныя тымі ці іншымі абнаўленцамі сьвету. Асновы комуністых зьяўляюцца толькі агульным выразам фактычных адносін існуючай клясавай барацьбы, тэорэтычным вызначэньнем гістарычнага руху, што адбываецца на нашых вачох. Зьнішчэньне папярэдніх форм уладаньня маемасьцяй не становіць сабою ўласнага азнакі комунізму.

Усе формы маемых адносін заўсёды падлягалі гістарычным зьменам, пастаянным гістарычным ператварэньням. Француская рэволюцыя, напрыклад, адмяніла фэўдальную форму ўласнасьці на карысьць уласнасьці буржуазнай.

Характэрнай уласнасьцю комунізму зьяўляецца не скасаваньне ўласнасьці наогул, а зьнішчэньне ўласнасьці буржуазнай.

Але сучасная буржуазная ўласнасьць становіць сабою апошняе і самае поўнае выяўленьне продукцыі і прыўлашчэньня продуктаў, асновае на клясавай супярэчнасьці, на вызыску адных другімі.

У гэтым разуменьні камуністыя могуць выказаць сваю тэорыю адным выразам: скасаваньне прыватнай уласнасьці.

Нас, камуністых, упікаюць тым, нібы-та мы хочам зьнішчыць асабістую ўласнасьць, набытую ўласнаю працай, што мы хочам зьнішчыць тую ўласнасьць, якая становіць падставу кожнай асабістай волі, самадзейнасьці і незалежнасьці.

Запрацованая, набытая, заслужоная ўласнасьць! Пра якую-ж, аднак, уласнасьць гаворыце вы? Ці не пра дообнамяшчанскую і сялянскую ўласнасьць, што існавала перад уласнасьцяй буржуазнай? Нам няма патрэбы яе зьнішчаць: развіцьцё прамысловасьці зьнішчыла яе і зьнішчае кожны дзень.

А можа гаворыце вы пра сучасную, буржуазную прыватную ўласнасьць?

Дык хіба-ж наёмная праца, праца пролетара вытварае яму ўласнасьць? Ніколі! Яна вытварае капітал,—гэта значыць, уласнасьць, якая вызыскуе (эксплёатуе) наёмную працу; тую ўласнасьць, якая можа павялічацца толькі тады, калі вытварае новую наёмную працу, каб зноў эксплёатаваць яе. Уласнасьць, у яе цяперашняй форме, існуе ў межах супярэчнасьці паміж капіталам і наёмнай працай. Разгледзім-жа абодва бакі гэтай супярэчнасьці.

Быць капіталістым—гэта значыць займаць у прадукцыі ня толькі асабістае, але і грамадзянскае палажэньне. Капітал ёсьць продукт зборнай грамадзянскай працы і можа прыводзіцца ў рух толькі супольнай працай чысьленых членаў грамадзянства, а ў апошнім падрахунку—супольнай працай усяго грамадзянства.

Значыць, капітал ёсьць грамадзянская, а не асабістая сіла.

Дзеля гэтага, калі капітал стане супольнай усяму грамадзянству ўласнасьцяй, то гэта ня будзе ператварэньнем прыватнай уласнасьці ў грамадзянскую. Зьменіцца толькі грамадзянскі характар уласнасьці: яна страціць толькі свой клясавы характар.

Пяройдзем да наёмнае працы.

Сярэдняя цана наёмнае працы ёсьць мінімум зароботнай платы, або сума жыцьцёвых сродкаў, патрэбных для падтрыманьня жыцьця работніка, як працаўніка. Такім парадкам, таго, што дастае сабе рабочы сваёю працай, выстарчае толькі на падтрыманьне яго голага існаваньня. Мы зусім ня хочам касавачь такога асабістага прыўлашчэньня прадуктаў працы, патрэбных для пражыцьця,—таго прыўлашчэньня, што не дае ніякага чыстага прыбытку, які мог-бы даць уладу, панаваньне над чужою працай. Мы хочам толькі зьнішчыць жабрацкі характар гэтага прысвойваньня, дзякуючы якому рабочы жыве толькі дзеля таго, каб прымнажаць капітал, і жыве толькі да тэй пары, покі патрэбна гэта інтарэсам пануючай клясы.

У буржуазным грамадзянстве жывая праца зьяўляецца толькі сродкам памнажэння сабранай, **скрышталізаванай** працы. У камуністычным грамадзянстве сабраная праца будзе служыць сродкам для таго, каб пашырыць, збагаціць, увыгодніць жыццё працаўніка.

Значыць, у буржуазным грамадзянстве прошае пануе над цяперашнім, а ў камуністычным—цяперашняе над прошлым. У буржуазным грамадзянстве капітал мае самадзейнасьць і асабістасьць, тады як працоўная асоба пазбаўлена самадзейнасьці і зьвязана асабіста.

І зьнішчэньне вольнага адносіна буржуазія называе зьнішчэньнем асабістай самадзейнасьці й волі! І яна мае рацыю. Справа тут сапраўды йдзе пра зьнішчэньне буржуазнай асабістасьці, буржуазнай самадзейнасьці і буржуазнай вольнасьці.

Пад воляй пры цяперашніх буржуазных прадукцыйных адносінах разумеюць вольную таргоўлю, вольную купоўлю й продаж.

Але калі падае квотніцтва, шахрайства, то падае таксама і вольная таргоўля. Гучныя словы пра вольную таргоўлю, як і ўсе іншыя велягурыстыя прамовы нашай буржуазіі пра волю наогул, маюць сэнс толькі ў адносінах да паднявольнай таргоўлі, да паднявольнага мяшчаніна сярэдніх вякоў, але не адносна да камуністычнага зьнішчэньня шахрайства, да буржуазных адносінаў прадукцыі і да самой буржуазіі.

Вы абураетесь тым, што мы хочам скасаваць прыватную ўласнасьць. Але-ж у вашым цяперашнім грамадзянстве прыватная ўласнасьць зьнішчана ўжо для дзевяціх дзесятых усяго грамадзянства. Яна існуе якраз з тае прычыны, што яе ня маюць гэтыя дзевяць дзесятых усіх членаў грамадзянства. Вы ўпікаеце нас, стала быць, у тым, што мы хочам зьнішчыць тую ўласнасьць, канечнай умоваю якой зьяўляецца адсутнасьць яе ў вялізарнай большасьці грамадзянства.

Словам, вы робіце закід нам у тым, што мы хочам зьнішчыць вашу ўласнасьць. І маеце рацыю: гэтага мы, сапраўды, хочам.

З таго моманту, калі праца перастане абарачацца ў капітал, у грошы, у зямельную рэнту, або, карацей кажучы, у грамадзянскую сілу, якую можна монополізаваць; гэта значыць, з таго моманту, калі асабістую ўласнасьць ня можна будзе абярнуць у буржуазную ўласнасьць,— з гэтага моманту, кажаце вы, настане згуба для чалавечай асобы.

Гэтым вы самі прызнаецеся, што пад чалавечай асобай вы разумеце толькі буржуа, уладара буржуазнай ўласнасьці. Гэтая асоба, сапраўды, павінна быць зьнішчана.

Камунізм нікому не забароніць прысвойваць вырабы грамадзянскай прадукцыі; ён толькі адбярэ магчымасьць карыстацца гэтым прысваеньнем так, каб пры дапамозе яго прыўлашчаць сабе чужую працу.

Закідалі таксама, што пры зьнішчэньні прыватнай ўласнасьці прыпыніцца ўсякая дзейнасьць і запануе агульнае гультайства.

Калі-б гэта было так, то буржуазнае грамадзянства даўно згінула-б ад агульнага лайдацтва, бо той, хто працуе ў гэтым грамадзянстве, не нажывае нічога, а хто нажывае, той не працуе. Усе гэтыя закіды зводзяцца на таўтолёгію, што ня можа быць наёмнай працы, калі няма капіталу.

Усе закіды, якія накіраваны проціў комуністычнага спосабу прадукцыі і прысваення матар'яльнага добра, пашыраюцца таксама і проціў прысваення й вытворчасці добра духоўнага, змысловага. Як знішчэнне не клясавага характару ўласнасці здаецца буржуазіі знішчэннем самой прадукцыі, так і знішчэнне клясавага характару цяперашняй асветы здаецца ёй раўнаважным знішчэнню асветы наогул.

Тая асвета, страціць якую буржуазія баіцца, для агромністай большасці зьяўляецца толькі падгатоўкай да ролі машыны.

Не спрачайцеся з намі, мераючы знішчэнне буржуазнай уласнасці вашымі буржуазнымі прадстаўленьнямі аб волі, асьвеце, праве і г. д. Вашыя ідэі самі пароджаны буржуазнымі ўмовамі прадукцыі і маемнымі адносінамі, таксама, як вашае права ёсць толькі паднятая на ступень закону воля вашае клясы, — воля, зьмест якое вызначаецца матар'яльнымі ўмовамі жыцця вашае клясы.

Вы разам з усімі згінуўшымі, панаваўшымі раней клясамі трымаецеся таго староннага погляду на рэчы, подлуг якога вашыя прадукцыйныя і маемныя адносіны вы абарачаеце з адносін гістарычных, прамінаючых разам з развіццём, у вечныя законы прыроды й розуму. Тое, што зразумела вам у вадносінах да ўласнасці старажытнай і феўдальнай, становіцца незразумелым для вас, як толькі справа даткнецца буржуазнай уласнасці.

Знішчэнне сям'і! Нават самыя заўзятая радыкалы з абурэннем паўстаюць проціў гэтых ганебных намераў комуністых.

На чым-жа трымаецца буржуазная сям'я? На капітале, на асабістай нажыве. У поўнай, развіненай форме, якая існуе толькі для буржуазіі, але яна знаходзіць сваё дапаўненне ў прымусовой бессямейнасці пролетараў і ў адкрытай простытуцыі.

Буржуазная сям'я нямінуча павінна раскідацца разам з упадкам гэтага дапаўнення, а тое і другое знікнуць разам з знішчэннем капіталу.

А можа вы ўпікаеце нас у тым, што мы хочам знішчыць эксплёатацыю дзяцей бацькамі? Мы прызнаёмся ў гэтым злачынстве.

Вы кажаце нам, што мы знішчаем самыя дарагія, самыя душэўныя пачуцці, калі хочам паставіць на месца хатняга выхавання выхаванне грамадзянскае.

А хіба вашае выхаванне не вызначаецца так-жа грамадзянствам, грамадзянскімі адносінамі? Хіба яно не залежыць ад тых адносін, сярод

якіх адбываецца, і хіба яно не падлягае простаму і ўскоснаму ўплыву гэтага грамадзянства праз арганізацыю школы і г. д.? Комуністыя ня выдумалі грамадзянскага ўплыву на выхаваньне. Яны зьмяняюць толькі характар гэтага выхаванья, вызваляючы яго з-пад уплыву пануючае клясы.

Буржуазныя пагаданкі пра сям'ю і выхаваньне, пра замілаваньне паміж дзяцьмі і бацькамі становяцца тым больш праціўнымі, чым скарэй вялікая прамысловасьць разрывае ўсе сямейныя сувязі сярод пролетарыяту, а дзеці рабочых абарачаюцца ў простыя прадметы таргоўлі, у рабочае начэньне.

Але вы, комуністыя, хочаце завесці супольнасьць жанок!—хорам крычыць уся буржуазія.

Буржуй глядзіць на сваю жонку, як на простае начэньне для прадукцыі. Ён чуе, што прылады прадукцыі павінны перайсьці ў супольнае карыстаньне, і, з прыроды рэчы, пачынае думаць, што й жанкі стануць прадметам супольнага ўжытку.

Яму і ў голаў ня прыйдзе, што справа йдзе аб тым, каб вызваліць жанчыну з таго палажэньня, у якім яна зьяўляецца простым начэньнем прадукцыі.

Зрэштай, няма нічога сьмяшнейшага, як высока-моральнае абурэньне нашых буржуёў проціў нібыта офіцыяльнай супольнасьці жанок пры комуністычным ладзе. Тымчасам, комуністым няма патрэбы заводзіць супольнасьць жанок, бо гэтая супольнасьць была бадай што заўсёды.

Нашыя буржуі не здавальняюцца тым, што распараджаюцца жанкамі й дачкамі рабочых, ня кажучы ўжо пра офіцыяльную простытуцыю; яны знаходзяць яшчэ асаблівую прыемнасьць у тым, што спакушаюць жанок адзін у другога.

У рачавістасьці буржуазнае малажонства (шлюб) зьяўляецца супольнасьцю жанок. Комуністых можна было-б упікнуць хіба ў тым, што яны хочуць паставіць адкрытую супольнасьць жанок на месца брыдкай, пацемай. Але, само сабою разумеецца, што, разам з зьнішчэньнем цяперашніх прадукцыйных адносін, зьнішчыцца таксама і пароджаная імі супольнасьць жанок, або офіцыяльная і неофіцыяльная простытуцыя.

Комуністых упікаюць далей у тым, што яны выступаюць проці айчыны і нацыянальнасьці.

Рабочыя ня маюць айчыны. У іх нельга адабраць таго, чаго яны ня маюць. Але дзеля таго, што пролетарыят перш за ўсё мусіць заваяваць сабе політычную ўладу, паднесьціся да палажэньня нацыянальнае клясы, абярнуць сябе самога ў нацыю, то ён тым самым мусіць заставацца нацыянальным, хоць зусім ня ў тым сэнсе, як разумее гэта буржуазія.

Нацыянальнае адмежаваньне розных народаў і супярэчнасьць інтарэсаў гэтых народаў ужо цяпер зьнікае штурхальна і больш пад уплывам разьвіцьця буржуазіі, вольнай таргоўлі, сусьветнага рынку, аднастайнасьці прамысловай прадукцыі і ўласьцівых ёй умоў жыцьця.

Панаваньне пролетарыяту яшчэ больш прымусіць іх зьнікнуць. Злучаная дзеяльнасьць, прынамсі, усіх цывілізаваных краін зьяўляецца першай умовай вызваленьня пролетарыяту.

У гэтай самай меры, як будзе зьнішчацца эксплёатацыя аднае асобы другою, будзе зьнішчацца эксплёатацыя аднае нацыі другою. Разам з зьнішчэньнем клясавай супярэчнасьці ў сярэдзіне нацыі зьнікнуць і варожыя адносіны паміж нацыямі.

Абвінавачаньне камуністых з боку рэлігійнага, філэзофскага і, наогул, з ідэалёгічнага погляду не заслугуюць, нават, таго, каб іх дакладна разьбіраць.

Хіба трэба глыбокага розуму на тое, каб зразумець, што, разам з жыцьцёвымі ўмовамі людзей, з іх грамадзянскімі адносінамі, з грамадзянскім быцьцём, зьмяняюцца і іх прадстаўленьні, погляды, паняцьці,—словам, зьмяняецца іх сьвядомасьць, іх сьветаразуменьне.

Што-ж іншае даводзіць гісторыя ідэй, калі ня тое, што разумовая вытворчасць зьмяняецца разам з вытворчасцю матар'яльнай? Пануючымі ідэямі часу заўсёды былі толькі ідэі пануючых кляс.

Калі гавораць пра ідэі, што рэвалюцыянізуюць цэлае грамадзянства, то гэтым высьлаўляюць толькі той факт, што сярод старога грамадзянства нарадзіліся элементы новага, што, поруч з упадкам старых умоў жыцьця, ідзе ўпадак і старых ідэй.

Калі старажытны сьвет прышоў да заняпаду, то старавечныя рэлігіі былі пераможаны хрысьціянскай рэлігіяй. Калі хрысьціянскія ідэі былі падолены ў 18-м веку асьветнымі ідэямі, то фэўдальнае грамадзянства дала апошні бой рэвалюцыйнай тады буржуазіі. Ідэі волі, сумленьня й рэлігіі выражалі сабою толькі панаваньне вольнай конкурэнцыі на полі ведаў.

Праўда,—скажуць нам,—ідэі рэлігійныя, звычайныя (моральныя), філэзофскія, політычныя, праўныя і г. д. зьмяняліся адпаведна поступу гістарычнага разьвіцьця, але сама рэлігія, звычайнасьць (моральнасьць), філэзофія, політыка, права застаюцца заўсёды сярод гэтых бязупынных зьмен. А да таго, існуюць вечныя ісьціны, як воля, справядлівасьць і г. д., уласьцівыя ўсім зьменам формаў грамадзянскага разьвіцьця. А камунізм хоча зьнішчыць гэтыя вечныя ісьціны; ён зьнішчае рэлігію, мораль, замест таго, каб ператварыць іх нанова, а гэта значыць, што ён супярэчыць усяму папярэдняму ходу гістарычнага разьвіцьця.

Да чаго прыводзяць гэтыя закіды? Гісторыя ўсяго папярэдняга грамадзянства адбывалася ў барацьбе клясавых супярэчнасьцяў, якія ў розныя эпохі складаліся розна.

Але якую-б форму ня прымалі яны, эксплёатацыя адной часьціны грамадзянства другою зьяўляецца фактам, уласцівым усім прошлым вяком. І ня дзіва, што грамадзянская сьведомасьць усіх вякоў, не зважаючы на ўсю адменнасьць і разнастайнасьць, выяўляецца ў пэўных супольных формах, у формах сьведомасьці, якія зусім зьнікнуць толькі тады, калі зьнішчацца клясавыя супярэчнасьці.

Комуністычная рэволюцыя найрадыкальнейшым спосабам парывае з традыцыйнымі маемнымі адносінамі, і ня дзіва, што ў процэсе яе разьвіцьця адбываецца самы радыкальны разрыў з традыцыйнымі (звыклымі) ідэямі.

Але пакінем закіды буржуазіі проціў комунізму.

Мы ўжо бачылі вышэй, што першым крокам рабочае рэволюцыі павінна быць паднясьне пролетарыяту на ступень пануючае клясы, заважаньне дэмократыі.

Пролетарыят выкарыстае сваю політычную ўладу для таго, каб паступова адабраць у буржуазіі ўвесь капітал, каб цэнтралізаваць усе прылады прадукцыі ў руках дзяржавы,—гэта значыць, у руках з'арганізаванага, як пануючае клясы, пролетарыяту—і па магчымасьці скараць павялічыць масу прадукцыйных сіл.

Зусім зразумела, што ў пачатку гэта можа быць здзейсьнена спосабамі дэспатычнага гвалту над правам уласнасьці і буржуазнымі прадукцыйнымі адносінамі,—гэта значыць, спосабамі, якія з эканамічнага боку здаюцца няпрыдатнымі і невыстарчальнымі, але якія з ростам руху перарастаюць самых сябе, становяцца сілай нячуванай і зьяўляюцца нямінучымі, як сродак для ператварэньня ўсяго спосабу прадукцыі.

Зразумела, што ўсе гэтыя спосабы ў розных краях будуць розныя, але ў найбольш цывілізованных краях блізка што ўсюды могуць быць ужыты наступныя агульныя заходы:

- 1) Экспропрыяцыя зямельнай уласнасьці і аддача зямельнай (грунтавой) рэнты на дзяржаўныя выдаткі.
- 2) Высокі прогрэсыўны падатак.
- 3) Скасаваньне права спадчыны.
- 4) Конфіскацыя маемасьці ўсіх эмігрантаў і мяцежнікаў.
- 5) Цэнтралізацыя крэдыту ў руках дзяржавы праз нацыянальныя банкі з дзяржаўным капіталам і бязумоўным монопалем.
- 6) Цэнтралізацыя транспарту ў руках дзяржавы.
- 7) Павялічэньне ліку дзяржаўных фабрык і прылад прадукцыі, абработка і паляпшэньне палёў па агульнаму пляну.
- 8) Роўная абавязковасьць працы для ўсіх, утварэньне прамысловых армій, асабліва—для земляробства.
- 9) Аб'яднаньне земляробства з індустрыяй, паступовае зьнішчэньне розьніцы паміж горадам і вёскай.

10) Грамадзянскае і дармовае выхаваньне ўсіх дзяцей. Забарона фабрычнай працы дзяцей у яе цяперашняй форме. Злучэньне выхаваньня з матар'яльнай прадукцыяй і г. д.

Калі ў ходзе разьвіцьця згінуць клясавыя супярэчнасьці, і ўся прадукцыя скупчыцца (сконцэнтруецца) у руках ставарышованых у саюзы людзей, тады публічная ўлада страціць свой політычны характар. Політычная ўлада, у яе ўласьцівым значэньні, ёсьць арганізаваная сіла аднае клясы дзеля прыгняценьня другой. Калі пролетарыят у барацьбе з буржуазіяй з канечнасьці арганізуецца ў клясу, калі ён шляхам рэволюцыі становіцца пануючай клясай ды, як пануючая кляса, гвалтоўна касуе старыя прадукцыйныя адносіны, то разам з гэтымі прадукцыйнымі адносінамі ён зьнішчае ўмовы існаваньня клясавай супярэчнасьці і клясы наогул, а тым самым і сваё клясавае панаваньне.

Месца старога буржуазнага грамадзянства з яго клясамі і клясавымі супярэчнасьцямі займае таварыства, дзе вольнае разьвіцьцё кожнага зьяўляецца ўмовай вольнага разьвіцьця для ўсіх.

III.

СОЦЫЯЛІСТЫЧНАЯ І КОМУНІСТЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА.

1. Рэакцыйны соцыялізм.

а) Фэўдальны соцыялізм.

Француская і ангельская арыстократыя сваім гістарычным палажэньнем як-бы павалана была пісаць памфлеты проціў сучаснага ёй буржуазнага грамадзянства. Подчас ліпнёвай францускай рэволюцыі 1830 г. і ангельскага рэформацыйнага руху яна яшчэ раз была пабіта ненавіснаю ёй выскачкаю. Аб паважнай політычнай барацьбе не магло ўжо быць і мовы. Заставалася ёй толькі літаратурная барацьба. Але й на літаратурным полі стала ўжо немагчыма гаварыць старыя фразы часоў рэстаўрацыі*). Каб выклікаць да сябе прыхільнасьць, арыстократыя мусіла прыкінуцца, што яна ня мае на ўвазе сваіх інтарэсаў і вінаваціць буржуазію толькі дзеля таго, каб бараніць інтарэсы рабочае клясы. Яна, такім спосабам, знайшла сабе здавальненьне ў тым, што строіла кпіны з свайго новага пана ды шаптала яму на вуха больш або менш страшныя прароцтвы.

Тэк паўстаў фэўдальны соцыялізм, які прыняў форму трохі жаласнай песьні, трохі кпін, трохі водгуку прошлага, трохі пагрозы будучынай.

*) Тут маецца на ўвазе не ангельская рэстаўрацыя 1660—1689 г. г., а француская 1814—1830 г. г. (Увага *Энгэlsa*).

Подчас яна балюча пражыла буржуазію ў самае сэрца сваім горкім, востра-хітрым прысудам, але заўсёды выклікала сьмешнае ўражаньне сваёю поўнай няздатнасьцю зразумець поступ сучаснай гісторыі.

Каб прывабіць да сябе народ, арыстократыя махала жабрацкай торбай пролетарыя, як сыцягам. Але кожны раз, як толькі зьбіраўся народ пад гэты сыцяг, то зараз-жа спасьцерагаў на сьпінах сваіх правадыроў старыя арыстократычныя гэрбы ды разьбягаўся з моцным абразьліва-зьяняважлівым рогатам.

Такую вясёлую камэдыю ў найбольш тыповым яе выглядзе, найчасьцей паказвалі сьвету часьць францускіх легітымістых і „Маладая Англія“.

Калі фэўдалы даводзяць, што іх спосаб эксплёатацыі быў зусім іншы, як буржуазная эксплёатацыя, то яны забываюць аб адным, што іх эксплёатацыя адбывалася пры зусім іншых, цяпер ужо аджытых, акалічнасьцях і ўмовах. Калі яны паказваюць, што пры іх панаваньні ня было цяперашняга пролетарыяту, то зноў-жа забываюць, што якраз цяперашняя буржуазія была канечным пасынкам іх грамадзянскай гаспадаркі.

А зрэштай, яны зусім не хаваюць рэакцыйнага характару свае крытыкі і вінавацяць буржуазію, галоўным чынам, у тым, што пры панаваньні буржуазіі разьвіваецца тая кляса, якая ўзарве ў паветра ўвесь стары грамадзянскі лад.

Яны далёка больш вінавацяць буржуазію ў тым, што яна творыць рэволюцыйны пролетарыят, як у тым, што яна гадуе пролетарыят наогул.

З гэтай прычыны, у політычнай практыцы яны дапамагаюць усім гвалтоўным заходам проціў рабочае клясы, а ў звычайным жыцьці напэракор сваім прыгожым словам, зьбіраюць залатыя яблыкі і не бяз прыбытку для сябе, пашахрайску мяняюць сваю „вернасьць“, „любоў“ і „гонар“ на воўну, буракі або гарэлку.*)

Як поп заўсёды йшоў поплич з фэўдалам, так і „хрысьціянскі“ соцыялізм ідзе поруч з фэўдальным.

Няма нічога лягчэйшага, як надаць хрысьціянскаму аскетызму соцыялістычную ахварбоўку. Хіба хрысьціянства не змагалася таксама з прыватнай уласнасьцю, з малажонствам, з дзяржавай? Хіба не навучала яно ставіць на месца іх дабрачыннасьць і жабрацтва, бяшлюбнасьць і паскрамленьне цела, чарнецтва й царкву? Хрысьціянскі соцыялізм—гэта толькі сьвянцоная вада, якою поп сьвянціў гнеў арыстократыі.

*) Гэта адносіцца, галоўным чынам, да Нямеччыны, дзе зямельная арыстократыя і юнкеры наёмнымі экономай абрабляюць большую частку сваіх маёнткаў на ўласны кошт. Яны садзяць буракі для цукру і выганяюць шмат сьпірытосу. Больш багатая брытанская арыстократыя сароміцца гэтага, але й яна ўмее нагарадзіць сябе за страты ад паніжэньня рэнты, прадаючы сваё імя, каб прыкрыць махлярства некаторых цёмных акцыянэрных кампаній. (Энгэльс).

в) Дробна-буржуазны соцыялізм.

Фэўдальная арыстократыя ня была адзінаю клясай, якую скінула буржуазія, ні адны толькі яе жыццёвыя ўмовы ссохлі й згінулі ў цяперашнім буржуазным грамадзянстве. Сярэдневяковае мяшчанства і дробнае сялянства былі папярэднікамі цяперашняй буржуазіі. У краёх, мала развітых у прамысловых і тарговых адносінах, гэтая кляса яшчэ жыве—гібее поруч з буржуазіяй, якая ўсё больш вырастае.

У тых краёх, дзе развінулася сучасная цывілізацыя, утварылася новая дробная буржуазія, якая хістаецца паміж пролетарыятам і буржуазіяй, і, як дапаўняючая часціна буржуазнага грамадзянства, пастаянна зноў вытвараецца. Паасобныя члены яе бязупынна сьпіхаюцца конкурэнцыяй у рады пролетарыяту, а развіццё вялікай прамысловасці набліжае ўжо той час, калі гэтая віхлястая часціна буржуазіі згіне саўсім, як незалежная часць цяперашняга грамадзянства, а яе месца ў таргоўлі, мануфактуры й земляробстве зоймуць наглядчыкі й слугі.

У такіх краёх, як Францыя, дзе сялянства складае пераважную большасць насяленьня, было рэччу натуральнай, што пісьменьнікі, выступаўшыя на абарону рабочых ад буржуазіі, прыкладалі ў сваёй крытыцы буржуазнага парадку дробна-мяшчанскую і дробна-сялянскую мерку і баранілі пролетарыят з погляду на інтарэсы дробнай буржуазіі. Так паўстаў дробна-буржуазны соцыялізм. Сісмонды зьяўляецца правадыром гэтага кірунку ў літаратуры ня толькі для Францыі, але й для Англіі.

Гэты соцыялізм вельмі трапна раскрываў супярэчнасці ў сучасных прадукцыйных адносінах. Ён выводзіў на чыстую воду падманныя прыкрасы буржуазных эканомістых. Ён з неабвяржымай праўдзівасцю давёў згубны ўплыў машынага спосабу прадукцыі і падзелу працы, канцэнтрацыю капіталаў і зямельнай уласнасці, надмерны выраб тавараў (перапрадукцыю), крызісы, нямінучы заняпад дробнага мяшчанства й сялян, зубо-жаньне пролетарыяту, анархію ў прадукцыі, абураючую несправядлівасць у падзеле багацця, згубную прамысловую вайну народаў паміж сабою, заняпад старой звычайнасці (моралі), старых сямейных адносін, старых нацыянальнасцяй.

Але сваім дадатным (позітыўным) зместам гэты соцыялізм хоча або вярнуць назад старыя спосабы прадукцыі і памену, а разам з гэтым і старыя маемныя адносіны і стары грамадзянскі лад, або стараецца цяперашнія спосабы прадукцыі і памену гвалтам уціснуць у рамкі старых маемных адносін, якія былі і мусілі быць знішчаны якраз гэтымі спосабамі. У вабодвух выпадках гэты соцыялізм рэакцыйны, а разам з тым і ўтопічны (нязбыўны).

Цэхаваы лад у прамысловасці і патрыархальная гаспадарка ў вёсцы—вот яго апошнія слова.

У сваім далейшым развіцці гэты кірунак у сацыялізме вырадзіўся ў палахлівае ныццё й нараканьне.

с) Нямецкі, або „сапраўдны“ сацыялізм.

Сацыялістычная і камуністычная літаратура, што паўстала пад націскам панавання буржуазіі і зьяўлялася літаратурным выяўленьнем барацьбы проціў гэтага панавання, была перанесена ў Нямецчыну якраз тады, калі тутэйшая буржуазія адно што распачынала сваю барацьбу проціў фэўдальнага абсалютызму.

Нямецкія філэзофы, напоў-філэзофы і палацовыя мудрацы з прагавітасьцю накінуліся на гэтую літаратуру, забыўшы толькі адно, што, разам з французскай літаратурай, не перасяліліся ў Нямецчыну французскія ўмовы жыцця. Сярод нямецкіх абставін грамадзянскага жыцця французская літаратура страціла сваё беспасярэдне-практычнае значэньне і прыняла чыста літаратурны характар. Яна мусіла абярнуцца там у марнае разважаньне пра патрэбы, уласьцівыя чалавечай прыродзе. Такім парадкам, патрэбы першай французскай літаратуры для нямецкіх філэзофаў XVIII-га веку мелі толькі значэньне патрэб „практычнага розуму“, а выяўленьне волі рэвалюцыйнай французскай буржуазіі прадстаўлялася ім, як выяўленьне законаў чыстае волі,—такой волі, якою яна павінна быць—праўдзівай людзкай волі.

Уся праца нямецкіх пісьменьнікаў палягала ў тым, каб пагадзіць новыя французскія ідэі з сваім старым філэзофскім сумленьнем, або, лепш сказаць, каб прысвоіць сабе французскія ідэі, застаючыся на старым філэзофскім грунце.

Гэтае прысваеньне адбывалася тым самым спосабам, якім, наогул, вучацца чужаземнай мове,—з дапамогаю перакладу.

Вядома, як сярэдневяковыя манахі запісвалі на рукапісах клясычных твораў старажытнага паганскага сьвету недарэчныя, баечныя апавяданьні пра каталіцкіх сьвятых. Нямецкія літаратары абыходзіліся з французскай літаратурай якраз наадварот. Яны прыпісвалі сваю філэзофскую бяссэнсіцу ў канцы,—пасля французскага арыгіналу. Так, напрыклад, французская крытыка грашовай гаспадаркі выступала ў іх пад постаццям „вырачэньне людзкай істоты“, а французская крытыка буржуазнай дзяржавы зьяўлялася ў іх, як „знішчэньне панавання абстрактнага ўсеагулу“.

Пад французскую рачавістасьць яны падставілі свае філэзофскія мудраваньні ды ахрысьцілі іх „філэзофіяй дзеяньня“, „сапраўдным сацыялізмам“, „нямецкай наукай сацыялізму“, „філэзофскім абгрунтаваньнем сацыялізму“ і г. д.

Такім чынам, французская сацыялістычная і камуністычная літаратура была цалкам выхалашчана. І калі яна, пасля гэтай опэрацыі, перастала выражаць барацьбу кляс, то немец стаў ганарыцца, што ён перамог, па-

долаў „францускую аднабокасьць“, і выхваляцца тым, што ён бароніць, замест праўдзівых патрэб, патрэбы ў праўдзе, замест інтарэсаў пролетарыяту—інтарэсы чалавечай істоты, чалавека наогул,—чалавека, каторы не належыць ні да якой клясы, а значыць, існуючага ня ў рэальнай рэчаіснасьці, а ў імжыстым небе філёзофскай фантазіі.

Гэты нямецкі соцыялізм, што так паважна і ўрачыста адносіўся да сваіх нязграбных школьна-вучнёўскіх практыкаваньняў і з такім рыначным крыкам агалашаў іх усяму сьвету,—гэты соцыялізм паволі траціў сваю пэдантычную нявіннасьць.

Барацьба нямецкае, галоўным чынам, прускае буржуазіі з фэўдаламі і каралеўскім абсалютызмам,—адным словам, лібэральны рух станавіўся паважнейшым.

„Сапраўднаму соцыялізму“ выдаўся тады пажаданы момэнт праціпаставіць політычнаму руху соцыялістычныя вымаганьні, кінуць традыцыйныя праклёны на лібэралізм, на констытуцыйную дзяржаву, на буржуазную конкурэнцыю, на буржуазную волю друку, на буржуазнае права, на буржуазную волю й роўнасьць ды апавесьціць народнай масе, што ў гэтым буржуазным руху яна нічога ня прыдбае, а хутчэй рызыкуе ўсё страціць. Нямецкі соцыялізм якраз учасна забыўся, што француская крытыка, недарэчным адбіткам якой ён быў, прыпускае сучаснае буржуазнае грамадзянства з адпаведнымі матар’яльнымі ўмовамі жыцьця і політычным ладам; гэта значыць, якраз тыя папярэднія ўмовы, пра заваяваньне якіх у Нямецчыне толькі што распачыналася гаворка.

Такі соцыялізм служыў нямецкім абсалютным урадам з іх пачэснаю вартаю папоў, школьных настаўнікаў, юнкероў і бюрократаў пажаданым страшыдлам проціў грознага наступу буржуазіі. Ён быў цукровым дадаткам да горкіх пабоў бізунамі й кулямі, якімі гэтыя ўрады адказвалі на паўстаньні нямецкіх рабочых.

Калі „сапраўдны соцыялізм“, з аднаго боку, служыў зброяй у руках ураду проціў нямецкай буржуазіі, то з другога боку, ён беспасрэдна бараніў рэакцыйныя інтарэсы,—інтарэсы нямецкага мяшчанства.

У Нямецчыне дробная буржуазія мяшчанства перайшоўшая ў спадчыну ад XVI-га сталяцця і з таго часу выплываўшая ў розных формах наверх падчас усялякіх гістарычных завірух, становіць сабою сапраўдную грамадзянскую падставу для пануючага політычнага ладу.

Захаваньне дробнай буржуазіі зьяўляецца захаваньнем пануючага ладу ў Нямецчыне. Яна баіцца прамысловага і політычнага панаваньня буржуазіі, бо гэта пагражае ёй нямінчай гібельлю з прычыны канцэнтрацыі капіталаў з аднаго боку і дзякуючы росту рэвалюцыйнага пролетарыяту—з другога. Ёй здавалася, што „сапраўдны соцыялізм“ забівае двух зайцоў зараз, і гэтая форма соцыялізму пашыралася, як пошасьць.

Убраньне, вытканае з разумова-спэкуляцыйнага павуцінья, аздобленае замыславатымі кветкамі красамоўства, змочанае сьлязьмі чухлявай пачуцьцёвасьці,—гэтае надта шырокае ўбраньне, у якое нямецкія соцыялістыя прыбралі некалькі сваіх кастлявых „вечных ісьцін“, памнажала толькі збыт іх тавару сярод гэтай публікі.

З свайго боку, нямецкі соцыялізм усё больш пазнаваў сваё прызначэньне быць высакамоўным заступнікам гэтага мяшчанства.

Ён абвесьціў нямецкую нацыю нормальнай нацыяй, а нямецкага мешчаніна—нормальным чалавекам. У кожнай яго падлоце ён шукаў нечага патаемнага, прыхованага вышэйшага соцыялістычнага зместу і надаў яму, такім спосабам, проста працілежнага значэньня. Нарэсьце, ён зрабіў апошні паступовы вывад, калі выступіў проста проціў „грубаруйнуючага“ кірунку ў кунізьме ды абвесьціў, што ў сваёй партыйнай бесстароннасьці ён стаіць вышэй за ўсякую клясавую барацьбу. Уся, хадзіўшая ў Нямецчыне так званая соцыялістычная і куністычная літаратура, належыць, за невялікім выключэньнем, да гэтае бруднае аслабляючае пісаніны.*)

2. Консэрватыўны, або буржуазны соцыялізм.

Часьціна буржуазіі хоча адхіліць цяперашняе грамадзянскае ліха, каб утрываліць існаваньне буржуазнага ладу.

Сюды належаць: экономістыя, дабрачынцы, гуманістыя, рэформатары, што хочуць палепшыць стан рабочае клясы, арганізатары дабрачыннасьці, апякуны над жывёлай, фундатары гурткоў цьвярозасьці, дробныя рэформатары самага стракатага гатунку. Гэты буржуазны соцыялізм нават апрацаван быў у цэлыя сыстэмы.

Для прыкладу можна паказаць на „Філёзофію ўбогасьці“ Прудона.

Соцыялістычныя буржуі хочуць захаваць усе жыцьцёвыя формы цяперашняга грамадзянства, толькі ня хочуць яны тэй барацьбы й небяспекі, што нямінуча выплываюць з гэтага буржуазнага ладу. Яны хочуць захаваць цяперашняе грамадзянства, пазбавіўшы яго тых элемэнтаў, якія яго рэволюцыянізуюць і руйнуюць. Яны хочуць буржуазіі без пролетарыату. Зусім натуральна, што буржуазія ўважае той сьвет, у якім яна пануе, за найлепшы сьвет. Буржуазны соцыялізм вытварае з гэтай салодкай фантазіі больш-менш поўную сыстэму. Калі ён запрашае пролетарыят зьзэйсьніць гэтую сыстэму ды ўвайсьці, такім спосабам, у новы Ерузалім, то ў істоце рэчы ён хоча аднаго, каб пролетарыят і надалей заставаўся ў цяперашнім грамадзянстве, толькі каб перастаў яго ненавідзець.

*) Рэволюцыйная бура 1848 г. зьмяла ўвесь гэты нікчэмны кірунак і адбіла ў яго прадстаўнікоў усялякую ахвоту забаўляцца ў соцыялізм. Галоўным прадстаўніком і клясычным тыпам гэтага кірунку быў Кароль Грюн. (Увага з нямецкага выданьня 1872 г.).

Другая, менш сыстэматычная, але больш практычная, форма гэтага соцыялізму стараецца адварнуць рабочых ад усякага рэволюцыйнага руху, даводзячы, што ім могуць прынесці карысць ня тыя ці іншыя політычныя змены, а змены матэрыяльных жыццёвых умоў, змены эканамічных адносін. Але пад зменаю матэрыяльных умоў жыцця гэты соцыялізм разумее ня знішчэнне буржуазных прадукцыйных адносін, што дасягаецца толькі рэволюцыйным спосабам, а толькі адміністрацыйныя паляпшэнні на грунце пануючых прадукцыйных адносін, што, такім парадкам, нічога не змяняе ў адносінах капіталу да наёмнае працы; у лепшым выпадку, гэта памяншае выдаткі на панаванне буржуазіі ды робіць прасьцейшаю яе дзяржаўную гаспадарку.

Найбольш адпаведнага выяўленьня буржуазны соцыялізм дасягае там, дзе ён абарачаецца ў прасты аратарскі зварот прамовы.

Вольнасць таргоўлі ў інтарэсах рабочае клясы! Дапаможнае мыта ў інтарэсах рабочых! Адзіночныя турмы ў інтарэсах рабочае клясы! Вось апошнія і сапраўды шчырае слова буржуазнага соцыялізму!

Увесь буржуазны соцыялізм зводзіцца да цьвярджэння таго, што вызыскачы (эксплёататар) ёсць вызыскачы ў інтарэсах рабочае клясы.

3. Крытычна-утопічны соцыялізм і комунізм.

Мы гаворым тут пра тую літаратуру, якая ва ўсіх вялікіх рэволюцыйных новага часу выяўляла дамаганні пролетарыяту (творы Бабефа і іншых).

Першыя спробы пролетарыяту ў часе ўсеагульнага забурэння пры зьвяржэнні фэўдальнага ладу беспасрэдна здзейсніць свае ўласныя клясавыя інтарэсы нямінуча мусілі разьбіцца, як з прычыны неразвінёнага стану самога пролетарыяту, так і з прычыны таго, што бракавала матэрыяльных умоў для яго вызвалення, якія вытвараюцца толькі пры буржуазным ладзе. Рэволюцыйная літаратура, таварышаваўшая гэтым першым пролетарскім рухам, сваім зместам не магла ня быць рэакцыйнай. Яна навучае ўсеагульнаму аскетызму і штучнай грубай роўнасці.

Уласна соцыялістычныя і комуністычныя сыстэмы—сыстэмы Сэн-Сімона, Фур'е, Овэна і іншых з'явіліся ў часе першай неразвінёнай яшчэ барацьбы пролетарыяту з буржуазіяй, якую мы нарысавалі вышэй (Бач. „Буржуа і пролетары“).

Тварцы гэтых сыстэм хоць бачаць ужо супярэчнасць кляс і ўплывы руйнуючых элементаў у самым пануючым грамадзянстве, але яны не спасьцерагаюць у пролетарыяце ніякай гістарычнай самадзеяльнасці, ніякага ўласцівага яму політычнага руху.

Дзеля таго, што разьвіццё клясавай супярэчнасці йдзе поруч з разьвіццём прамысловасці, то яны не знаходзяць таксама і матэрыяльных умоў для вызвалення пролетарыяту ды шукаюць соцыяльнай навукі, соцыяльных законаў для вытварэння гэтых умоў.

На месца грамадзянскай самадзеяльнасці яны ставяць асабістую творчую самадзеяльнасць, на месца гістарычных умоў вызвалення—штучнавыдуманая ўмовы, на месца паступовай арганізацыі пролетарыяту ў клясу—імі самымі выдуманую арганізацыю грамадзянства. Будучая гісторыя ўсяго сьвету рысуецца ім, як навучаньне і практычнае ажыццяўленьне іх грамадзянскіх плянаў.

Яны разумелі, праўда, што ў сваіх рэформатарскіх плянах абараняюць перш за ўсё інтарэсы пролетарыяту, як найбольш пакутуючай клясы, але не разумелі яны таго, каб пролетарыят мог быць нечым іншым, як пакутуючая кляса ў цяперашнім грамадзянстве.

Неразвітая форма клясавай барацьбы, а таксама і іх асабістае палажэньне ў жыцці наводзяць іх на думку, што яны стаяць вышэй над гэтай клясавай барацьбой. Яны хочуць палепшыць жыццёвы стан для ўсіх членаў грамадзянства, не выключаючы нават і тых, хто карыстаецца ўсімі выгодамі жыцця. Дзеля гэтага яны заўсёды зварачаюцца да ўсяго грамадзянства без ніякай розніцы і нават пераважна да пануючай клясы. Яны думалі, што трэ' толькі зразумець іх сыстэму, каб прызнаць яе за найлепшы плян найлепшага грамадзянскага ладу.

З гэтай прычыны яны адкідаюць усякую політычную, асабліва рэволюцыйную дзейнасьць. Яны хочуць дасягнуць свае мэты мірным парадкам, прабуючы працерабіць дарогу новай грамадзянскай эвангэліі дробнымі і, разумеюцца, заўсёды няўдалымі спробамі, сілаю прыкладу.

Фантазійнае апісаньне будучага грамадзянства зьяўляецца на сьвет тады, калі пролетарыят стаіць яшчэ на пачатковай ступені свайго разьвіцця, а праз гэта і сам прадстаўляе сваё палажэньне фантастычна. Гэтае прадстаўленьне зусім адпавядае яго першым, поўным прадчуваньня, імкненьням да ўсеагульнай перабудовы грамадзянскага ладу.

Але ў гэтых соцыялістычных і камуністычных творах ёсьць таксама й крытычныя элемэнтны. Яны нападаюць на ўсе падставы сучаснага грамадзянства і гэтым даюць вельмі цэнны матэрыял для ўсьведамленьня рабочых. Іх дадатныя пагляды на будучыну грамадзянства, напрыклад, на зьнішчэньне працілежнасці паміж горадам і вёскай, на зьнішчэньне сям'і, прыватнай уласнасьці, наёмнай працы, на абвешчаньне грамадзянскага суладзьдзя (гармоніі), перабудову дзяржавы ў простае кіраўніцтва прадукцыяй,—усе гэтыя іхнія думкі выяўляюць толькі зьнішчэньне тае супярэчнасці кляс, якая адношта пачынала разьвівацца і была вядома творцам гэтай сыстэмы ў яе пачатковай, нявыразнай форме. Дзеля гэтага, усе іх пагляды маюць чыста утопічны характар.

Значэньне крытычна-утопічнага соцыялізму й камунізму стаіць у вадваротных адносінах да гістарычнага разьвіцця. Гістарычнае разьвіццё ступанёва зьнішчае значэньне гэтага соцыялізму. У тэй самай меры, як разьвіваецца і формуецца клясавая барацьба, траціць усякае

практычнае значэнне і ўсякае тэорэтычнае апраўданне гэтае фантазіянае лётанне над ёю і фантазіяная барацьба з ёю, фантазіянае жаданне перамагчы яе. Дзеля гэтага, калі тварцы гэтых сыстэм і былі ў шмат якіх адносінах рэволюцыянерамі, то іх вучні заўсёды твораць рэакцыйныя сэкты. Яны ўпарта трымаюцца старых паглядаў сваіх настаўнікаў наперакор далейшаму гістарычнаму поступу пролетарыату. Праз гэта яны зусім паступова, згодна з сваімі паглядамі, стараюцца прытупіць барацьбу клас і злагодзіць супярэчнасці. Яны ўсё яшчэ не перастаюць марыць пра здзейсненне сваіх сацыяльных утопій, пра заснаванне паасобных фаянстэр, комуністычных, дамовых колёній*), або некай маленькай Ікарыі—кішэннага выданьня новага Ерузаліму, і для пабудавання ўсіх гэтых паветраных замкаў яны нязьменна зварачаюцца да дабрачыннасці буржуазнага сэрца і грашовых мяшкоў. Такім парадкам, яны паволі пераходзілі ў рады вышэй абрысаваных рэакцыйных ці консерватыўных сацыялістых і розняцца ад іх хіба толькі больш сыстэматычнымі забабонамі і фантастычнаю вераю ў цудоўную сілу свае сацыяльнае навукі.

Вось чаму яны з такою заўзятасцю выступаюць проціў кожнага політычнага руху рабочых. Яны думаюць, што політычны рух рабочых залежыць ад таго, што рабочыя па сьлепаце сваёй ня вераць у новае эвангэлье.

Пасьледнікі Оўэна ў Англіі змагаюцца з чартыстамі, а пасьледнікі Фур'ера ва Францыі—з рэформістамі.

IV.

АДНОСІНЫ КОМУНІСТЫХ ДА РОЗНЫХ ОПОЗІЦЫЙНЫХ ПАРТЫЙ.

Пасьля таго, што гаварылася ў другім разьдзеле, само сабою становяцца зразумелымі адносіны комуністых да з'арганізаваных ужо рабочых партый, а значыць, і адносіны іх да чартыстых у Англіі і да аграрных рэформістых у Паўночнай Амэрыцы.

Яны вядуць барацьбу за здабыццё найбліжэйшых, беспасярэдніх мэт і інтарэсаў рабочае класы, але разам з тым у цяперашнім руху яны выяўляюць і будучыну гэтага руху. У Францыі яны прылучаюцца да сацыяль-дэмакратычнае партыі**) проціў консервацыйнай і радыкальнай

*) *Ното-colonies*—(колоніі ў сярэдзіне краю) так называў Оўэн свае ўзорныя комуністычныя гурткі. Фаянстэрамі называліся прыдуманая Фур'е грамадзянскія палацы. Ікарыяй называлася утопічна-фантастычная краіна, комуністычны лад якой апісаў Кабе.

**) Партыя, што называлася тады ва Францыі сацыялістычна-дэмакратычнай, прадстаўлялася ў політыцы Ледрю-Ролэнам, а ў літаратуры—Люі-Блянам; значыць, яна была далёка, як неба ад зямлі, ад цяперашняй нямецкай сацыяль-дэмакратыі.

буржуазіі, не адмаўляючыся, аднак, ад свайго права крытычна ставіцца да фраз і ілюзіі, што выплываюць з рэвалюцыйнай традыцыі.

У Швэйцарыі камуністыя падтрымліваюць радыкалаў, памятаючы, што гэтая партыя складаецца з супярэчных элементаў, часткаю з дэмакратычных сацыялістычных французскае школы, а часткаю з прадстаўнікоў радыкальнай буржуазіі.

У Польшчы яны падтрымліваюць тую партыю, якая аграрную рэвалюцыю робіць умоваю нацыянальнага вызвалення, — тую самую партыю, што выклікала кракаўскае паўстаньне 1846 г.

У Нямецчыне камуністычная партыя борацца сумесна з буржуазіяй, калі буржуазія выступае рэвалюцыйна проціў абсалютнай монархіі, фэўдальнага землеўладаньня і дробнага мяшчанства.

Ані на момант не забываюць камуністыя таго, што трэба вырабляць у рабочых як можна выразнейшую сьвядомасьць варожай супярэчнасьці паміж буржуазіяй і пролетарыятам, каб нямецкія рабочыя маглі зараз-жа абярнуць, як зброю проціў буржуазіі, тыя грамадзянскія і палітычныя ўмовы, што павінныя вытварыць буржуазія ў часе свайго панаваньня, каб зараз-жа, пасля зьвяржэньня рэакцыйных кляс у Нямецчыне, пачалася барацьба з самой буржуазіяй.

Асабліваю ўвагу зварачаюць камуністыя на Нямецчыну, бо Нямецчына стаіць напярэддні буржуазнай рэвалюцыі. У Нямецчыне рэвалюцыя гэта адбудзецца пры больш высокай ступені эўропэйскай цывілізацыі наогул і пры больш разьвіненым пролетарыяце, чым гэта было ў Англіі XVII-га і Францыі XVIII-га веку. Дзеля гэтага, нямецкая буржуазная рэвалюцыя можа паслужыць толькі бурай, папэраджаючай пролетарскую рэвалюцыю.

Адным словам, камуністыя ўсюды падтрымліваюць кожны рэвалюцыйны рух, накіраваны проціў цяперашняга грамадзянскага і палітычнага ладу.

Ва ўсіх гэтых рухах камуністыя ставяць на першае месца, як асноўнае пытаньне, пытаньне пра ўласнасьць, незалежна ад таго, ці набыла гэтая ўласнасьць больш ці менш разьвітую форму.

Нарэсьце, камуністыя скрозь працуюць над тым, каб устанавіць злучнасьць і паразуменьне дэмакратычных партый усіх старон.

Камуністыя лічаць ганебным для сябе таіцца з сваімі паглядамі і намерамі. Яны адкрыта заяўляюць, што іхнія мэты будуць здзейсьнены толькі гвалтоўным зьвяржэньнем усяго цяперашняга грамадзянскага ладу. Няхай дрыжаць пануючыя клясы перад камуністычнай рэвалюцыяй! Пролетарам няма чаго траціць у ёй, апрача сваіх кайданаў, а здабыць яны могуць цэлы сьвет.

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

Увагі да некаторых месц тэксту.

1. Марксізм і дарвінізм.

Як Дарвін адкрыў закон развіцця арганічнае прыроды, так Маркс адкрыў закон развіцця чалавечай гісторыі.

Энгельс.

Біблія.*) Без надужыцця можна сказаць, што найбольшай ідэалёгічнай перашкодай для развіцця навуковай мыслі была біблія з яе навукай а пахаджэнні сьвету і чалавека.

Біблія навучае, што сьвет створан быў богам у шэсьць дзён. Да стварэння сьвету ня было нічога—ні неба, ні зямлі, а быў хаос, і дух божы насіўся над хаосам. Сьвет быў створан богам ужо ў гатовым, закончаным відзе, якім мы яго бачым цяпер. Значыць, падлуг біблейскай навукі, *сьвет не разьвіваецца*.

У такім-жа асьвятленьні біблія выстаўляе і пахаджэнне чалавека. Усе людзі маюць аднаго супольнага продка, Адама. Першага чалавека бог стварыў з зямлі, і да Адама людзей ня было. Паміж чалавекам і жывёлай няма нічога супольнага. Кожная жывёліна была створана богам асобна.

Тут зноў адкідаецца ўсякая думка аб тым, што жывёліны сьвет мог разьвівацца. Усе жывёлы былі ад пачатку створаны так, якімі мы бачым іх цяпер.

„Усё вечна на сьвеце, так было, так будзе“,—вот асноўная рыса біблейнай навукі.

Біблійная навука найбольш адпавядала фэўдальнаму ладу ў Эўропе, хоць перанесена была сюды з далёкай старасьветчыны адначасна з папырэньнем хрысьціянства.

У фэўдальным грамадзянстве зносіны паміж людзьмі былі слаба разьвінены. Кожная старана, кожная краіна аддзялялася адна ад другое як-бы кітайскім мурам. Сфэра ўзаемных зносін людзей абмяжована, мае сваю граніцу. За мяжою гэтае граніцы ўжо „канец сьвету“.

Гэтыя прызвычаеныя адносіны паміж людзьмі былі вельмі моцныя і цьвёрдыя. Кожны селянін ведаў, што пэўная асоба зьяўляецца яго панам, катораму ён мусіць служыць дажывотна. Ён ведаў, што яго бацькі таксама служылі пану, і думаў, што яго патомства таксама будзе служыць сям'і гэтага пана. Зьмены ня можа быць, гэта ўжо богам прызначана, каб яго род быў хлопам, а род пана—панам.

*) Біблія—слова грэцкае; панашаму значыць—збор кніг. Яна дзеліцца на дзьве часціны: 1) збор апавяданьняў старажытнага жыдоўства (*стара завет*) і 2) эвангэлье з дзеяньнямі апосталаў Ісуса (*новы завет*).

Способ продукцыі пры фэўдалізьме нярухлівы, а разам з тым, нярухлівы і адносіны паміж людзьмі.

Такія і „навуковыя“ пагляды: усё вечна, усё мае мяжу, граніцу. Адам становіць граніцу чалавецтва, да яго ня было людзей. Шэсьць дзён стварэньня сьвету зьяўляюцца граніцай сьвету.

Зусім адваротнае мы спасьцерагаем пры капіталізьме.

„Буржуазія ня можа існаваць, не выклікаючы бязупыннай зьмены ў прыладах, вытворчасьці, а, значыць, і зьмены ў продукцыйных адносінах і ва ўсіх наогул грамадзянскіх адносінах... Бязупынныя перавароты ў продукцыі... вечны рух... адрозьніваюць буржуазную эпоху ад папярэдніх... Усе прывычныя (традыцыйныя) грамадзянскія адносіны з адпаведнымі ім паглядамі й паняцьцямі... руйнуюцца; усё станавае (прывычнае) і нярухлівае разбураецца і зьнікае, усё сьвятое апаганьваецца... Людзі прымушаюцца канец канцом глянуць цьвярозымі вачыма на свой жыцьцёвы стан і на свае ўзаемныя адносіны...

Даўнейшая нацыянальная замкнёнасьць, калі кожная краіна самаздавальняла ўсе свае патрэбы, уступае месца сусьветнай таргоўлі і ўзаемнай усябочнай залежнасьці ўсіх народаў“ (*Комуністычны Маніфэст, разьдзел 1-ы*).

Калі пры фэўдалізьме біблія была вышэйшай інстанцыяй для разьвязаньня розных навуковых спрэчак, калі пры фэўдалізьме навуковая думка была скута нярухлівасьцю, то пры капіталізьме наступае гэтаму канец. Сьвяшчэннае пісаньне, біблія перастае быць аўторытэтам. Навука з кожным разам усё больш праймаецца думкай пра бязупынны рух, пра разьвіцьцё. Месца веры пачало займаць бязьвер'е, месца бібліі—розум, месца рэлігіі і цэрквы—політыка, месца неба—зямля, месца малітвы—праца, месца пекла—матэрыяльная патрэба, месца хрысьціяніна—чалавек.

Першая прабоіна. Першая прабоіна была зроблена ў біблейнай навуцы а пахаджэньні сьвету. На прыёдадні XIX-га сталецьця нямецкім філёзофам Кантам і францускім матэматыкам Ляплясам, незалежна адзін ад другога, была ўтворана так званая Канта-Ляплясаўская тэорыя.

У кароткіх рысах тэорыя гэтая палягае ў наступным:

Уся наша сонечная сыстэма была некалі адной масаю, на падабенства тае туманнасьці, якую мы спасьцерагаем у млечным шляху. З прычыны бесьперастаннага руху, туманнасьць гэта згусьцела і абярнулася ў агніста-плыўкую масу (сонца). Ад цэнтральнага (асяродкавага) ядра адрываліся часткі, якія, з прычыны сілы прыцяжэньня, пачалі круціцца навокала яго. З другога боку, ад гэтага руху яны прынялі галавобразную форму. Агніста-плыўкія вадкаватыя масы паволі астывалі і пакрываліся цьвёрдаю карою, як скарынкаю (зямля і інш). Такім спосабам злажыліся і іншыя космічныя сыстэмы.

Гэтая тэорыя потым была даведзена і пацьверджана шляхам досьледу фізікам Плято.

Такім спосабам, раз назаўсёды была пахована біблейная легенда а стварэньні сьвету. Сьвет, як відаць, ня створан гатовым, а знаходзіцца ў вечных зьменах, у вечным руху: туманнасьці абарачаюцца ў сонца, сонца—у цьвёрдыя масы, а цьвёрдыя масы пры сутыканьні разьбіваюцца ад моцнага руху ды зноў абарачаюцца ў первястковыя часьціны і г. д.

Але тут вынікае пытаньне: адкуль-жа ўзялася туманнасьць? Што такое тая матэрыя, з якой складаецца туманнасьць?

Матэрыя, якую мы лічым *першапрычынай* усіх зьяўлень, ня можа быць вытлумачана якой-небудзь *другою прычынай*. Кожнае азначэньне зводзіцца да апісаньня аднаго паняцьця другім *больш шырокім*. Дык хіба можа быць паняцьце больш шырокае, як тое, якое мы разглядаем, як сродак, або выхадны пункт нашага пазнаньня? Пытаньне аб тым, адкуль узялося „ўсё“ на сьвеце, так-жа далёка знаходзіцца за межамі веды, як скажам, пытаньне аб тым, які політычны лад пануе на Марсе—Устаноўчы Сойм ці Рада Паслоў... (*„Дыалектычны матэрыялізм“*, С. Вольфсон).

Другая прабоіна. Бадай што адначасна пачынаюцца напады проціў другой біблейнай легенды, проціў навукі аб Адаме. У марныя спрэчкі вучоных аб тым, ці паходзяць усе расы ад аднаго чалавека Адама, ці кожная раса мае свайго першага Адама, была кінута сьмелая думка, што першага Адама наогул ніколі ня было, што ўвесь жывёлінны сьвет становіць сабою адзін агульны ланцуг, у якім чалавек зьяўляецца толькі часткаю яго. Першага чалавека ніколі ня было, бо ніхто яго не стварыў. Чалавек зьяўляецца далейшым разьвіцьцём жывёлінага сьвету, яго працягам.

Гэтая сьмелая думка была кінута французскім вучоным Лямаркам. Адначасна Лямарк выказаў думку пра тое, што розьніца ў ворганах разнастайных жывёлін паходзіць ад прыспасабленьня да розных акалічасьцяў.

Але Лямарк ня мог падмацаваць досьледам гэтай мысьлі, і яна была адкінута сучасным яму кансэрвацыйным вучоным сьветам. Запатрэбілася больш за паўвеку, каб у васнове сваёй гэтай думка, набыўшы цэлы стос фактычных даных, заваявала пануючае палажэньне ў навуцы. Гэта было зроблена ў 1859 годзе *Чарльзам Дарвінам*.

Прыродна-навуковы базіс дыалектычнага матэрыялізму. Першая палавіна XIX-га сталяецца вызначаецца цэлым радам пераваротаў у прыродазнаўчых навук, пацьвердзіўшых наступную асноўную думку. *Уся прырода знаходзіцца ў неперапынным разьвіцьці. Уся прырода адзіна*, бо адно зьяўленьне пераходзіць у другое. У васаблівасьці пацьвярджаюць гэтую мысьль адкрыцьце каморкі жывого цела і закон супольнасьці ўсіх відаў энэргіі.

Вось што піша пра гэта Энгэльс: „Калі-б Гегелю давялося пісаць філэзофію прыроды цяпер, то факты самі-б паляцелі да яго з усіх бакоў... Самае важнае, дзякуючы чаму адбыўся гэты пераварот...—гэта адкрыцьце каморкі. Усё складаецца з каморак. Каморка... у сваім разьвіцьці і праходзіць гегельянскі (*дыалектычны Я. Л.*) процэс, покі з яе не разьвіецца... закончаны арганізм“.

„Другі рэзультат... гэта закон, што... мэханічны рух абарачаецца ў цяплыню, цяплыня—у сьвет, сьвет—у хімічную зроднасьць, хімічная зроднасьць—у электрычнасьць, гэтае апошняе—у магнэтызм“.

„...На кожным кроку носам натыкаешся на дакладнейшае супаданьне пабудовы чалавека з пабудовай рэшты сасуноў, а ў асноўных рысах гэтае супаданьне ёсьць ва ўсіх хрыбетных і нават крыху менш выразна можна прасьледзіць у казюлек і чарвей“. (*Ліст Энгэльса да Маркса 14-га ліпеня 1858 г.*).

Энгэльс дзівіцца ў гэтым лісьце прарочай інтуіцыі Гегеля, але ён ні ў воднай з сваіх пазьнейшых прац не гаворыць, што сам ён за год да зьяўленьня першай кніжкі Дарвіна (1859 г.) ужо вызначыў асноўныя рысы *дарвінізму*.

Дарвін. У 1859 г. з'явілася першая кніжка Дарвіна „А пахаджэнні відаў“. У тым-жа годзе выйшла кніга Маркса „Да крытыкі політычнае эканоміі“, у якой ужо змяшчаюцца асновы гістарычнага, або дыалектычнага матэрыялізму. Ужо адна гэтая акалічнасць сведчыць пра тое, што марксізм і дарвінізм—навукі блізкія, родныя паміж сабою.

Што-ж такое дарвінізм? З чаго складаецца, або ў чым палягае навука Дарвіна? У істоце рэчы Дарвін толькі выразней формуляваў і пацвердзіў цэлым радам довадаў тыя агульныя палажэнні, якія былі выказаны ў навуцы і раней, толькі ў нявыразнай форме. Гэтая акалічнасць ні ў якім разе не памяншае вялікага значэння Дарвіна. У тым і заслуга выдатных розумам людзей, гэніяў, што яны ўмеюць нявыразнае зрабіць выразным, а прамудрае і малазразумелае абярнуць у простае, для ўсіх зразумелае.

Перадамо асноўныя палажэнні навукі Дарвіна ў выкладзе Энгэльса („Анты-Дзюрынг“).

„Віды жывёл і расьлін“ не пастаянныя, а зьменныя;—адгэтуль вынікае „магчымасць існавання супольных продкаў для організаў з рознымі органамі“. Уся прырода, такім парадкам, адзіна.

Але калі існуе первястковая форма для ўсяе арганічнае прыроды, то чым-жа аднак, тлумачыцца тое, што цяпер існуюць розныя жывёліны, чым абумоўліваецца зьмена жывёл і расьлін?

Дарвін і дае адказ якраз на гэтае пытаньне. „Дзеля таго, што кожная завязь імкнецца да разьвіцця, то няўнікнёна паўстае барацьба за існаваньне... У гэтай барацьбе тыя істоты маюць найбольш поспеху выжыць, што ўладаюць якой-небудзь уласцівай ёй асаблівасцю...“ „Істоты, ня маючыя гэтай асаблівасці, лягчэй гінуць, чым больш прыспасобленыя...“

Калі, скажам, на поўначы жывуць вядзьмедзі, то захаваюцца толькі тыя, што ўладаюць „уласцівай ім асаблівасцю“, белай поўсцю, якая зьяўляецца для іх абаронным колерам. Рэшта гіне. Дзеля таго, што гэтая „уласцівая асаблівасць“ мае тэндэнцыю перадавацца па насьледзьдзю, то з часам вытвараецца новы від, новая парода—белыя вядзьмедзі.

Такім парадкам адбываецца зьмена віду шляхам прыроднага адбору, г. значыць „выжываньне найбольш прыспасобленых“.

Прыспасобленьне да акалічнасці—вот рухоўнік разьвіцця арганічнага сьвету.

І перад Дарвінам ведалі ўжо, што прырода разьвіваецца. Яго заслуга палягае ў тым, што ён знайшоў закон гэтага разьвіцця. Таксама і да Маркса ведалі, што людское жыцьцё—не пастаяннае, а разьвіваецца. Заслуга Маркса складаецца з таго, што ён вынайшаў закон разьвіцця грамадзянскіх сіл.

Тэорыя Канта-Ляпляса аб'ясняе законы пахаджэння і разьвіцця сьветаў.

Тэорыя Дарвіна дае законы разьвіцця арганічнае прыроды.

Тэорыя гістарычнага (дыалектычнага) матэрыялізму (Маркс-Энгэльс) дае законы разьвіцця чалавечага грамадзянства.

Прыродная тэхнолёгія. Тэорыя Дарвіна, як і кожная тэорыя сама па сабе, зьяўляецца даволі складанай. Справа ісьцінага мысьленьніка—умець знайсці фокус, пункт перакрываваньня ўсіх тых мысьляй, якія вы-

казуюцца ў данай тэорыі. Справа ісьцінага мысьленьніка—умець адным выразам, адной фразай ахарактарызаваць яе, намацаць яе цэнтральны нэрв.

Маркс гэтак і падышоў к дарвінізму. Маркс кажа: „Дарвін накіраваў увагу на *історыю прыроднай тэхнолёгіі*, г. значыць, на вытварэньне расьлінных і жывёлінных органаў, якія граюць ролю прылад прадукцыі ў жыцьці расьлін і жывёлін“ (Капітал, т. I, увага 96).

Такім парадкам, усё значэньне палягае ў тым, што такое органы і ў чым заключаецца іх роля для расьлін і жывёлін. Органы—гэта „прылады прадукцыі“ для жывёліны. Кожны орган выпאўняе пэўную работу, пэўную функцыю. А ў такім разе ясна, што органы зьяўляюцца тады, калі зьмены ў акалічнасьцях выклікаюць канечную патрэбу ў новай прыладзе прадукцыі. Тады шляхам прыспасабленьня й насьледаваньня вынікае новы від жывёлін. Наадварот, органы адміраюць (атрофіруюцца), калі яны перастаюць выпאўняць пэўную функцыю (напрыклад, сьляпая кішка ў чалавека).

А калі гэта так, калі мы дасьледуем гісторыю прыроднай тэхнолёгіі, калі мы дасьледуем, як і якім спосабам зьмяняюцца прыродныя прылады вытворчасьці (прадукцыі), калі ў гэтых зьменах палягае істота разьвіцьця арганічнага сьвету,—то чаму нам не дасьледзіць гісторыі штучнай тэхнолёгіі? Ці ня можна сказаць, што ў зьменах прылад прадукцыі заключаецца істотнасьць разьвіцьця чалавецтва?

„Ці не заслуге“, пытаецца Маркс, „такой самай увагі гісторыя вытварэньня прадукцыйных органаў грамадзянскага чалавека, гісторыя гэтага матэрыяльнага базісу кожнай асобнай грамадзянскай арганізацыі?“ (Капітал, там сама).

Але Маркс ня толькі ставіць такое пытаньне, ня толькі кіруе ў гэты бок увагу, ён дае на гэтае пытаньне поўны, найдакладнейшы адказ.

Жывёліна, вырабляючая прыладу. Чалавек тым розьніцца ад звычайнай жывёліны, што ён у сваёй барацьбе за йснаваньне не зьмяняе сваіх прыродных органаў; чалавек не рабіў вастрэйшым сваё вока, слух яго ня стаў больш чуткім, мускулятура яго ня стала пружэйшай. Наадварот, першабытны дзікун у гэтым кірунку быў далёка спрытнейшы за сучаснага чалавека. Затое чалавек *штучна*, пры дапамозе лупы, мікроскопа, тэлескопа і г. д. павялічыў у некалькі тысяч раз сілу свайго зроку; *штучна*, пры дапамозе падважніка, падымнага крана і г. д. падымае тысячы пудоў.

Чалавек—жывёліна, вырабляючая прыладу. Гэта яго ўласьцівая рыса, якая адрозьнівае яго ад жывёліны. Тут ляжыць граніца, мяжа паміж зоолёгіяй і соцыолёгіяй.

У той дзень, калі чалавек першы раз узяў палку і гэтым як-бы падоўжыў сваю руку,—у той дзень ён перастаў быць жывёлінай, адлучыўся ад жывёлінага сьвету і пачаў будаваць сваю ўласную гісторыю. „Прадмет... становіцца органам яго чыннасьці, органам, які ён далучае да свайго цела, *падаўжаючы, такім спосабам, наперакор бібліі прыродную велічыню апошняга*“ (Капітал, т. I).

„У прыладах працы чалавек набывае як-бы новыя органы, што зьмяняюць яго анатомічную пабудову. З таго часу, як ён паднёсся да ўжываньня гэтых прылад, ён прыдае зусім новы від гісторыі свайго разь-

віщя. Раней... яна зводзілася да ператварэння яго прыродных органаў, цяпер яна становіцца перш за ўсё історыяй палепшання яго штучных органаў... *продукцыйных сіл*". (Плеханаў).

Палепшаньне штучных органаў, рост продукцыйных сіл зьяўляецца, такім спосабам, нутральною прычынай тых зьмен, якія адбываюцца ў чалавечым жыцьці. Продукцыйныя сілы і становяць дзеля гэтага выхадны пункт соцыолёгічнага аналізу.

Зоолёгія і соцыолёгія. Покі чалавек ня стаў яшчэ жывёлінай, вырабляючай прылады, ён нічым ня розьніўся ад іншага зоолёгічнага сьвету. Тыя законы, якім падлягае ўвесь зоолёгічны сьвет, кіравалі таксама і чалавекам. Але як толькі чалавек становіцца жывёлінай, вырабляючай прылады, ён адлучаецца ад усяго зоолёгічнага сьвету. Законы, вынайзеныя Дарвінам, ужо ня могуць мець уплыву на чалавека. Тут ужо маюць уплыў законы, вынайзеныя Маркс-Энгэльсам.

Навука Дарвіна і Маркса дапаўняюць, такім парадкам, адна другую. Хоць яны датыкаюцца дзвюх розных навуковых сыстэм, аднак розьніца гэта выражаецца не ў мэтодзе досьледу, а толькі ў тым, што яны абнімаюць розныя часы аднаго і таго самага зьяўленьня. Дарвін дасьледуе зоолёгічны пэрыод, а Маркс—соцыолёгічны: „Дарвінам канчаецца зоолёгія, а Марксам пачынаецца соцыолёгія“ (Плеханаў).

Карэнная розьніца паміж зоолёгічным пэрыодам чалавека і соцыолёгічным заключаецца ў наступным.

Жывёліны разьвіваюцца шляхам зьмены сваіх органаў і прыспасабленьня свайго арганізму да акалічнасьці, а чалавек, наадварот, сам зьмяняе акалічнасьці, прыспасабляе іх да сябе. У жывёлін залежнае (пасыўнае) прыспасабленьне, а ў чалавека—дзейнае (актыўнае), дзеля гэтага, *людзі твораць сваю історыю*.

„Тэхнолёгія раскрывае дзейныя адносіны чалавека да прыроды, беспасярэдні процэс продукцыі яго жыцьця“. (Капітал, I).

Заклучэньне. Трэба мець на ўвазе, што калі гаворыцца пра Маркса й Дарвіна, то гэтым падчырквіаецца толькі характар падабенства (аналёгічнасьці) гэтых навук, але ня іх падпарадкаваньне. Мы кажам—аналёгічна, бо падобна да таго, як Дарвін вынайшоў закон разьвіцьця арганічнай прыроды, або законы гісторыі прыроднай тэхнолёгіі,—падобна да гэтага Маркс вынайшоў законы разьвіцьця чалавечага грамадзянства, або законы разьвіцьця штучнай тэхнолёгіі. Але гэта ня значыць, што законы *тыя самыя*, што гісторыя чалавецтва зьяўляецца толькі часьцінным выпадкам агульнай біолёгіі.

Справа ў тым, што буржуазныя вучоныя якраз і дамагаюцца злучыць законы Дарвіна з законамі Маркса. Яны кажуць: законы эканомікі—справа другаязначная; самае важнае ў чалавечай гісторыі—гэта тое, што чалавек, як жывёліна, як біолёгічны від (*homo sapiens*) разьвіваецца. Такім тлумачэньнем прытупляецца ўвесь рэвалюцыйны зьмест тэорыі Маркса. Іншыя, ідучы гэтай сьцежкай, даходзяць да чыстага ідэалізму, да тлумачэньня гісторыі разьвіцьцём розуму. Яны даводзяць, што чалавек як жывёліна, разьвіваецца; разьвіваюцца ўсе яго органы, а ў тым ліку і мазгі, розум; стала быць, разьвіцьцё розуму ёсьць рухоўнік чалавечай гісторыі.

Тэорэтыкі марксізму адкідаюць такое „прыродна-навуковае“ разуменьне гісторыі, як ненавуковае і служачае для апраўданьня і падтрыманьня буржуазнага ладу ў грамадзянстве.

У буржуазнай літаратуры дарвінізм тлумачыцца яшчэ наступным спосабам. Подлуг законаў Дарвіна, жыццё ёсць барацьба за існаванне. Кволя гінуць, а дужыя выжываюць. У гэтым і палягае „прогрэс“, поступ наперад, або палепшанне. Значыць, заключаюць гэтыя мудрыя буржуі, тое, што іншыя жывуць на кошт другіх (буржуазія—працай рабочых), зусім прыродна і ў гэтым нічога ганебнага няма. Гэта—„права“ дужага, якое служыць „прогрэсу“...

На основе гэтага буржуазія выстаўляе сябе перад рабочай клясай нейкай асобнай „панскай, шляхетнай“ расай, гэтак, як некалі фэўдальнае шляхецтва пыхылася перад буржуазіяй сваім панскім, высокім пахаджэннем, „белай косткай“.

Дзеля гэтага трэба памятаць:

1) Гісторыя заключаецца толькі ў развіцці прадукцыйных сіл. Ніякага, незалежнага ад гэтага, развіцця чалавека, як жывёліны, няма. Чалавек, праўда, змяняецца, але толькі дзякуючы змене прадукцыйных сіл. Чалавечы арганізм змяняецца *ў залежнасці ад формаў працы*, так што ў апошнім падрахунку ўсё вызначаецца эканамічнымі ўмовамі.

2) Прыспасабленне чалавека, гэта значыць, рост яго прадукцыйных сіл, адбываецца не асабістым, а грамадзянскім парадкам. Не асобны чалавек паляпшае тэхніку і карыстае з палепшанай тэхнікі, а ўсё грамадзянства. У Маркса чытаем: „прадукцыйныя органы *грамадзянскага* чалавека“. Развіццё тэхнікі выдзяляе дзеля гэтага не асобнага чалавека, а рашчапляе ўсё чалавецтва на клясы, якія займаюць розныя месцы ў процэсе грамадзянскай прадукцыі. Зразумела, што тут пра „кволях“ і „дужых“ гутаркі быць ня можа. Справа йдзе пра *клясавую барацьбу*.

Так, дзеля сваіх клясавых інтарэсаў, перакручвае буржуазія вялікія дасягненні навукі.

2. Што такое навуковы соцыялізм.

На гэтае пытаньне расійскі тэорэтык марксізму Плеханаў дае такі адказ:

„Пад гэтым найменьнем мы разумеем тую камуністычную навуку, якая пачала выпрацовывацца ў пачатку 40-х гадоў прошлага стагоддзя з утопічнага соцыялізму пад сільным уплывам гегелеўскай філэзофіі, з аднаго боку, і клясычнай эканоміі—з другога; тую навуку, якая першы раз дала рэальнае аб'ясненне ўсяму ходу развіцця чалавечае культуры, якая безашчадна разбурыла софізмы тэорэтыкаў буржуазіі ды, „узброеная ведай свайго веку“, выступіла на абарону пролетарыяту. Гэтая навука з поўнай яснасцю паказала ўсю навуковую недакладнасць супраціўнікаў соцыялізму, але, адзначаючы іх памылкі, яна разам з тым дала ім гістарычнае аб'ясненне і, такім спосабам, як сказаў некалі Гайм а філэзофіі Гегеля, „прывязала да свае трыумфальнай калясьніцы кожнае пераможанае ім зданьне“.

Як Дарвін узбагаціў біолёгію надзіва проста і разам з тым сцісла-навуковай тэорыяй пахаджэння відаў, так і асновальнікі навуковага соцыялізму паказалі нам у развіцці прадукцыйных сіл і ў барацьбе гэтых сіл з адсталымі грамадзянскімі ўмовамі прадукцыі вялікі прыцып змены *відаў грамадзянскай арганізацыі*“.

Але не як бляер, не як „аканчальную ісціну ў апошняй дыстанцыі“ раіў Плеханаў сыстэму навуковага соцыялізму рэвалюцыянерам.

„Само сабою разумеецца“, пісаў ён, „што развіццё навуковага соцыялізму яшчэ не закончана і так сама ня можа спыніцца на працах Маркса й Энгэlsa, як тэорыя пахаджэння відаў не магла лічыцца аканчальна апрацаванай з выйсьцем у сьвет галоўных твораў“ ангельскага бюлёга (Дарвіна). Пасьля ўстанаўленьня асноўных палажэнь новае навукі павінна пайсьці дэталёвая апрацоўка, дапаўняючая і разьвязваючая пераварот, зроблены ў навуцы аўтарамі „Комуністычнага Маніфэсту“. Няма ніводнае галіны соцыялёгіі, якая не набыла-б і надзвычайна шырокага поля зроку, прымаючы іх філэзофска-гістарычныя пагляды. Карысны ўплыў гэтых паглядаў і цяпер ужо пачынае выяўляцца ў дзядзіне гісторыі права і так званай „первястковай культуры“.

Плеханаў лічыць патрэбным падкрэсьліць і наступную асаблівасьць навуковага соцыялізму: „Вядучы свой пачатак, паміж іншым, ад Канта й Гегеля, навуковы соцыялізм зьяўляецца, аднак, самым сьмяртэльным і станоўчым ворагам ідэалізму. Ён выганяе ідэалізм з самага апошняга прытулку—соцыялёгіі, дзе прымалі яго з такою зычлівасьцяй позытывістыя. Навуковы соцыялізм грунтуецца на матэрыялістычным разуменьні гісторыі, г. значыць, што навуковы соцыялізм аб'ясьняе духоўную гісторыю чалавецтва развіццём яго грамадзянскіх адносін (паміж іншым, пад уплывам абкружаючай прыроды)“.

Аснавальнікі навуковага соцыялізму, кажа Плеханаў, прызнавалі адзінства, але ня тожсамасьць мысьленьня і быцьця. Далей, Маркс кажа: „Дзеючы на прыроду і зьмяняючы яе, чалавек разам з тым зьмяняе і сваю ўласную прыроду“. Мысьленьне абумоўліваецца быцьцём, а не быцьцё мысьленьнем. Быцьцё абумоўліваецца самым сабою... мае сваю аснову ў самым сабе. Не сьвядомасьць людзей абумоўлівае іх быцьцё, а, наадварот, іх грамадзянскае быцьцё вызначае іх сьвядомасьць.

Гэты погляд паложан Марксам у аснову *матэрыялістычнага разуменьня гісторыі*.

3. Продукцыйныя сілы.

Гістарычны матэрыялізм разглядае ўсю грамадзянскую організацыю, як організацыю *прадукцыйную*. Продукцыя—асноўны шпень, навокала якога круцяцца політычныя падзеі і разумовыя (інтэлектуальныя) зьяўленьні эпохі.

Продукцыйнай называецца выраб добра, патрэбнага для жыцьця чалавека, а продукцыйнымі сіламі—усё тое, пры дапамозе чаго вырабляецца гэтае добро. Сродкі продукцыі і рабочыя, узятыя разам, і складаюць тое, што называецца *матэрыяльнымі прадукцыйнымі сіламі грамадзянства*.

Пад прадукцыйнасьцю працы трэба разумець адносіны паміж колькасьцю здабытага продукту і колькасьцю патрачанай працы; іначай кажучы, *прадукцыйнасьць працы ёсьць колькасьць продукту на якую-небудзь адзінку рабочага часу*, напрыклад, колькасьць продукту, што вырабляецца за дзень, за час або за год. Калі колькасьць продукту, вырабленага за час работы, павялічаецца ўдвая, то кажуць, што прадукцыйнасьць працы ўдвая павялічылася; калі яна памяншаецца ўдвая, то кажуць, што прадукцыйнасьць грамадзянскай працы ўдвая панізілася, зьменшылася. (Н. Бухарын. Тэорыя гістарычнага матэрыялізму).

Кожная жывая істота можа жыць, толькі прыспасабляючыся да прыроды. Чалавек таксама падлягае гэтаму закону. Але процэс прыспасаб-

леньня ў чалавека адбываецца зусім іначай, як у іншых жывёлін. Калі кожная жывёліна прыспасабляецца да прыроды тым, што *паддаецца* ёй, то чалавек дасягае тэй-жа мэты тым, што *падбівае* прыроду сабе; ён не змяняе дзеля гэтага сваіх *прыродных* органаў, а, наадварот, вырабляе тыя ці іншыя *штучныя* органы,—адным словам, прыспасабленьне чалавека *не пасыўнае і фізіялёгічнае*, як у кожнай жывёліны, але *актыўнае (дзейнае) і тэхнічнае*.

Тая асаблівасць, што прыспасабленьне чалавека да прыроды адбываецца дзейным і тэхнічным шляхам, што чалавек зьяўляецца, як кажа Франклін, „жывёлінай, вырабляючай прылады“, мае агромністае, выключнае па сваёй важнасці, значэнне.

Працоўны процэс, што здзейснiваецца пры дапамозе штучных прылад (органаў), зьявіўся асноўным фактарам, пад беспасярэднім уплывам якога разьвіўся наш інтэлект. У гэтым процэсе нечленападзельныя гукі жывёлы абярнуліся ў магутную прыгожую чалавечую мову. У гэтым процэсе чалавек набыў здольнасць разважання, выпрацаваў сьвядомыя адносіны да акаляючага яго сьвету. „Павук робіць апэрацыі, сходныя з дзеяньнямі ткача, а пчала можа асароміць пабудовай сваіх вашчын кожнага архітэктара. Але ёсьць нешта такое, што з самага пачатку адрознівае самага благога архітэктара ад самай лепшай пчалы: чалавек, перш, чым вылепіць каморку з воску, ужо пабудаваў яе ў галаве“ (Маркс). Гэта вялікая *здольнасць уяўленьня* зьявілася вынікам ужывання штучных прылад, дзейнічаньня з іх дапамогаю на мёртвую прыроду, ператварэньня матэрыі.

„У прыладах працы чалавек набывае як-бы новыя органы, змяняючыя яго анатомічную пабудову. З таго часу, як ён паднёсся да іх ужывання, ён прыдае зусім новы від гісторыі свайго разьвіцьця; раней гісторыя разьвіцьця, як у іншых жывёлін, палягала ў відазьмене яго прыродных органаў; цяпер яна становіцца перш за ўсё *гісторыяй палепшаньня (дасканаласьці) яго штучных* органаў, росту яго *продукцыйных сіл*“ (Н. Бельтаў-Плеханаў).

Покі прылады працы ня мелі ў жыцьці чалавека пануючага значэння, датуль ня было яшчэ і чалавечай гісторыі. Чалавечая гісторыя пачынаецца з таго моманту, калі гэтыя прылады пачынаюць уплываць на ўвесь уклад чалавечага жыцьця. Тут канчаецца Дарвін і пачынаецца Маркс. Зоолёгія саступае месца соцыолёгіі.

„Гісторыя“, кажа А. Лябрыоля, „ёсьць справа рук чалавека, паколькі апошні можа вынайходзіць і паляпшаць свае прылады працы, а потым, з дапамогаю гэтых прылад, вытвараць тую штучную глебу, складаны ўплыў якой адбываецца потым на ім самым і якая зьяўляецца, дзякуючы свайму цяперашняму стану і сваім паступовым зьменам, прычынай і ўмовай яго разьвіцьця“.

Франклін называў чалавека жывёлінай, вырабляючай прылады. Амэрыканскі мысьленьнік забыўся падчыркнуць, што чалавек—*грамадзкая жывёліна*, вырабляючая прылады. Першыя каменны тапор ужываўся не Робінзонам Крузо, а членам чалавечага стада—жывёлай грамадзкай. Гэты тапор стаў прыналежнасьцяй не *адзінкі*, а *масы*, яго ўжываньне выразна зьмяніла аблічча гэтай масы, стварыла для яе новыя ўзаемаадносіны з прыродай, а кожны пераход ад тапара да новых прылад, кожны

крок па дарозе разьвіцця прадукцыйных сіл зьмяняў і ўсю пабудову грамадзянскай арганізацыі, рэвалюцыянізаваў усе тыя адносіны, якія складаліся ў сярэдзіне гэтае арганізацыі.

Зьмяняючы прыроду, чалавек на працягу ўсёй чалавечай гісторыі, зьмяняў самога сябе.

Грамадзкае карыстаньне прыладамі прадукцыі вытварае навокала чалавека, поплич з *прыроднымі* абставінамі, і *штучныя*, поплич з *прыроднымі*—і *соцыяльнымі*.

Грамадзкае карыстаньне прыладамі прадукцыі ўласьціва выключна чалавеку, і толькі гэтая акалічнасьць так павялічае захавальную і ізолюючую сілу штучных абставін, якія паднеслі чалавека вышэй ад усіх жывых істот. Тым, што чалавек прыспасабляецца да прыроды не *біялягічна*, а *тэхнічна*, што ён не зьмяняе ў процэсе прыспасабленьня свайго арганізму, а дасканаліць прылады працы, ён абавязан гэтай ізолюючай сіле штучных абставін.

Зьмена прылад прадукцыі, адпаведна зьмяняючая адносіны чалавека да прыроды, а таксама адносіны чалавека аднаго да другога, вызначае сабою ўвесь ход грамадзянскага разьвіцця. Вось чаму пры *разглядзе жыцьця грамадзянства і пры дасьледаваньні грамадзянскіх падзей марксізм выходзіць з аналізу іх прадукцыйных сіл*. „Пэўныя грамадзянскія адносіны“, кажа Маркс, „зьяўляюцца таксама прадуктам людзей, як палатно, лён і іншае. Грамадзянскія адносіны самым цесным спосабам зьвязаны з станам прадукцыйных сіл. Набываючы новыя прадукцыйныя сілы, людзі зьмяняюць свае спосабы прадукцыі, а зьмяняючы спосабы прадукцыі, спосабы дабываньня сродкаў для жыцьця,—яны зьмяняюць усе свае грамадзянскія адносіны. Ручны млін дае вам грамадзянства з сюзэрэнам на чале, паравы-ж млін—грамадзянства з прамысловым капіталістам. Але тыя-ж самыя людзі, каторыя ўстанаўляюць свае грамадзянскія адносіны адпаведна матэрыяльнай прадукцыі, вытвараюць таксама прынцыпы, ідэі, катэгорыі адпаведна з сваімі грамадзянскімі адносінамі“.

Гістарычны, або дыалектычны матэрыялізм лічыць прадукцыйныя сілы выходным пунктам пры дасьледаваньні жыцьця грамадзкага чалавека з тае простае прычыны, што яны становяць сабою *адзіны зьменны матэрыяльны фактар*, абумоўліваючы сабою разьвіццё грамадзянскага жыцьця, дзеля таго, што спосаб прадукцыі, бязупынна зьмяняючыся сам, разам з тым зьмяняе і грамадзкага чалавека. Прадукцыйныя сілы прызнаюцца за канечную рухоўную прычыну гістарычнага процэсу, бо гэтая *адзіны зьменны элемент* у вакаляючай чалавека і на яго дзейніючай сфэры. Усе іншыя элементы гэтае сфэры або нязьменны або зьмяняюцца пад уплывам разьвіцця прадукцыйных сіл.

Само сабою разумеецца, што ў процэсе выпрацоўкі ідэй грае ролю ня толькі знадворны сьвет, але й чалавечы арганізм. Але хіба-ж чалавечы арганізм, яго здольнасьць да мысьленьня, да мастацкай творчасці і г. далей хоць крыху прыметна зьмяніліся на працягу гісторыі? Разумеецца не. Мысьленая здольнасьць якога-небудзь Арыстотэля бадай што нікім не перавышана, таксама мастацкія здольнасьці старажытных грэкаў,—а з другога боку, што-ж зьмянілася ў знадворным сьвеце? Прырода? Дык не: над Грэцыяй і цяпер тое самае блакітнае неба, якое было і ў эпоху Перыкла. Зьмянілася толькі *грамадзянства*, г. значыць,

у апошнім падліку *экономічныя адносіны* і, калі ў прыродзе і ў людзях адбываліся змены, то адбываліся пад уплывам змен у *экономічных зносінах*. (К. Кауцкі).

Становячы *продукцыйныя сілы* выходным пунктам для свайго *соцыялёгічнага аналізу*, марксізм паказвае, што грамадзянства змяняецца ў залежнасці ад таго, *якім спосабам* яно здавальняе свае матэрыяльныя патрэбы.

Матэрыялістычнае разуменьне гісторыі выходзіць з таго палажэння, што *продукцыя*, а *папеч з гэтым і памен* *продуктаў*, складае аснову кожнага грамадзянскага ладу, што ў кожнай гістарычнай форме грамадзянскага жыцця падзел *продуктаў*, а разам з ім і *соцыяльны падзел*, пачленаваньне на *клясы*, або *станы*, адбываецца адпаведна таму, *што і як* *продуктуецца і як тое*, што *вытвараецца*, *падзяляецца*, *паменьваецца*. Дзеля гэтага, асноўныя прычыны ўсіх грамадзянскіх змен і *політычных пераваротаў* трэба шукаць не ў *іаловах людзей і ня ў іх гістарычна зьменным разуменьні адвечнай праўды і справядлівасці*, але ў зьмене спосабу *продукцыі і памену*. Іх трэба шукаць не ў *філэзофіі*, а ў *экономіцы* кожнай данай эпохі. (Энгэльс, *Анты-Дзюрынг*).

Экономія-ж кожнай эпохі знаходзіцца ў *беспасярэдняй залежнасці* ад яе *продукцыйных сіл*.

Не падлягае, *разумеецца*, сумненьню, што *геаграфічныя свойствы* абумоўліваюць разьвіцьцё *продукцыйных сіл*. Уплыў *геаграфічных абставін* на *тэхніку—відавочны*. Але трэба памятаць, што, *вынікнуўшы пад уплывам прыродных (геаграфічных) абставін*, *продукцыйныя сілы ў далейшым змяняюць адносіны чалавека да гэтай самай прыроды*. Вот у нас, на *Беларусі*, гавораць цяпер аб *электрыфікацыі*, *закладаюць балотныя станцыі і г. д.*,—гэтым самым мы становімся адносна *геаграфічных абставін* нашага краю ў зусім іншае палажэнне, чымсі тое, у якім былі *насельнікі Беларусі*, прыкладам кажучы, у часе *Усяслава Полацкага* або пры *Зыгмундзе-Аўгусьце*. Зямля, якую *вырабляюць электрычным трактарам*, *фэрмар якога-небудзь паўночна-амэрыканскага штату*—гэта ўжо ня тая зямля, якую два *векі назад* *поркала ў тым-жа месцы прымітыўная саха селяніна-асадніка*. (С. Вольфсон „*Дыалект. матэрыялізм*“).

Чалавечае грамадзянства *працуе ў прыродзе і над прыродай*, як над *прадметам свае працы*. Гэта не падлягае ніякаму сумненьню. Але *тыя элемэнты*, што маюцца *самі па сабе ў прыродзе*, *знаходзяцца ў больш-менш нязьменным стане*. Дзеля гэтага *яны ня моцць аб'ясніць зьмен*. Змяняецца-ж *грамадзянская тэхніка*, якая, *разумеецца*, *прысабляецца да таго*, што *ёсьць у прыродзе...* Раз зьменнай велічынёй зьяўляецца *тэхніка*, і ўласна гэты рух *тэхнікі і выклікае змены адносін* *паміж грамадзянствам і прыродай*, то ясна, што тут і *павінен ляжаць* *выходны пункт аналізу грамадзянскіх адносін*. (Н. Бухарын, *Тэорыя гістарычнага матэрыялізму*).

Дзеля таго, каб *правільна падрахаваць уплыў географічных абставін* на *гістарычны процэс*, трэба *дасьледзіць*, як гэты *ўплыў адбіваецца на соцыяльнай* *арганізацыі*. Калі-ж гэты *ўплыў разглядаць з боку фізіялёгічнай або псіхічнай* *арганізацыі данага народу*, то такі *прыём роўна нічога*, апроч *скажэння сапраўднай пэрспэктывы гістарычнага процэсу*, даць ня можа. Думаць, што *роля географічных умоў*, у якія мы *пастаўлены*, *зводзіцца да таго*, што *яны абумоўліваюць фізычнае і духоўнае аблічча пэўнага пляменьня*, значыць *прыпускаць*, што *ключ к дасьледаваньню*

гісторыі ляжыць у „свойствах расы“. Такі пагляд безашчадна разбуран навукай. Сучасная навука не прызнае ў цяперашнім грамадзянстве існаваньня якіх-небудзь „чыстых“ рас. Калі ў часе ўсяе чалавечай гісторыі, як галоўным дзейнікам культуры, высуваецца па чарзе то тая, то другая раса, то кожны чалавек, маючы розум, каб мысьліць, зразумее, што прычына гэтага ня ў тых ці іншых „свойствах расы“, а ў тым разьвіцьці прадукцыйных сіл, якія вызначаюць сабою культурную ступень „нацыі“, „расы“ ў кожную даную эпоху.

Людзі жывуць прадуктуючы. Грамадзянства—гэта ні што іншае, як прадукцыйная суполка, зьвязваючая паміж сабою людзей ніткамі нязлічоных узаемных адносін, у якія яны становяцца пры прадуктаваньні й памене вырабленага, выпродуктованага. Маркс называе гэтыя ўзаемаадносіны *прадукцыйнымі адносінамі*. Характар прадукцыйных адносін абумоўлен тымі прадукцыйнымі сіламі, якія знаходзяцца ў распараджэньні грамадзянства ў даны момант. Кожная зьмена ў стане прадукцыйных сіл выклікае за сабою зьмену ў прадукцыйных узаемаадносінах, значыць, зьмяняе ўвесь грамадзянскі лад і зьвязаную з ім грамадзянскую ідэалёгію.

4. Гістарычны матэрыялізм.

Тэорыя гістарычнага матэрыялізму, або матэрыялістычнае разуменьне гісторыі ў асноўных палажэньнях вырацавана Марксам і Энгэльсам. Іначай яна называецца матэрыялістычнай мэтодай гісторыі. Гэта гэніяльнейшая тэорыя зьяўляецца самым вострым прыладзьдзем чалавечай мысьлі й пазнаньня. Пры яе дапамозе пролетарыят разьбіраецца ў самых заблутаных пытаньнях грамадзянскага жыцьця і клясавай барацьбы.

Да адкрыцьця матэрыялістычнага разуменьня гісторыі ўсе падзеі грамадзянскага жыцьця гістарычная навука разглядала праз ідэялістычную прызму, г. значыць, аб'ясняла ўсю эвалюцыю чалавечага грамадзянства, як рэзультат зьмен (поступу) чалавечага розуму, а то проста прызначэньнем „вышэйшай сілы“, прыпадковасьцю, здарэньнем або ўласьцівацьцю тэй ці іншай расы, нацыі і г. далей.

Але ўжо за доўга да таго, як Маркс формуляваў сваю тэорыю гістарычнага пазнаньня, мы пры агульным ідэялістычным кірунку гістарычнай мысьлі спатыкаемся з паасобнымі спробамі матэрыялістычнага падыходу да грамадзянскага жыцьця. Ужо ў эпоху нараджэньня гандлёвага капіталу мы знаходзім у працах некаторых гісторыкаў параскіданыя спробы вытлумачыць гістарычныя выпадкі прычынамі эаномічнага характару, нават больш за гэта,—пробавалі разглядаць іх пад вуглом клясавай барацьбы.

Але яны не маглі яшчэ адкрыць тае асноўнае прычыны гістарычнага процэсу, тае „рухоўнае сілы рухоўных сіл“, якая была скорая пасля іх адкрыта Марксам-Энгэльсам.

Тварцы гістарычнага, або дыалектычнага, матэрыялізму свае сыстэмы не „выдумлялі“, яны яе не „вынайходзілі“, а зьлілі ў вадзіны, захопліваючы гэніяльнасьцю свайго выпаўненьня, сінтэз вышэйшых дасягненьні папярэдняй філэзофскай і гістарычнай мысьлі. Разьвінутыя грамадзянскія адносіны таго часу далі магчымасьць К. Марксу на рубяжы першай і другой палавіны дзевятнаццатага веку вылажыць свае мысьлі ў справе гістарычнага процэсу ў формулу, якая стала цяпер клясычнай.

Гэтае клясычнае месца, вартае падзіву, якое рэдка калі выходзіла з-пад пяра гэнія, кажа:

„У грамадзянскай прадукцыі свайго жыцця людзі ўступаюць у пэўныя, канечна патрэбныя, ад іх волі незалежныя адносіны,—прадукцыйныя адносіны, якія адпавядаюць пэўнай ступені развіцця іх матэрыяльных прадукцыйных сіл.

„Злучнасьць гэтых прадукцыйных адносін складаюць эканамічную структуру грамадзянства, рэальны базіс, на якім высіцца юрыдычная і політычная надбудова, і якому адпавядаюць пэўныя формы грамадзянскай сьвядомасьці. Спосаб прадукцыі матэрыяльнага жыцця абумоўлівае соцыяльны, політычны і духоўны процэсы жыцця наогул. Не сьвядомасьць людзей вызначае іх быцьцё, а, наадварот, іх грамадзянскае быцьцё вызначае іх сьвядомасьць.

„На пэўнай ступені свайго развіцця, матэрыяльныя прадукцыйныя сілы грамадзянства прыходзяць у супярэчнасьць з існуючымі прадукцыйнымі адносінамі, або—што становіць толькі юрыдычны выраз гэтага—з адносінамі ўласнасьці, у сярэдзіне якіх яны дагэтуль разьвіваліся. З формаў развіцця прадукцыйных сіл гэтыя адносіны абарачаюцца ў іх кайданы. Тады наступае эпоха соцыяльнай рэвалюцыі. У меру таго, як зьмяняецца эканамічная аснова, больш ці менш борзда адбываецца пераварот ва ўсёй грамадзянскай надбудове. Пры разглядзе такіх пераваротаў трэба заўсёды адрозьніваць, з прыродна-навуковай дакладнасьцю констатуемы пераварот у эканамічных умовах прадукцыі ад юрыдычных політычных, рэлігійных, мастацкіх або філэзофскіх,—карацей, ад ідэалёгічных формаў, у якіх людзі ўсьведамляюць сабе гэты канфлікт і змагаюцца з ім.

„Як мала можна судзіць аб асобным чалавеку на аснове таго, што ён сам аб сабе думае, так мала можна судзіць а падобнай эпосе пераваротаў па тым, як яе ўсьведамляюць сабе. Наадварот, гэтую сьвядомасьць трэба аб'ясніць супярэчнасьцямі матэрыяльнага жыцця, яе трэба вывесці з існуючага канфлікту паміж грамадзянскімі прадукцыйнымі сіламі і грамадзянскімі адносінамі.

„Ніводная грамадзянская формацыя не раскідаецца раней, чымсі разаўюцца ўсе прадукцыйныя сілы, для якіх яна даволі прасторная, і новыя, вышэйшыя прадукцыйныя адносіны ніколі не ўстанаўляюцца раней, чымсі ў нетрах старога грамадзянства ня высьпеюць матэрыяльныя ўмовы іх існаваньня“. (К. Маркс. У справе крытыкі політычнай эканоміі; з прадмовы, расійск. пераклад).

Асноўную філэзофскую праблему—адносіны мысленьня да быцьця—марксізм разьвязуе ў тым сэнсе, што прызнае адзіна рачавісным (рэальным) сьветам—сьвет матэрыяльны, што пазнаецца нашымі пачуцьцямі, а ідэі лічыць адбіткам гэтага матэрыяльнага сьвету.

Гэтым самым гістарычны матэрыялізм устанаўляе свой погляд і на гісторыю. Грамадзянскі процэс для яго не рэзультат развіцця ідэй, а продукт зьменнасьці матэрыяльных умоў нашага жыцця.

5. Базіс і надбудова.

Матэрыялістычнае разуменьне гісторыі падбівае ўвесь грамадзянскі процэс прынцыпу эканамічнай канечнасьці. Развіцьцё прадукцыйных сіл становіць сабою тую першапрычыну, якая вызначае сыстэмы грамадзян-

скага ладу і стан ідэй грамадзкага чалавека ва ўсіх дзядзінах: політыцы, звычайнасці, праве, навуцы, мастацтве, філэзофіі, рэлігіі.

Матэрыяльныя ўмовы, ляжачыя ў васьнове грамадзянскага ладу, проста або пабочна абумоўліваюць сабою разумовы (духоўны) твар членаў данага грамадзянства. Гэтае палажэньне Маркс вылажыў у сваю клясычную формулу *базіса і надбудовы*: „Злучнасьць (гэтых) прадукцыйных адносін складаюць эканомічную структуру грамадзянства, рэальны базіс, на якім высіцца юрыдычная і політычная надбудова, і якому адпавядаюць пэўныя формы грамадзянскай сьведомасьці“...

„Як Дарвін адкрыў закон разьвіцьця арганічнае прыроды“, сказаў Энгэльс над магілай свайго супрацоўніка, „так Маркс адкрыў закон разьвіцьця чалавечай гісторыі, палягаючы ў тым простым факце, які прыкрываўся да яго ідэялёгічнымі напластаваньнямі, што людзі мусяць перш за ўсё парупіцца аб ядзе, пітве, хаце й вопратцы, а потым ужо займацца політыкай, навукай, мастацтвам, рэлігіяй і г. далей, што, значыць, вытворчасць беспасярэдніх матэрыяльных умоў існаваньня і за адно з гэтым эканомічная ступень разьвіцьця таго ці іншага народу або таго ці іншага гістарычнага часу ў даны момант вытвараюць тую аснову, з якой разьвіліся дзяржаўныя ўстановы, праўныя паняцьці, мастацтва і, нават, рэлігійныя прадстаўленьні людзей адпаведнай эпохі, і з каторай і належыць выходзіць пры аб'ясненьні ўсіх гэтых зьявішч“.

Гістарычны матэрыялізм шукае першачыныны ўсіх зьмен у грамадзянскай арганізацыі і ў паняцьцях людзей ня ў зьменнасьці „чалавечай прыроды“, ня ў тых ці іншых абстрактных істотнасьцях; ён бачыць іх у разьвіцьці спосабаў прадукцыі і памену, як рэзультате разьвіцьця прадукцыйных сіл.

Стан прадукцыйных сіл у кожную даную эпоху становіць базіс, на якім узьнімаецца шматпаверхная грамадзянская будыніна. У беспасярэдняй залежнасьці ад пабудовы гэтага базісу знаходзяцца тыя адносіны, якія вытвараюцца паміж членам данага грамадзянства,—прадукцыйныя адносіны. Гэтыя адносіны, у сваю чаргу, абумоўліваюць форму бытаваньня грамадзянства; яны зьяўляюцца тэй эканомічнай асновай, на якой трымаецца соцыяльна-эканомічная структура данай грамадзянскай арганізацыі. Гэтая структура дзейнічае на разумовы стан грамадзянства, робіць уплыў на выпрацоўку грамадзянскай псыхолёгіі, нораваў і звычайў. Разумовы стан і звычайнасць, нарэсьце, вызначае сабою характар яго навукі, мастацтва, філэзофіі—яго ідэалёгію.

Пры пэўных умовах разьвіцьця працы і патрэбных для яе прылад, эканомічная структура грамадзянства, г. значыць форма прадукцыі прадметаў першай патрэбы, вызначае, на штучна вытворанай глебе, *у нершную чаргу і беспасярэдне*, усю рэшту фактычнай чыннасьці грамадзянства і розныя віды гэтае чыннасьці ў тым процэсе, які мы называем *історыяй*, г. значыць утварэньне, супярэчнасьці, барацьбу і падзел на клясы; потым, адпаведныя адносіны, рэгулюючыя права й звычайнасць і, нарэсьце, прычыны й віды залежнасьці і падпарадкаваньня адных людзей другім і адпаведныя формы панаваньня і ўлады.—словам, усё тое, што кладзе пачатак і складае дзяржаву. Далей, гэтая структура вызначае імкненьні і, у пераважнай часці, *пабочным цскосным спосабам*, аб'екты выябражэньня й мысьлі ў творчасці мастацтва, рэлігіі і навукі (А. Лабрыоля).

Узаемная залежнасьць паміж рознымі паверхамі надбудовы была выражана Плеханавым у такой формуле:

- 1) Стан продукцыйных сіл;
- 2) Абумоўленыя ім эканомічныя адносіны;
- 3) Соцыяльна-політычны лад, вырасшы на данай эканомічнай аснове;
- 4) Псыхіка грамадзянскага чалавека, якая вызначаецца часткаю беспасярэдна эканомікай, а часткаю усім вырасшым на ёй соцыяльна-політычным ладам;

5) Розныя ідэалёгіі, адбіваючыя ў сабе ўласьцівасьці гэтай псыхікі.

Як бачым, гістарычны матэрыялізм не аб'ясняе ўсіх зьяўлень грамадзянскага жыцьця адным толькі беспасярэдным уплывам эканомікі. У ліку тых прычын, якімі аб'ясняюцца гэтыя зьяўленьні, кожная наступная катэгорыя абумоўлена папярэдняй, кожны з паверхаў ідэалёгічнай надбудовы сам служыць „базісам“ для вышэй ляжачага паверху. Хто папробаваў-бы зразумець характар мастацтва сучаснай, скажам, Італіі, выходзячы з беспасярэдняга ўплыву на яго італійскай эканоміі нашых дзён, той-бы нічога не зразумеў. Мастацтва гэтае складаецца пад беспасярэднім націскам грамадзянскай псыхолёгіі кляса, маючых удзел у сучаснай Італіі; гэтая псыхолёгія вытвараецца пад уплывам прычын, якія абумоўліваюць клясавыя пазыцыі і г. д. і г. д. Продукцыйныя сілы ўплываюць на цікавячае нас зьяўленьне ня толькі як *першапрычына*, паслужыўшая рухоўнікам, парушальнай сілай грамадзянскага жыцьця.

Не адкідаючы ўзаемадзеяньня паміж грамадзянскай эканоміяй і чалавечай думкай, падлічаючы вялікае значэньне, якое гэтае ўзаемадзеяньне мае ў гістарычным ходзе, марксізм паказвае, што гэтае ўзаемадзеяньне, само па сабе ўзятае, нічога нам не аб'ясняе. Адна з найвялікшых заслуг Гэгэля заключаецца ў тым, што ён першы зразумеў, што „адносіны ўзаемадзеяньня, замест таго, каб служыць раўназначнікам (эквівалентам) паняцьця, самі яшчэ павінны быць зразуметы, і гэта дасягаецца тым, што абедзьве ўзаемадзейнічваючы прычыны прызнаюцца момантам чагосьці трэцяга, вышэйшага, а ня прымаюцца за беспасярэдна даныя“. Тое „трэцяе“, „вышэйшае“, якога шукаў Гэгэль, было знойдзена Марксам. Гэта—продукцыйныя сілы.

Возьмем прыклад. Як кажа Сісмондзі, ва Францыі пры Філіпе V-м рыцарскія раманы зьмянілі нацыянальныя звычаі, паказаўшы ўсяму шляхецтву, да чаго яно павінна імкнуцца, як да свае дасканаласьці. Літаратура мела ўплыў на звычаі, але адкуль узялася гэтая рыцарская літаратура? Якая прычына парадзіла існаваньне рыцарскіх раманаў? Яснае дзела: існаваньне рыцарскіх раманаў было выклікана існаваньнем рыцарскіх звычаяў... Вот цікавы прыклад узаемадзеяньня: літаратура фэўдальнага грамадзянства ўплывае на яго звычаі; яго звычаі ўплываюць на яго літаратуру. Але адкуль узялося само фэўдальнае грамадзянства,—гэтага зусім не выясьняе нам факт не падлягаючага сумненьню цікавага ўзаемадзеяньня.

Патрэбны адказ мы дастанем, калі дасьледзім продукцыйныя сілы падлягаючай нашаму разгляду эпохі.

Уласьцівасьці соцыяльных абставін аб'ясняюцца станам продукцыйных сіл у кожны даны час. Калі дан стан продукцыйных сіл, то даны і ўласьцівасьці соцыяльных абставін, дана й адпаведная ёй псыхолёгія, дано і ўзаемадзеяньне паміж абставінамі, з аднаго боку, і розумам і звычаямі — з другога (Бельтаў-Плеханаў).

„Разам з зьменаю эканомічнай асновы“, кажа Маркс, „раскідаецца з большай ці меншай шпаркасьцю ўся вялізорная надбудова“. Але гэта

ня значыць, што марксістыя прадстаўляюць сабе, што ад аднае эканамічнае структуры грамадзянства па простае лініі пераходзіць да другой, ад другой—да трэцяй і т. далей. Калі разьвіцьцё прадукцыйных сіл абумоўлівае зьмену аднае эканамічнае структуры другой, то перш, чымсі гэтая зьмена можа здзейсьніцца, грамадзянству трэба падгатаваць яе ідэялёгічна. Але зьмена ў дзядзіне ідэялёгічнае наступае ня зразу, не аўтаматычна за зьменамі ў эканамічнае базе. З разбурэньнем асновы, надбудова раскідаецца, як кажа Маркс, „з большай або меншай шпаркасьцю“. Руйнацьця „надбудовы“ нямінуча, калі разьвіцьцё прадукцыйных сіл раскідае „базіс“, на якім яна трымаецца. Гэта—адна з цэнтральных тэорэм, якую дае нам гістарычны матэрыялізм. Але гэтая тэорэма нічуць не адмаўляе таго, што разбурэньне надбудовы можа адбыцца з большай ці меншай скорасьцю, што тэмп гэтага разбурэньня залежыць ад сілы, або ўлады традыцый (прызвычайнасьці), пануючымі над розумам членаў данага грамадзянства, ад дзейнасьці, або ад рэвалюцыйнай энэргіі членаў тае клясы, якую разьвіцьцё прадукцыйных сіл ставіць на першае месца, у ролю гегемона грамадзянства і т. д... Мы можам, напрыклад, прызнаць, што ў сучаснай Амэрыцы разьвіцьцё прадукцыйных сіл дайшло да тэй ступені, калі капіталістычны лад павінен саступіць месца соцыялістычнаму. Але як скоро адбудзецца там зьмена аднае эканамічнае асновы другой, гэта будзе залежыць ад таго, як доўга будзе там трымаць „перабудова надбудовы“—рэвалюцыянізаваньне ідэялёгіі.

Ад чаго залежаць політычныя ўстановы данай краіны? Мы ўжо ведаем, што яны выражаюць сабою эканамічныя адносіны. Але для таго, каб увайсці ў жыцьцё, гэтыя падказаныя эканамікай політычныя ўстановы павінны спачатку прайсьці праз галовы людзей, у форме пэўных паняцьцяў. І вось дзеля чаго чалавечтва ніколі ня можа перайсьці ад аднаго паваротнага пункту свайго эканамічнага руху да другога, не перажыўшы спачатку цэлага перавароту ў сваіх паняцьцях.

Марксізм, ведаючы і даводзячы, што сьвядомасьць вызначаецца быцьцём, нізваньня не зьмяняе і ролі сьвядомасьці ў грамадзянскім жыцьці.

„Подлуг матэрыялістычнага разуменьня гісторыі“, пісаў Энгэльс у лісьце ад 21 верасьня 1890 г., „у вапошнім падлічэньні вызначаючым момантам у гісторыі зьяўляецца прадукцыя і прадуктаваньне матэрыяльнага жыцьця. Больш за гэта не казалі ні я, ні Маркс. Калі хто-небудзь скажае гэтую фразу ў тым сэнсе, што эканамічны момант зьяўляецца нібы адзіным вызначаючым момантам, то ён абарачае гэта палажэньне ў нікчэмную, нічога не гаворачую, абстракцыйную, блізкую да абсурду, фразу. Эканаміка—базіс, але на ход гістарычнае барацьбы маюць уплыў і ў шмат якіх выпадках вызначаюць форму яе, розныя моманты надбудовы: політычныя формы клясавай барацьбы і яе рэзультаты ў форме констытуцый, устаноўленых перамогай клясай пасля перамогі і т. далей, праўныя нормы і нават адбіцьцё ўсіх гэтых сапраўдных баёў у мазгу ўдзельнікаў—політычныя, юрыдычныя, філёзофскія тэорыі, рэлігійныя погляды і іх наступнае ператварэньне ў догматычную сыстэму“.

У чым істотнасьць ідэялёгіі? Энгэльс у „Людвіку Фэйербаху“ азначае яе, як працу над мысьлямі, як над незалежнымі, што самадзельна разьвіваюцца, падпарадкаванымі толькі сваім уласным законам, істотнасьцям. Характэрнаю рысай ідэялёгічнага процэсу зьяўляецца адсутнасьць у людзей яснага прадстаўленьня аб тэй сувязі, якая існуе паміж ходам іх

думак і матэрыяльнымі ўмовамі іх існаваньня, гэты ход вызначаючымі. „Юрысты думае, што мае справу з апрыорнымі палажэньнямі“, пісаў Энгэльс: „а гэта ўсяго толькі эканамічныя адбіткі“. Зусім натуральна, што такая блутаніна ў сьвядомасьці, такі ідэялёгічны падман утварыўся толькі, дзякуючы пачленаваньню грамадзянства, выдзеліўшаму самадзейнасьці. Людзі, каторых профэсія прымушае мець справу з адным толькі змысловым матэрыялам, зусім прыродна пачынаюць разглядаць гэты матэрыял, як аўтономную самаздавальняючую катэгорыю, і трацяць з відавочнасьцю ўсе тыя матэрыяльныя прычыны, якія абумаўляюць іх змысловы процэс.

Гістарычны матэрыялізм і зьяўляецца тэй навуковай тэорыяй, якая выяўляе сапраўдныя спружыны, кіруючыя нашым змысловым процэсам, якая безшчадна разбурае ідэялёгічныя ілюзіі ды ўстанаўляе тую рэальную сувязь, якая існуе паміж ходам ідэй і ходам рэчы, — „надбудовай“ і „базісам“, сьвядомасьцяй і вызначаючым яе быцьцём.

6. Клясавая барацьба.

Пачаўшы „Комуністычны Маніфэст“ сваімі славузнакамітымі словамі—*цяя істэбья грамадзянства была даітціль історыяй барацьбы кляс*— Маркс і Энгэльс не далі гэтым якой-небудзь новай гіпотэзы, а толькі паказалі на факт, які прызнаваўся ўжо к іх часу перадавымі гісторыкамі бясспрэчным і відавочным.

Заслуга Маркса-Энгэльса заключаецца ня ў тым, што яны паказалі чалавечтву факт бязупыннай клясавай барацьбы ў сярэдзіне грамадзянства, а ў тым, што яны надалі паняцьцю клясы новае, невядомае датуль навуковай мысьлі разуменьне.

Ужо гісторыкі эпохі элінскай культуры былі навочнымі сьведкамі клясавай барацьбы, і шмат хто сьвядома ставіўся да таго, што грамадзянства рашчэплена на ўзаемна-варожыя соцыяльныя групы. Але гэтае пачленаваньне грамадзянства прадстаўлялася іх разуменьню прыродным, — зьяўленьнем, якое пароджана самою прыродай, а не продуктам грамадзянскіх стасункаў. Клясычным выразам іх прадстаўленьня аб клясавых супярэчнасьцях у грамадзянстве можа служыць вядомая байка пра тое, як пасварыліся суставы (органы) чалавечага цела.

У чым-жа заключаецца тое новае, што было зроблена для навукі а клясавай барацьбе Марксам? На гэтае пытаньне часткаю дае адказ сам Маркс у вадным з сваіх лістоў. Ён піша:

„Што датычыць асабіста мяне, то ня мне належыць заслуга адкрыцьця існаваньня клясаў у сучасным грамадзянстве і іх барацьбы паміж сабою. Буржуазныя гісторыкі яшчэ за доўгі час да мяне далі нарыс гістарычнага разьвіцьця гэтай барацьбы кляс, а буржуазныя эканамісты далі эканамічную анатомію гэтых кляс. Тое новае, што я дадаў сюды, заключаецца ў наступным. Я стараўся давесьці:

1) Што існаваньне кляс зьвязана толькі з пэўнымі, гістарычна прамінаючымі формамі прадукцыі.

2) Што клясавая барацьба няўхільна вядзе к дыктатуры пролетарыяту.

3) Што гэтая дыктатура, у сваю чаргу, служыць толькі пераходнаю ступеньню да зьнішчэньня ўсіх клас і да ўстанаўленьня такога грамадзянскага ладу, дзе ня будзе месца падзелу на клясы“.

„Уся гісторыя грамадзянства была дагэтуль гісторыяй барацьбы кляс“, кажа Комуністычны Маніфэст, але слова *ўся* трэба разумець адносна, стасункова, абмяжована, на што зварачае ўвагу і Энгэльс (бач. увагу да апошняга (1890 г.) нямецкага выданьня). Ён кажа: „Дакладней кажучы, тут разумеецца тая гісторыя, пра якую ёсьць пісьмоўныя ведамасьці“. Часы первястковага комунізму ня ведалі кляс; яны зьяўляюцца толькі ў часы распаду первястковай грамады. З таго часу, як чалавецтва, у сувязі з падзелам працы і кіраўніцтва працай, выйшла з стану первястковага комунізму, клясавае пачленаваньне (дыфэрэнцыяцыя) палажыла адбітак на ўсю грамадзянскую організацыю. У гэтым сэнсе ўся гісторыя грамадзянства зьяўляецца гісторыяй барацьбы кляс:

— „Вольны й нявольнік, патрыцы й плебей, пан і прыгонны, цэхавы майстар і чаладзінец (падручны), карацей—прыгнетчыкі й прыгнечаныя былі ў стане бязупыннай варажнечы паміж сабою, тачылі бесьперарыўную, то патайную то адкрытую, барацьбу, якая кожны раз канчалася рэвалюцыйнай перабудовай усяго грамадзянскага ладу або супольнай гібельлю ваюючых кляс.

„У папярэднія эпохі гісторыі мы знаходзім бадай што ўсюды поўны падзел грамадзянства на розныя станы, на многавобразныя ступені рознага грамадзянскага палажэньня. У старажытным Рыме мы сустрачаем патрыцыяў і рыцараў, плебеяў і нявольнікаў; у сярэднія вякі—фэўдалаў, васалаў, цэхавых майстраў, падручных і прыгонных, а ў кожнай з гэтых кляс былі яшчэ асобныя драбнейшыя пачленаваньні.

„Выраслае на руінах фэўдалізму, сучаснае буржуазнае грамадзянства ня знішчыла падзелу на клясы. Яно толькі паставіла на месца старых новыя клясы, выпрацавала новыя спосабы прыгняценьня і новыя формы барацьбы“.

Кляса зьяўляецца катэгорыяй *істарычнай*, уласьцівай пэўным ступеням соцыяльнага разьвіцьця, а дзеля таго—*прамінаючай*. Гэтым марксізм карэнным спосабам розьніцца ад усіх тых тэорый, якія мысьляць клясу, як катэгорыю *ліічную*, уласьціваю *кожнаму* соцыяльнаму ладу. Марксізм разглядае клясу не як прыродны факт, а як продукт пэўных умоў. Дзеля гэтага марксізм лічыць, што калі зьнікнуць гэтыя ўмовы, калі згіне сучасная (капіталістычная) форма організацыі прадуктаваньня і замяніцца новай, соцыялістычнай формай, то адамрэ й кляса. Грамадзянства, у якім пануе раўнавага інтарэсаў, ня ведае кляс. Такім грамадзянствам была первястковая грамада ў прошлым і будзе соцыялістычнае грамадзянства ў будучыне.

Грамадзянства, у якім інтарэсы знаходзяцца ў стане няроўнасьці й ваганьня, рашчэплена на клясы і разьвіваецца пад пераважным уплывам клясавай барацьбы, што адбываецца ў яго нетрах.

Асноўных кляс у капіталістычным грамадзянстве Маркс і Энгэльс налічалі тры: 1) *земляўласнікі*, паны, крыніцаю прыбыткаў каторых зьяўляецца пазямельная рэнта; 2) *капіталістыя*, крыніцай прыбыткаў каторых зьяўляецца вызыск; 3) *пролетары*—уласнікі голай рабочай сілы, крыніцай прыбытку каторых зьяўляецца заробатная плата.

Тры пералічаныя клясы зьяўляюцца асноўнымі элемэнтамі, на якія падзяляецца капіталістычнае грамадзянства. Узятая разам, з дадаткам паміжклясавых групіровак і дэклясованых элемэнтаў, яны ахопліваюць сабою ўсё капіталістычнае грамадзянства. Гэтыя асноўныя клясы ў сваю чаргу, дробяцца яшчэ на клясавыя адзінкі другога й трэцяга значэньня

падклясы. Напрыклад, кляса капіталістых распадаецца на падклясы прамысловай буржуазіі, гандлёвай буржуазіі, фінансавай буржуазіі. Прамысловая буржуазія таксама рашчапляецца на яшчэ больш дробныя групы і г. далей.

Каб уявіць сабе ўсю шматвобразнасць клясавага пачленавання капіталістычнага грамадзянства, трэба мець на ўвазе не адны толькі асноўныя клясавыя тыпы, а таксама і ўсе клясавыя падтыпы.

Апроч таго, ня трэба забываць, з аднаго боку, элементаў, выкінутых за межы ўсякай грамадзянскай клясы, дэклясованых (жабракі, напрыклад), а з другога боку, тых элементаў, у якіх крыжуецца адначасна прыналежнасць да некалькіх кляс (прамысловец, уладаючы зямлёй; сялянін, маючы крамку). Усё гэта ня чыстыя, а мяшаныя клясавыя тыпы.

З распадам первястковага кунізму чалавечтва ўступіла ў новую паласу гісторыі, якая характарызуецца рашчапленнем грамадзянства на клясы. Факт існавання кляс азначае сабою канечнасць для кожнага з іх бараніць свае інтарэсы і, значыць, тачыць барацьбу з сваімі супраціўнікамі, антогоністамі. Барацьба гэта на працязе эпох бязупынна змяняе сваё аблічча: з патайнай, скрытнай, яна становіцца яўнай, адкрытай, з часам зноў абарачаецца ў патайную; яна то носіць рэзкі, заостраны характар, то прытупляецца, становіцца хронічнай, але ніколі яна не прыпыняецца, ані на момант не абрываецца і ня можа прыпыніцца ў клясавым грамадзянстве. Клясавая барацьба то робіць вялікія перабудовы на гістарычнай арэне, разбурае старое і творыць новае, то хаваецца ў нетры грамадзянства і там, як крот, пракладае сабе сьцежкі.

Клясы, а значыць і клясавая барацьба, зьяўляюцца вынікам падзелу працы, абумоўленага пэўным станам прадукцыйных сіл. Кожная змена ў гэтым стане выклікае за сабою і змену ў форме й характары клясавай барацьбы. Кожная кляса для абароны сваіх інтарэсаў у кожную эпоху стараецца выкарыстаць усе спосабы і ўсе тыя сродкі, якія знаходзяцца ў яе распараджэнні і якія яна лічыць дасягаючымі мэты для ўмацавання свайго ўласнага панавання або для зьвяржэння панавання свайго супраціўніка. Прамова ў парлямэнце, газэтны артыкул, забастоўка, барыкада, філэзофскі трактат, публічная дэманстрацыя, узброенае паўстаньне, грамадзянская вайна,—трудна пералічыць усе формы клясавай барацьбы, якая адбываецца на ўсіх выяўленьнях грамадзянскага жыцця—у праўных нормах, у звычайных паглядах, у творах розных галін мастацтва, у рэлігійных вераваньнях і т. далей.

Канечнаю мэтай кожнай клясавай барацьбы зьяўляецца захват у свае рукі політычнай улады, або, іначай кажучы, заўладаньне дзяржавай, гэтым апаратам „концэнтраванага і арганізаванага грамадзянскага прымусу“. Гэтым самым клясавая барацьба заўсёды становіцца *політычнай* барацьбой. „Кожная клясавая барацьба ёсць барацьба політычная“, кажа адзін з тэзісаў марксізму.

На кожнай гістарычнай ступені клясавая барацьба канчаецца пабедай тае клясы, прыход якое да ўлады вымагаецца станам прадукцыйных сіл. „Усе рэвалюцыі“, кажа Энгэльс, „палягаюць у тым, што панаваньне аднае пэўнае клясы змянялася панаваннем другой... Адна пануючая меншасць зьвяргалася, другая захапляла ў свае рукі ўладу ды перарабляла дзяржаўныя ўстановы згодна з сваімі інтарэсамі. Кожны раз ступень эканомічнага разьвіцця выклікала і рабіла здольнай да панавання тую ці

іншую групу меншасьці, і якраз гэтым і толькі гэтым тлумачыцца, чаму падпарадкаваная большасць памагала перавароту ў інтарэсах меншасьці і, у кожным выпадку, спакойна паддавалася перавароту“.

Кожны клясавы лад вынікае тады, калі вырастаюць для гэтага адпаведныя матэрыяльныя ўмовы. Але калі процэс клясавай барацьбы адбываецца такім спосабам, што клясавая зьмена, патрэбная для разьвіцьця прадукцыйных сіл, валтузіцца ды ў працязе доўгага часу ня можа здзейсьніцца, то грамадзянства раскідаецца. У гэтым сэнсе і трэба разумець вядомае цьвярджэньне „Комуністычнага Маніфэсту“, што клясавая барацьба заўсёды канчаецца або рэволюцыйнай перабудовай усяго грамадзянскага ладу або супольнай гібельлю ваюючых кляс.

Такім парадкам, клясавая барацьба, што бязупынна віруе ў нетрах грамадзянства, зьяўляецца магутным фактарам нязьменнага рэволюцыйнага абнаўленьня. Дзякуючы ёй, кожны састарэўшы клясавы лад мусіць зьмяніцца, мусіць саступіць месца другому, здольнаму разьвіваць прадукцыйныя сілы грамадзянства. „На пэўнай ступені разьвіцьця“, кажа Маркс, „ён сам дастаўляе матэрыяльныя ўмовы для свайго зьвяржэньня. З гэтага моманту пачынаюць разьвівацца ў сярэдзіне грамадзянства сілы і ймкненьні, якія пачуваюць сябе скутымі ім. Ён мусіць быць зьнішчаны, і ён зьнішчаецца“.

Закон клясавай барацьбы прымушае адну грамадзянскую структуру зьмяняцца другой; гэта бесьперастанная зьмена характарызуе сабою ўсю гісторыю клясавага грамадзянства і скончыцца толькі разам з яго сьмерцю. Наступленьне гэтага моманту абумоўлена апошняй клясавай зьменай, калі ўлада будзе першы раз узятая большасцю і ў інтарэсах большасьці.

З таго моманту, калі разьвіцьцё прадукцыйных сіл у капіталістычным грамадзянстве дойдзе да свайго найвышэйшага пункту, клясавая барацьба з рухоўніка прадукцыйных сіл абарачаецца ў іх пугу. Зьмена буржуазіі пролетарыятам,—адзінай клясай, якая патрапіць плянамерна арганізаваць гаспадарку, паралізаваную капіталізмам, азначае пераход ад клясавага да бясклясавага грамадзянства.

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ИСТОРИИ ПАРТИИ
при ЦК КПБ
инв. №
г. Минск

8.000

Зьмест.

Ад перакладчыка	3
Кароткі жыцьцёпіс К. Маркса	7
Кароткі жыцьцёпіс Ф. Энгэlsa	9
Уводнае слова К. Кауцкага	11
Прадмовы Маркса й Энгэlsa	20
Маніфэст Комуністычнай Партыі	26
I. Буржуа і пролетары	—
II. Пролетары й комуністыя	37
III. Соцыялістычная і комуністычная літаратура	44
1. Рэакцыйны соцыялізм	—
a) Фэўдальны соцыялізм	—
b) Дробна-буржуазны соцыялізм	46
c) Нямецкі, або «сапраўдны» соцыялізм	47
2. Консэрватыўны, або буржуазны соцыялізм	49
3. Крытычна-утопічны соцыялізм і комунізм	50
IV. Адносіны комуністых да розных опозіцыйных партый	52
Увага да ненаторых месц тэксту.	54
1. Марксізм і дарвінізм	—
2. Што такое навуковы соцыялізм?	60
3. Прадукцыйныя сілы	61
4. Гістарычны матэрыялізм	65
5. Базіс і надбудова	66
6. Клясавая барацьба	70

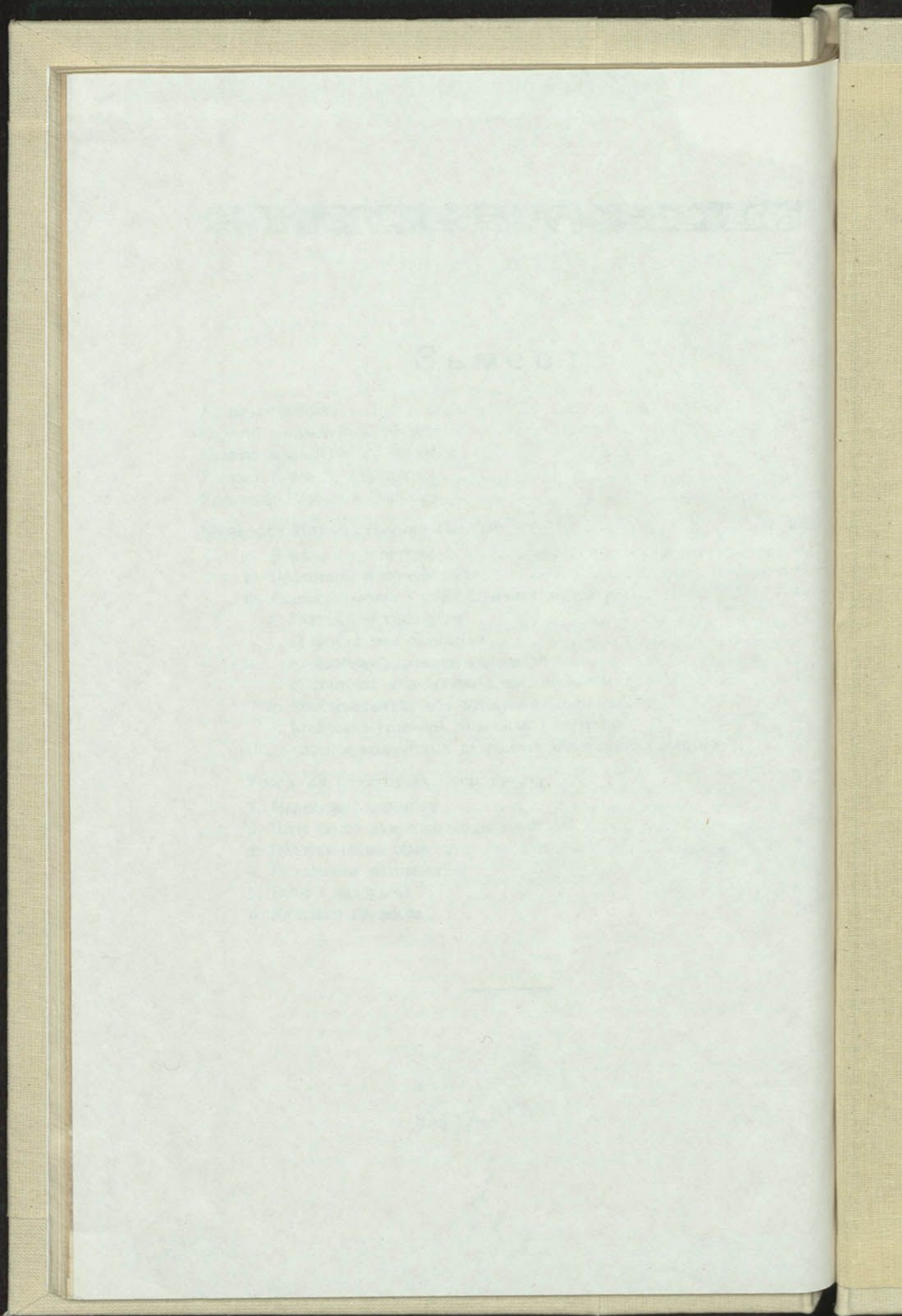
1964

10a

УВАЖАЊАМІ
 ПРАКТАКА
 1964

3
7
9
11
20
26
—
37
44
—
—
46
47
49
50
52
54
—
60
61
65
66
70

1. I. 1981 года

на

01 к.

